

1914 szept. 21

Az 5. sz. hadtestparancsnokság és a kapcsolódó egységek átirata a horvát-szlavon-dalmát országos kormányzathoz a hadieseményekkel összefüggő kérdésekben¹

ME Félhiv. 78/1914

(Fordítás német nyelvű sokszorosított másolatról)

Cs. és Kir. 5. Hadtestparancsnokság

Másolat!

Cs. és Kir. 5. Hadtest – Hadtápparancsnokság

K. 118. sz.

A Kir. Horvát-Szlavon-Dalmát Országos Kormányznak

Zágráb.

Brčko,* 1914. szeptember 21-én.

A szerbeknek a Szerémségbe való betörésekor teljesen beigazolódtott az a gyanú, hogy az ottani lakosság egyetértésben van az ellenséggel.

Napirenden voltak a jelzések az ellenség számára, a legerélyesebb intézkedések ellenére még most is megfigyelhetők és nagy kárt okoznak.

A bevonuló szerb csapatokat mindenütt ünnepélyesen fogadják, a házakat szerb zászlókkal díszítik.

A fogadást olyan szerbek lakta falvakban is előkészítették, ahová a szerb csapatok még nem értek el. *Šid, Erdevik, Ležimir, Divoš, Kuzmin, Martinci, Morović* helységeken vadonatúj szerb zászlók koboztattak el. Ezeknek a helységeknél a templomára már mindenütt kiszégezték a szerb címet és Péter király névbetűit. Saját tábori csendőrségi osztályunknak kellett közbelépnie, hogy ezeket eltávolítsák. Kolostorokban és egyes templomokban elkoboztak az üdvölvésekre előkészített puskaport. *Zimonyban* küldöttség fogadta ünnepélyesen a bevonuló csapatokat.

A szerb helységeken elbújtatták és álrühába öltöztették a szétszórt szerb katonákat.

Több község, pl. *Budjanovci, Lašinci, Jarak, Šibac* lakossága lőtt csapatainkra. A Szerémségnek ezektől a helységektől keletre eső része nem tartozik az 5. Hadtápparancsnokság területéhez, ezért nincsenek ottani adataink. A vasúti és távíróvonalakat a lakosság maga tette tönkre. Így pl. a szerb csapatok nem érték el a *Ruma-Mitrovica* vasútvonalat, és azt mégis több helyütt megrongálták. *Indija* és *Ruma* között is többször szétrombolták a vasút- és távíróvonalat. *Budjanovci* közelében a lakosság nemcsak elpusztította a vasútvonalat, hanem még lőtt is a helyreállításon dolgozó vasutas-csapatra.

A szerb csapatok a lakosság segítségével mindenütt csakis a nem szerb házakat gyújtották föl. Ezeket a házakat már előzőleg cirill betűs feliratokkal és koszorúkkal jelölték meg.

* Boszniában, a szerémségi határ mentén.

¹A szerémségi szerb betörés során a helyi szerb lakosság részéről észlelt szimpátiamegnyilvánulások a magyar kormányzat számára is nyilvánvalóvá tették, hogy a szerb egységtörekvések viszonylag széles tömegekre hatottak. A szerb csapatok kiszorítása után a polgári és katonai hatóságok egyaránt igyekeztek mérsékelni ezt a hangulatot, de mint Tiszának Tallián Béla kormánybiztoshoz és a szerémségi közigazgatás többi vezetőjéhez intézett egyik-másik utasítása is mutatja, magyar részről meglehetősen tisztán látták, hogy akár az engedékenység, akár a megtorló intézkedések csak tovább rontják a helyzetet. – Tisza az itt közölthöz hasonló jellegű jelentések legtöbbször nyomán igyekezett mérséklethez inteni a katonai és polgári hatósági közegeket, s kötelezte őket arra, hogy különbséget tegyenek a „megtévesztettek” és az aktív szervezők között. A br. Tallián Béla kormánybiztoshoz és Frigyes főherceghez küldött Tisza-levelekben jól nyomon követhetők ezek a szerémségi intézkedések, l. Gr. Tisza István Összes Munkái, 4. sor. II. köt. Bp. 1924. 123–124., 135–142., 178. l.

Mitrovicáról jelenti a csendőr-szárnyparancsnokság, hogy *Hrtkovci* és *Nikinci* egyként horvátok és magyarok lakta községeket nem a szerb csapatok, hanem a bennszülött szerb lakosság gyűjtötte fel és rabolta ki.

Részletezve, a következő eseteket állapítottuk meg:

Jarak közelében elfogtak egy szerb közigazgatási tisztviselőt, aki a Timok-hadosztály törzskarához volt beosztva. Kihallgatásakor azt állította, hogy a szerbek a klenaki** elöljáróságtól megtudták, hogy a II. Hadsereg Oroszországba vonult, és a Szerémségben csak népfelkelőosztagok maradtak. Azt is mondta, hogy [a szerbek] pontosan tájékozva voltak hadmozdulatainkról, felsőbb parancsnokságaink és monitoraink állomáshelyéről. A szerb csapatok azonkívül térképeket, tervrajzokat, sőt fogadókörzetek [megjelölését] kapták meg a szerémségi erdészeti szervektől.

A pénzügyőrségi főfelügyelő, aki ottmaradt *Jarakon*, mutatta az utat a szerb csapatoknak, és felvilágosítást adott mozdulatainkról.

A Szerémségben akadozik a közigazgatás, mert a nagy többségben lévő szerb tisztviselők nem teljesítik kötelességüket, és passzív ellenállást fejtenek ki.

Hogy milyenek a szerémségi járási elöljárók, legjobban bizonyítják azok a hírek, amelyek Mitrovicán és Rumán keringenek *Maksimović* kerületi elöljáróról, akit most a *vukovári* megyei hatósághoz hívtak be. Például az, hogy ez az ember kizárólag radikális szellemű szerbekkel közlekedett, és hogy ezt akadálytalanul tehesse, úgynevezett mágnáskaszinót alapított Rumán, ahol a járási elöljáróval az élen éjszakákon át hazardíroztak. *Maksimović* ker. elölj. apósát Pazuán politikai veszélyessége miatt túszként tartották és internálták. Július havában *Gjuričić* Sándor és *Ostojić* Dusan nagykereskedők és a reálgimnázium néhány tanára Rumán a „Sas” szállodában a Petar király himnusza [című] dalt énekelték. Bár jelentették az esetet, *Maksimović* elsüllyesztette a feljelentést, és kijelentette, hogy a feljelentő *Ivanić* vasúti tisztviselő részeges alak. Teljesen megbízható egyének jelentették, hogy *Maksimović* Jován járási elöljáró az annexiós válság idején ismételten Sabáca küldte *Miladinović* rendőrfelügyelőt azzal az ürüggyel, hogy ott *Maksimović* birtokügyeit kell elrendeznie; ez az ürügy melleleg nem is igaz, mert neki egyáltalában nem volt Sabácon birtoka. *Maletić* beosztott járási segédtsízt 1914. június 28-án jelen volt a Vrdnik melletti Ravanica kolostor Szt.Vidovdan- (Vitus-) napi ünnepén, amelyen sok szerb vett részt a királyságból, különösen Belgrádból és Sabácról. A sabáci járásbíróat látták közvetlen társaságában. Este 6 órakor már Vrdnikben is tudtak a szarajevói merényletről. *Maletić* mindazonáltal Vrdnikben töltötte a június 29-ére virradó éjszakát, társaságban a kolostorban, és *Slepčević* irigi kerületi főnökkel, továbbá egy šidi járási segédtsízzel együtt ittasan még június 29-én reggel 8 órakor is, amikor már az egész birodalom gyászolt, a rumai pályaudvaron volt, lármázott és ordítózott a társasággal, bosszúságot okozva. *Maksimović* e viselkedés ellenére sem függesztette föl az említett járási segédtsízt, *Maletić* csupán betegszabadságon van.

Egész Rumában tudott dolog, hogy a *Maksimović*csal kapcsolatban álló szerb radikálisok elleni feljelentések gyakran eltűntek, és a hivatalos eljárás lefolytatását elmulasztották. Azonkívül *Maksimović* állítólag ignorálta azt a feljelentést, hogy egy bizonyos *Lovrenski* Dusan házában éjszakai összejöveteleket tartanak.

Nem mondanak jobbat *Irig* volt járási elöljárójáról, *Slepčević*ről sem, akit a mozgósításkor ugyancsak visszahívtak vezető állásából. Valahányszor Rumára jön, kizárólag szerb radikálisokkal találkozik. (Igaz, hogy Rumán majdnem minden szerb ilyen.) Azt mondják, ez a funkcionárius is igen lanyhán kezeli a szerbek ellen tett feljelentéseket, és a nem szerb nemzetiségű igazságukat kereső feleket nem támogatja.

Ruma német polgármesterét mindaddig bojkottálja a községi hivatalnoki kar, és mindaddig nem teljesíti intézkedéseit, míg minden ilyen polgármester jobbnak nem látja lemondani állásáról. A szerb hivatalnokok éppen ezt akarják elérni azért, hogy azután a járási hivatal által kinevezett ideiglenes

** A Szerémségben.

községi adminisztrátor vezetése mellett mindent szerb mintára rendezzenek be. Alig hihető, hogy Ruma 14 községi hivatalnok közül 13 szerb, és csak egy horvát van alkalmazva. (Újabbán, éspedig a mozgósítás megindítása után sikerült ott egy németet is elhelyezni.)

Kangrga városi hivatalnok Rumán városszerte hangsúlyozottan szerbként ismert, és mégis reá tartoznak a *mozgósítási tervek*.

Amikor a fogoly szerb tiszték Rumára érkeztek, a rumai községi jegyző, *Vojnović P.* sajátkezűleg vitt nekik vizet, szappant és törülközőt, míg addig az osztrák-magyar hadsereg sebesültjeinek százaival nem törődött. Kérem letartóztatását azonnal elrendelni.

A rumai rendőrségen az őrszemélyzet majdnem valamennyi tagja radikális szellemű szerb, akiket nem azért alkalmaztak, hogy rendet csináljanak a városban, hanem hogy a saját nemzetiségük javára politizáljanak.

Platičevón *Matić Marko* községi jegyző parasztjaival lőtt a bevonuló honvédekre. (*Jirka* főhadnagy jelentése.) Ez a funkcionárius a szerb csapatoknak embereket adott, hogy azok megjelöljék a község nem szerb lakosainak házeit.

A most említett módon jártak el a jegyzők *Grabovci*, *Budjanovci*, *Miškovci* és *Subotičte* helységeiben is, éspedig a szerb lakossággal egyetértésben.

Budjanovci végrehajtója három német kerékpárostól elvette a biciklit, hogy ne tudjanak a szerbek ellen kémkedni. A kerékpárosokat is lefogta, és csak később szabadította ki őket a 12. honvéd népfelkelő zászlóalj egyik tisztje.

Nem figyelik éberén a *Fruska Gora* 14 kolostorában folyó politikai üzelmeket. Ruma környékén mindenki arról beszél (persze a nem szerb nemzetiségűek), hogy a kolostorokban fegyvereket tárolnak, és ünnepeken és búcsújáráskor titkos politikai összejöveteleket tartanak. Hogy milyen volt a helyzet a Szerémségben, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a jazaki kolostor előjárója, *Pribičević Valér*, *Pribičević* szerb őrnagy egyik bátyja, ott a rendelkezésére álló vagyonnal politikai üzelmeket folytathatott, és csak a mozgósításkor hívták be.

Jazak községi jegyzője, *Mandić* ennek a *Pribičević*nek a bizalmasa.

Az ismételten kompromittált, a mozgósításkor felségárulás bűne miatt immár bebörtönzött dr. *Miladinović Zsarkó* a hatóság szeme előtt használta fel politikai futárszolgálatra a Dobrinciba való *Popić Glisát*.

Ruma községi pénztárosa, *Cikovac Aleksza*, akit szintén csak most, a mozgósításkor hívtak be, két évvel ezelőtt a rumai szerb dalegylettel *Koviljačán* nyilvánosan hódolt Péter királynak.

Cikovac Milivoj községi könyvelő annak idején úgy nyilatkozott egy úrnak, hogy a szarajevói merényletnek éppúgy lehetett felbujtója az ifjú trónörökös, és hogy ilyesmi biztosan nem indult ki Belgrádból.

A fegyverek beszolgáltatására és felkutatására vonatkozó rendelkezéseket Rumán nagyon hiányosan vitték keresztül, és állítólag még mindig vannak ott fegyverek. Ebben a vonatkozásban kétségtelenül sajnálatos, hogy a csendőrlegénység nagy része szerb nemzetiségű a Szerémségben. Ezek röviden csak egyes esetek, amikről Rumán és környékén tudomást szereztünk.

Megállapítottuk, hogy a nem szerb lakosság erkölcsileg annyira megvertnek mutatkozik, hogy nem mer (és ezt nyíltan ki is mondja) bármit is mondani az eddig kétségtelenül nem a lojális elemek javára működő közigazgatás ellen.

Sőt előfordult Szlavóniában több helységben, hogy eredetileg túsul vittek nem szerb nemzetiségű személyeket, éspedig a községi funkcionáriusok intézkedésére.

A platičevói erdőőr, *Prokopljević Szávó* kényszeríteni akarta a katolikus *Dragičević Stjepant*, hogy húzza fel a fehér zászlót, mert, mint mondta, Horvátország most mit sem segíthet rajta.

Igen nagyszámú politikailag gyanús és közveszélyes személy még nincs letartóztatva a Szerémségben, és csak szórványosoknak tekinthetők a nevek, amelyeket a nyomozásnál feltűntettek. Ezért eltekintünk e helyen a nevek teljes számú felsorolásától, és ezúttal csak az alábbi személyekre utalunk, akiket okvetlenül le kellene tartóztatni:

Živković községi jegyző Grabovcin,
Dimitrijević községi jegyző Nikinciről,
Mandić jazaki községi jegyző,
Popić Glisa Dobrinciről,
Lukić Vaso Rumáról,
Bikicki Zsarkó Rumáról,
Gačić Panta Rumáról,
Nikolić Gliso rumai papucsos,
Šamšalović, a rumai *Soretić* ügyvéd végrehajtója,
Trbojević törvényszéki írnok Rumán,
Mitrović Anton rumai paraszt,
Cikovac Milivoj községi könyvelő Rumán,
Govorčinović, a rumai „Az arany golyóhoz” vendéglőse,
 Dr. *Dobričić* Rumán, dr. *Miladinović* Zsarkó közeli barátja,
 bizonyos *Mandić*, dr. *Nikolajević* írnoka Rumán,
 a *Janković* fivérek Rumán, korábban a belgrádi Sokol vezetői,
Vilić Veljko rumai kereskedő,
Runjanin szerb banktisztviselő Rumán,
Lazić jegyző Platičevórol,
Marić ogari jegyző,
Dimitrijević jegyző Nikinciről,
Nikolić jegyző Budjanovciről,
Žigovac Joco Klenakról,
Lukić Milovan Klenakról,
Prokopljević Száva Platičevórol,
Smiljanski Tosó Platičevórol,
Matić platičevói rendőr,
 az ismeretlen nevű pénzügyőrségi főfelügyelő Hrtkovcin,
 a rumai szerb bank igazgatója, *Popović*, mindkét fiával,
Georgijević Luka fiaival Rumán,
Ranković rumai kereskedő és
Vojnović községi jegyző Rumán.

A volt tartalékos tisz, dr. *Nikolajević* ügyvéd eddig ugyan látszólag kifogástalanul igyekezett viselkedni, de általánosan nagyon veszélyes embernek tartják. Tudja, hogyan kell tisztviselőkkel és tisztekkel jó viszonyba kerülni, és ennek érdekében nagyon vendégszerető házat visz. Még nemrégiben is rumai házában élt egy francia nevelőnő, aki állítólag szintén nem egészen veszélytelen politikailag. A nevelőnő és asszonya nemrég Péterváradra vagy Újvidékre utazott.

A jelzett viszonyok sürgősen megkívánják az alapos orvoslást.

A királyi kormánybiztos, *Hideghéthy* főispán Eszéken szabadlábba helyezett néhány, a hadtáparancsnokság kívánságára letartóztatott személyt, és csak rendőri felügyelet alá vonta őket. Ezek dr. *Anastasijević*, dr. *Trbojević* és a nagybirtokos *Janković*.

Ez az intézkedés, amelyet a kormánybiztos internálásnak nevezett, és minden kormányzati emberre nézve kilátásba helyezett, a kifejtettek alapján nem minősíthető kielégítőnek, legkevésbé olyan helyen, mint Eszék, ahol nagyszámú a szerb elem, és a rendőrség nem rendelkezik elégséges erővel.

Ezen megbízhatatlan elemek számára éppen ott adódik a legjobb alkalom az agitációra.

A kormány tegye meg hatáskörében azonnal a szükséges intézkedést.

Cs. és Kir. 5. Hadtestparancsnokság

Cs. és Kir. 5. Hadtest – Hadtáparancsnokság

K. 118. sz.

A Cs. és Kir. Katonai Parancsnokságnak
Brčko, 1914. szeptember 21-én.

Zágráb

Tudomásul.

A Hadseregparancsnok Öexcellenciája által
jövőhagyott fogalmazvánnyal egyezően.
Olvashatatlan aláírás s. k. honvédezeredes.

22

*Iratok Budisavljević Srdjan horvát-szlavon o. gy. képviselő letartóztatásáról
és az ellene folyt vizsgálatról*

A

1914 szept. 29

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele br. Skerlec Iván horvát bánhoz
a horvátországi állapotok, főleg Budisavljević Srdjan¹ és Popović Dusan o. gy. képviselők
mentelmi jogának megsértése tbn*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/203
(Gépelv levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. szeptember 29.

Kedves barátom!

Az 5-ik hadsereg-parancsnokság és most már Frigyes főherceg is folyton bombardíroznak a horvátországi állapotokkal és, a valóságot mindenféle összeszedett pletykákkal keverve, kívánja a megbízhatatlan hatósági közegek eltávolítását és általában az erélyesebb közigazgatást.

Az 5-ik hadsereg-parancsnokságnak mindeddig semmit sem válaszoltam; miután azonban ma Frigyes főhercegtől kaptam egy átíratot, neki válaszolok s e válaszom másolatát² szíves tudomásvétel végett mellékelve megküldöm.

A magam részéről annyit ajánlok szíves figyelmedbe, hogy, amennyire természetesen jogodhoz, sőt kötelességedhez képest minden illetéktelen beavatkozástól menten, úgy kell eljárnod, ahogy saját meggyőződésed diktálja; másrésztől mindenesetre nagyon óhajtandó volna, hogy tényleg mindaz megtörténjék, ami ez exponált vidék közigazgatásának megbízhatósága és erélyessége szempontjából szükséges.

Engedd meg, hogy még egyszer visszatérjek Budisavljevics és Popovics letartóztatási ügyére is.³ Ha a bíróság határozataiért nem is, de az ügyész eljárásáért a kormány mindenesetre felelős és

¹ Budisavljević, Srdjan (1884–?) pozsegi születésű, ez időben Zágrábban működő szerb ügyvéd (vö. Iványi E.: Min. tan. jkv. 105. l.).

² Tisza sajátkezű rájegyzése: „7188.M.E.” – A továbbiakhoz l. még a 9. / iratot.

³ A Budisavljević-ügy előzményeiről l. Iratok VI. köt. 17. sz. irat jegyzetét (161. l.). Az ügy kezdetét a mostari ügyészségnek 1914. aug. 17-én a zágrábi államügyészséghez intézett átíratja jelentette. Ebben a hercegovinai házkutatások során előkerült Sokol-anyagok alapján Budisavljević is gyanúba került. A zágrábi ügyészség 1914. aug. 26-án indított nyomozást dr. Popović Lázár és társai, dr. Budisavljević Srdjan képviselő és dr. Metikoš Milán ellen. 1914. szept. 10-én

e felelősséget nem szüntetheti meg az által, hogy az ügyésznek utasítást nem ad; mert a kormánynak utasítást kell adnia olyan esetben amidőn az ügyész eljárásával nem ért egyet. Különösen áll ez ilyen nagyfontosságú politikai kérdés tekintetében, mint képviselők mentelmi jogának megsértése.

Ismételve arra kérlek tehát, tedd ezt a dolgot megfontolás tárgyává, és ha az eddigi vizsgálat más olyan súlyos vádat nem derített ki a nevezettekre nézve, ami a mentelmi jog megsértésének indokául szolgálhatna, utasítsd az ügyészt a vád elejtésére.⁴

Hidd el nagy kellemetlenségeknek teszed ki magadat, ha ezt a kérdést így el nem intézed, s ez az ügy a háború végeztével igen nagy mértékben éreztetetheti Horvát-Szlavonországek alkotmányos életében zavaró hatását.

Szívből üdvözl

igaz híved

Tisza s. k.

B

1914 nov. 14

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele br. Skerlecz Iván horvát bánhoz
a letartóztatott Budisavljević Srdjan o. gy. képviselő mentelmi jogának felfüggesztése tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/324
(Gépelv levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 14.

Kedves barátom!

Arra az esetre, ha nem találkozhatnánk holnap, levélben értesítlek, hogy a magam részéről nagyon helyeslem, miszerint megtörtént az intézkedés Budiszavlyevics¹ mentelmi joga felfüggesztésének kérése iránt s e tárgyban a képviselőház elnökségével lépek érintkezésbe.

Nem tudom a megkeresésben kifejezésre jut-e az a tény, hogy az illető tényleg le van tartóztatva. Amennyiben ez abban nem volna bent, nézetem szerint be kellene ezt a képviselőháznak jelentenünk,

ügyészi indítvány érkezett a zágrábi törvényszékhez a nevezettek vizsgálati fogságba helyezésére. Popović Dusánt és Budisavljevićot már ezt megelőzően letartóztatták, ami az országgyűlési képviselők mentelmi jogának súlyos megsértését jelentette. Budisavljevićon kívül Jovan Ciga horvátországi képviselő került hasonló helyzetbe a magyarországi nemzetiségi képviselők közül. A komoly bonyodalmakkal járó eljárást tovább súlyosbította, hogy a horvátországi büntetőtörvény 58. paragrafusának c) pontja értelmében az ország integritása ellen irányuló cselekmény hazaárulásnak volt tekinthető, amelyért az 59. paragrafus értelmében akár halálbüntetést is ki lehetett volna szabni.

⁴ A fejleményekre nézve l. még uo. (6:19/14, másolatban) Tisza 1914. nov. 14-i levelét (Balogh Jenő rájegyzése szerint Szász Károlyhoz): „Kedves barátom! A horvát bán velem egyetértőleg letartóztatta Budiszavlyevics Srdjan képviselőt, miután olyan gyanúok merültek fel vele szemben, melyek a mai komoly időkben ezt a rendkívüli lépést szükségessé tették. – Most a mentelmi jog felfüggesztése iránti hivatalos megkeresés ment el a képviselőházhöz. Tekintettel a dolognak fontos közjogi jellegére, indokoltnak látnám, hogy a mentelmi bizottság soronkívül tárgyalja az ügyet s még a mostani ülések alatt megtegye jelentését. – Arra kérlek tehát, légy szíves a megkeresés beérkezéséről a bizottság elnökét nyomban értesíteni s további intézkedéseit kikérni. Beöthynek szintén írok e dologban. – Szívből üdvözl igaz híved Tisza.”

¹ Balogh Jenő magyarázó megjegyzései ráépelve és mellékelve: „B. Bude, horvátországi tartománygyűlési képviselő. – Popovics Dusán és Budiszavlyevics Bude, horvát-szlavonországi képviselők. – Horvát-Szlavonországek tartománygyűlésének tagja mint mágnás gróf Draskovics (Draskovich) János.” – A szóban forgó képviselő a C irat tanúsága szerint helyesen Budisavljević Srdjan (Srdjan).

s e célból legalkalmasabbnak vélném, ha hozzám intéznél egy rövid hivatalos értesítést, amelyet azután én továbbítanék a képviselőházhoz avval, hogy a te álláspontoddal azonosítom magamat.

Szívből üdvözöl

igaz híved

Tisza

C

1914 nov. 14

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Beöthy Lászlóhoz, a mentelmi bizottság elnökéhez, a bizottság összehívásának előkészítésére Budiszavljević Srdjan horvát-szlavon o. gy. képviselő ügyében

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/271
(Gévelt levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 14.

Kedves barátom!

A horvát bán velem egyetértőleg letartóztatta Budiszavljevics Strgyan* képviselőt, miután olyan gyanúokok merültek fel vele szemben, amelyek a mai komoly időkben ezt a rendkívüli lépést szükségessé tették.

Most a mentelmi jog felfüggesztése iránti hivatalos megkeresés ment el a képviselőházhoz. Tekintettel a dolognak fontos közjogi jellegére, indokoltnak látnám, hogy a mentelmi bizottság soronkívül tárgyalja az ügyet s még a mostani ülések alatt megtegye jelentését.

Ennek folytán felkértem Szász Károlyt, hogy a horvát-szlavon bíróság megkereséséről tégedet annak beérkezése után nyomban értesítsen, s téged arra kérlek, lennél szíves a mentelmi bizottság ülésének 25.-ére vagy 26.-ára való összehívása iránt intézkedni.

Szívből üdvözöl

igaz híved

Tisza s. k.

D

1914 nov. 17

Gr. Tisza István miniszterelnök bejelentése a minisztertanácsban Popović Dusán és Budiszavljević Srdjan horvát-szlavon képviselők letartóztatásáról

MT 1914:32/1*

A miniszterelnök úr bejelenti, hogy rövid úton értesülvén, miszerint a horvát-szlavon-dalmát országgyűlésnek két tagja, aki egyúttal tagja a közös magyar országgyűlésnek is, t.i. Popovics Dusán és Budiszavljevics Srgyan Zágrábban egy állítólag az utcán tett nyilatkozat miatt elfogatott és az illetékes horvát bíróságok határozata alapján vizsgálati fogságban tartatik, érintkezésbe lépett a bán úrral nevezett képviselők mentelmi jogának¹ megóvása szempontjából.

* Helyesen: Srgyan (Srdjan).

* Iványi E.: Min.tan. jkv. 105–107. l.

A bán úr magáévá tette a miniszterelnök úr azon álláspontját, hogy nevezetteknek mentelmi joga elfogatásuk által kétségtelenül érintetett, hogy tehát az illetékes törvényhozó testülettől a mentelmi jog felfüggesztését kell kérni, másrészt pedig úgy a bán, mint a magyar kormány felelősége érintve van, ha nevezettek fogságban tartatnak, mielőtt az illetékes törvényhozó testületek mentelmi jogukat felfüggesztették volna.

Ezt a felelősséget úgy a bán úr, mint a miniszterelnök úr a magyar kormány utólagos jóváhagyása reményében hajlandónak mutatkozott elvállalni, de csakis abban az esetben, ha nevezettekkel szemben olyan természetű bűncselekmény gyanúja forog fenn, amely a jelenlegi háborús időben különösen veszélyes következményekkel járónak tüntethetné fel az ő szabadlábra helyezését.

Miután pedig a letartóztatás kiinduláspontjául szolgáló eredeti feljelentés nem látszott ilyen komoly természetűnek, megállapodtak abban, hogy a bán úr a zágrábi főügyészség útján megfelelő módon gondoskodni fog a vizsgálati fogságra vonatkozó bírósági végzés feloldásáról s nevezettek szabadlábra helyezéséről.

Ennélfogva a bán úrnak folyó hó 10-én 8083. szám alatt kelt átirata s illetőleg a zágrábi kir. főügyészségnek ez átiratához csatolt 1889. számú jelentése szerint nevezett képviselők mentelmi jogának megsértése címén a jogegység érdekében semmis[s]égi panasz emeltetett, amelynek a királyi hétszemélyes tábla folyó hó 2-án 5621. szám alatt hozott ítéletével helyt adott. Ezen felsőbbíróági ítélet alapján a zágrábi kir. törvényszék a mentelmi jog kérdését újból tárgyalás alá vette, s egyelőre az eljárást, valamint a vizsgálati fogságot megszüntette, aminél fogva Popovics Dusán képviselő szabadlábra is helyeztetett.

Budiszavlyevics Srgyan képviselő ellenben a bán úr rendeletére továbbra is rendőri őrizet alá helyeztetett, miután nevezett ellen az a vád merült fel, hogy tagja a Dusán Silni² nevű, világosan hazánk területi épsége ellen irányuló célatokkal bíró szerbiai egyesület választmányának, s így olyan természetű bűncselekménnyel vádoltatik, amely különösen a mai időkben nevezettek letartóztatását államérdekből szükségessé teszi.

Előadó miniszter úr teljesen egyetért a bán úrral abban, hogy akkor, amidőn az állam biztonságáról van szó, a kormánynak feladata és kötelessége saját felelősségére eljárni addig is, amíg a mentelmi jog felfüggesztése tekintetében illetékes testület határozatát meghozhatná. Ebben a tekintetben követni óhajtaná az 1876. július havában alkotott precedenst, amidőn is Miletics Szvetozár képviselőt a belügyminisztérium vezetésével megbízott akkori miniszterelnök letartóztatta, s a minisztertanács július 4-én 23. sz. a. hozott határozatában kimondotta, miszerint „Miletics Szvetozár képviselőnek perbeidézését és elfogatását illetőleg a képviselői immunitás mellőzéséért a képviselőházzal szemben a felelősséget magára veszi, felkérve a miniszterelnök urat, hogy a királyi főügyészségnek szóbanlévő felterjesztésére ily értelemben válaszoljon, illetőleg őt utasítsa, s a képviselőháznak annak idején leendő értesítéséről intézkedjék.”³

Ezen helyes precedens értelmében kíván a miniszterelnök úr jelenleg is eljárni, miért is a minisztertanácsot hasonló határozat hozatalára kéri fel.

A minisztertanács kijelenti, hogy Budiszavlyevics Srgyan képviselőnek a bán úr rendeletére való elfogatásáért a magyar képviselői immunitás mellőzése szempontjából a képviselőházzal szemben a felelősséget magára veszi, s a miniszterelnök urat felhívja, hogy a képviselőháznak annak idejében leendő értesítéséről intézkedjék.

¹ A nyilatkozatot a két képviselő nem mint az országgyűlés tagja tette; a mentelmi jog (immunitás) értelmében a képviselőket ilyen esetben csak a képviselőház engedelmével vonhatták büntetőeljárás alá, s – a tettenérés esetét kivéve – csak a ház előzetes engedelmével zárhatták el. A bűncselekményen tettenkapott országgyűlési tag letartóztatható volt ugyan, de letartóztatásának fenntartása céljából mentelmi jogának felfüggesztését kellett kérni. (Iványi E. jegyzete; I. i. h. 105. l.)

² A Dusán Silni Szövetség a szerbiai Szokol-egyesületek belgrádi székhelyű tömörülése volt.

³ A Tisza Kálmán által kezdeményezett Miletic-ügyre vonatkozóan I. Iratok I. köt. 136. sz. (538–572. l.).

E

1914 nov. 27

*A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése a hazaárulással gyanúsított
Budisavljević Srdjan országgyűlési képviselő mentelmi ügyében¹*

1910–15. évi Képv. Ir. XLV. 411–416. l.

I.

A zágrábi kir. törvényszék az 1914. évi november hó 11-ikén tartott ülésén I. 1. 624–914. sz. a. felvett jegyzőkönyv szerint jelentést tett a horvát-szlavon-dalmát kir. országos kormánynak arról, hogy a zágrábi államügyészség dr. Popovic Lázár és társai ellen hazaárulás büntette miatt bűnvádi feljelentést tett, és minthogy ezen bűnügyben a gyanúsítottak között Budisavljević Srdjan, a magyar képviselőházba beválasztott horvát-szlavon képviselő is szerepel, egyúttal azon kérelmet terjesztette elő, hogy a magyar képviselőház Budisavljević Srdjan mentelmi jogának felfüggesztése végett a büntető eljárás foganatosíthatása céljából keressék meg.

Ezen megkeresés kapcsán a képviselőházhoz a bűnper iratai és a zágrábi államügyészségnek 1914. évi I. 2.129/16 számú és a mentelmi jog felfüggesztésére irányuló indítványa felterjesztettek.

A bűnügyi iratokból és az államügyészségi indítványból folyólag a tényállás a következő:

Horvát-Szlavonországok területén az 1879. évtől kezdve „Sokol” egyletek állanak fenn, amelyeknek célja a testgyakorlás; ezen egyletek rendes tagja az alapszabályok értelmében bárki lehet, aki testgyakorlásra vágyakozik. Ezen időtől kezdve egész Horvát-Szlavonországok területén „Sokol” egyletek alakultak, s ezek tagjai a horvátok mellett, az ezen országok területén lakó többi szlávok is.

A Horvát-Szlavonországok területén levő egyes Sokol-egyesületek székhelyükre való tekintettel az egyes körzeteket (zupa) alkotják, melyek ismét a horvát össz-sokoli szövetségben vannak egyesítve, ez pedig tagja az összes szlávok Sokol szövetségének, mely magában foglalja az Osztrák-Magyar Monarchia összes szláv Sokol-egyesületeit.

Az Osztrák-Magyar Monarchia területén levő összes szláv „Sokol”-egyesületek egymás között összeköttetésben állanak, éspedig főképpen műszaki tekintetben, és majdnem mindannyiuknak egyforma a ruházatuk, gyakorlataik és belső szervezetük.

Bár Horvát-Szlavonországok területén már 1879 óta voltak „Sokol”-egyletek, melyeknek célja a testgyakorlás volt, és bár ezeknek tagja mindenki lehetett, aki a testgyakorlásra vágyott; a szerbek az utolsó években mégis „Szerb Sokol” név alatt külön egyleteket kezdtek alapítani.

Ezen „Szerb Sokol”-egyletek alapításának idejében kezdtek a szerbek feltűnően kilépni a horvát egyletekből és organizációkból, és minden különösebb szükség nélkül hasonló institúciókat, organizációkat és egyleteket alapítottak, éspedig kizárólag „szerb” megjelölés mellett és azon határozott kikötéssel, hogy tagjuk csak szerb lehet.

Már a Pribicević Ádám és társai elleni hazaárulás büntette miatt a zágrábi kir. törvényszék előtt az 1908. és 1909. években folyt per² alatt felmerült annak a gyanúja, hogy ezen szerb Sokol-egyleteknek az alapszabályokban kitüntetett testgyakorlási célja csak látszólagos, s hogy azok valódi és kizárólagos célja a nagyszerb eszmének propagációja és terjesztése azzal a céllal, hogy Hor-

¹ Eredeti címe: „A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése [a] hazaárulással vádolt Budisavljević Srdjan országgyűlési képviselő mentelmi ügyében.” – Az ügy mentelmi bizottság elé vitelét Szász Károly házelnök 1914. nov. 25-én a házszabályok 182. paragrafusára való hivatkozással mint megtörtént tényt jelentette be a képviselőházban (1910–15. évi Képv. Jkv. IV/1. 266–7. l.). Az ügy horderejét aláhúzó Szász Károly utalt a horvát bánnak és a magyar miniszterelnöknek erre vonatkozóan egybehangzó átiratára is.

² L. bőv. Iratok V. köt. 47. sz.

vát-Szlavonországek az Osztrák-Magyar Monarchia keretéből kiasítottassanak és Karagyorgyevic Péter király jogara alatt Szerbiával egyesítettssenek.

Kiderült azonban az is, hogy ezen szerb Sokol-egyletek Belgráddal kapcsolatban állottak, különösen pedig a Szerbiában levő „Dusan Silni” szerb Sokol-egyletekkel.

Ezen „Dusan Silni” Sokol-egyletek, katonailag szervezett testgyakorló egyletek, melyek aktív szerb tisztok vezetése alatt állanak és a szerbiai kombatansok kiegészítéséül szolgálnak.

A horvát-szlavonországi szerb egyleteknek a szerbiai „Dusan Silni”-vel való összeköttetése annál feltűnőbb, mert a horvát-szlavonországi szerb Sokol-egyletek az Osztrák-Magyar Monarchia területén fennálló szláv Sokol-egyletekkel jóformán minden közelebbi és szorosabb összeköttetést megszakítottak, és belépvén a szerbiai szerb Sokol-egyletek organizációjába, azoknak ruházatát, mely a többi szláv Sokol-egyletek ruházatától különbözik, valamint azoknak gyakorlatát és katonai parancsszavait elfogadták.

Miután a hatóságok a szerb Sokol-egyleteknek Horvát-Szlavonországek területén ezen célzatos működéséről tudomást szereztek, az összes szerb Sokol-egyletek a hatóságok által szigorúbb felügyelet alá helyeztek, de a szerb Sokolok előbbeni működésüket, bár lehetőleg titokban, folytatták.

Maga dr. Popovic Lázár vádlott is kihallgatása során ezen büntető ügyben kijelentette, hogy a szerb Sokol Horvát-Szlavonországek területén 1908-ban feloszlatott, mert annak a gyanúja merült fel, hogy a horvát-szlavonországi szerb Sokolok az Osztrák-Magyar Monarchián kívül álló társaságokkal kapcsolatot tartanak fenn.

A „Szerb Sokol” egyleteknek ezen országokban való újbóli szervezése alkalmával a szerb Sokol úgy szerveztetett, hogy az a fruskagorai körzetre 17 eglyettel és 1.450 taggal, valamint a krajiskai körzetre 11 eglyettel és 250 taggal osztott fel.

Ezen körzetek élén a folyó évig, éspedig a fruskagorai körzetek élén dr. Popovic Lázár, a krajiskai körzet élén Budisavljevic Srgjan állott.

Ezen horvát-szlavonországi két sokoli körzeten kívül szerb Sokol egyletek léteztek még: Bosznia és Hercegovinában, Magyarországon, Amerikában és a Sokol egyletek szövetsége „Dusan Silni” belgrádi székhellyel.

A Bosznia-Hercegovinában levő szerb Sokol egyletek a bosznia-hercegovinai körzetet 41 eglyettel és 3.000 taggal, valamint a tengermelléki körzetet 8 eglyettel és 210 taggal képezik, míg a magyarországi 6 eglyet 140 taggal, valamint az amerikai 12 Sokol eglyet 300 taggal külön körzetet nem képeznek.

A belgrádi „Dusan Silni” sokol eglyeti szövetség 30 szerbiai eglyetet és 2.856 „Dusan Silni” szerb sokol eglyeti tagot foglal magában.

Mindezen szerb sokol eglyetek szoros egymásközötti összeköttetésben állottak, és feladatukul azt tűzték ki, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiából erőszakosan kiasítsák mindazon országokat, melyekben szerbek laknak.

Ennek igazolására szolgálnak azon iratok, melyek az 1914. évi július hó 21-én az összes szerb Sokol eglyetknél, az egész monarchia területén foganatosított házkutatások alkalmával találtattak.

Így egyebek között Bosznia és Hercegovinában a különböző sokol-eglyetknél folytatott rendőrségi házkutatások alkalmával megtaláltattak a kragujeváci sokol-eglyet „Dusan Silni” 1912. és 1913. évi működési jelentései, melyek a kragujeváci Buducnost nevű és Lécic Mihály tulajdonát képező nyomdában készűtek. (7. sz. mell.)³

Ebből a jelentésből látható, hogy az összes szerb Sokol-eglyetek egyesűtek, és e jelentés 38. oldalán a következő mondatik: „Az egyesűlt szerb sokolságot képezi: 1. a Sokol-eglyetek „Dusan Silni” szövetsége, mely 30 eglyettel és 2.856 taggal rendelkezik. 2. A fruskagorai körzet 17 eglyettel és 1.450 taggal. 3. A bosznia- és hercegovinai körzet 40 eglyettel és 3.000 taggal. 4. A krajiskai

³ A mellékletek nem szerepelnek a Képviseletházi Jegyzőkönyvek fentebb idézett kötetében.

körzet 11 egylettel és 250 taggal. 5. A tenger melléki körzet 8 egylettel és 210 taggal. 6. A magyarországi Sokol-egyletek 6 egylet, 440 taggal. 7. Az amerikai Sokol-egyletek 12 egylet 300 taggal.

Az említett jelentés 39. oldalán továbbá a következők mondatnak: „Az egyesült szerb sokolság egy fő- és műszaki bizottsággal rendelkezik, és ott, mint ezen bizottságok tagjai ezen országok alattvalói közül a főbizottságban a következők vannak felemlítve: dr. Popovic Lázár és Budisavljevic Srgjan, a műszaki bizottságban pedig Metikos Milán, Todorovics Milán és Gavrilovits Gj.

A Horvát-Szlavonországokban levő szerb „Sokol”-egyleteknek a szerbiai „Dusan Silni” „Sokol”-egyletekkel való szoros és közvetlen összeköttetése megállapított, továbbá a dr. Popovic Lázár, dr. Metikos Milán és Todorovic Milán vádoltak által beismert tényekkel; ez különben kitűnik a „Dusan Silni” „Sokol” -egyletek szövetségének harmadik rendes közgyűlési jegyzőkönyvéből is, mely a sokoli évkönyv (49. oldal) szerint 1914. évi március 2-án Kragujevácon tartott meg. Ezen a közgyűlésen jelen voltak Lazarevic Lukács, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kiküldötte, Terzic Bozsó, a katonai hatóság képviselője, Gjuraskovic Márk, a polgári hatóság képviselője, valamint a többi körzetek kiküldöttei, és pedig dr. Popovic Lázár, dr. Teodorovic M., a karlovici-i fruskagorai körzet nevében, Sola Attanzia mostari lakos, a bosznia-hercegovinai körzet nevében, dr. Metikos Milán zagrebi lakos a krajiskai körzet nevében, Sekulovic Jova hercegnovi-i lakos a tenger melléki körzet nevében, valamint a szövetségi igazgatóság tagjai Szerbia összes vidékeiről.

A bosznia-hercegovinai ügyészek javaslatának másolatából (16. sz. melléklet) kitűnik, hogy azok hazaárulás büntette miatt a vizsgálat folyamatba helyezését javasolták, és pedig azért, mert a gorazsdi, bosznia-gradiskai, visegrádi, visokoli, banjalukai, bosznianovói szerb sokol egyletek tagjai, illetőleg választmányi tagjai, más osztrák-magyar monarchiai és szerbiai sokol egyletekkel azon kragujeváci és belgrádi körökkel tartottak összeköttetést, amelyek arra törekedtek, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia kiegészítő részét képező Bosznia-Hercegovina állam köteléket erőszakos úton megváltoztassák, és pedig az által, hogy az Szerbiához csatoltassék, és ez okból, hogy az említett célt elérjék, a szerb „Narodna Obrana” programja szerint a szerb sokolságot szervezték, és pedig azzal a célzattal, hogy az összes szerbek egy nagy szerb államban Péter király jogara alatt egyesíttessenek, egyúttal hangoztatván, hogy Bosznia-Hercegovina szerb országok, hogy szerbek lesznek, hogy rövid időn belül Péter király fog nekik ítélni és ilyképpen propagálták azt, hogy Bosznia-Hercegovina az Osztrák-Magyar Monarchiától elszakíttassék és Szerbiához csatoltassék, ami a bosznia-hercegovinai büntető törvény 111. §-a szerint hazaárulás büntetetté képezi.

A szerb sokol-egyletek az eddigiekben vázolt tendenciája az iratoknál I. 2838/1914. számú jelzés alatt fekvő vizsgálati iratokból megállapítható adatok szerint a most dúló háborúban is megnyilvánult 1914. évi szeptember hó 10-én és a következő napokon, mikor a szerb katonaság Zimonyba bevonult. Azon tanúk vallomása szerint ugyanis, akiket a zágrábi kir. törvényszék vizsgálóbírája a Suica Jovan és társai ellen hazaárulás büntette miatt folyamatban levő büntetőperben kihallgatott, a zimonyi szerb sokolok a „Dusan Silni” szerbiai sokolokkal szoros összeköttetésben állottak, azok egymást sokoli egyenruhában meglátogatták és jelen voltak a sletek⁴ és gyakorlatok alkalmával.

Mikor a szerb katonaság Zimonyba bevonult, az odavaló szerb sokolok (dr. Vukovics Győző, Franz Margit, Semenski Antal, Petre Péter, Bahov György és Paulics Júlia tanúk vallomásai szerint) a szerb csapatokat sokol-egyenruhában szerb zászlók alatt ünnepélyesen fogadták, bevezették a városba, megvendégelték és ölelkeztek velük. Ezen sokol-küldöttség, szám szerint tizenöten, Belgrádba ment, hogy az ottani szerb sokolokat üdvözölje és hogy azokat Zimony városba kísérje. Majd ezután a belgrádi szerb sokolokkal ünnepélyesen bevonultak Zimony városába, és ott részükre és a szerb katonaság részére nagy vendégséget rendeztek.

⁴ A sokolok országos találkozói.

A vizsgálóbírónak mellékelt jegyzékéből (36. sz. melléklet) kitetszik, hogy az ott említett zimonyi szerb sokolisták a szerb hadsereggel Szerbiába kiszöktek.

Az imént vázolt sokolság és Budisavljevic Srgjan közötti személyi kapcsolatot a nyomozat következő adatai világítják meg:

Dr. Metikos Milán vádlott és társai vallomása szerint Budisavljevic Srgjan 1910-ben a zagrebi krajiskai körzet Stare jesinává (elnökévé) választott, és mint ilyen működött mindaddig, míg a folyó évben a szerb sokol-egyletek fel nem oszlattattak. Budisavljevic Srgjant, a kragujeváci sokol jelentése szerint (39. oldal), „Az egyesült szerb sokolság” főbizottságába is beválasztották.

A Teodorovic Dusan⁵ tanúvallomásáról felvett jegyzőkönyv hiteles másolata szerint (40. sz. melléklet) ez a tanú elmondja, hogy 1914. év június 14-én jelen volt a brecai szlovén sokol 10 éves fennállási jubileumán, és hogy azon a krajiskai körzet starjesinája, Budisavljevic Srgjan is részt vett, aki ezen ünnepélyen a következő beszédet tartotta:

„Vitézek! a horvát és szlovén testvérek után a szerbnek nincs többé mit mondania, mert amit az egyik érez, azt a másik is érzi. Mi szerbek idejöttünk, hogy megmutassuk a szlovén testvéreknek, hogy a szerbek velük közösen éreznek, és hogy mindaddig fogunk jönni, míg ezen szegyeteljes német bástyák be nem lesznek véve. Vitézek! Szomorú, ami Triesztben történt. Ez bennünket, szerbeket elsomorított, mert ezen szlovén dél öröme és bánata, épp oly öröme és bánata az összes délszlávoknak. Vitézek, ne ijedjete meg az erőszakról, mert mi a puskáktól és bajonettektől sem félünk. Bennünket megtörni nem lehet, mert minden erőt közös erővel fogunk visszautasítani.”

Miután a beszédet befejezte, a jelenlevők hangos tetszésnyilvánítása között a krajiskai körzet sokoljai harsonákon a „Péter király indulót” és az „Onamo, onamo” kezdetű lázító dalt fújták.

Ezen tanú megjegyzi, hogy mikor e zágrábi szerb sokol-egylet a vasútra ment, újból a „Péter király indulót” fújták, a szerb sokolok pedig az „Onamo, onamo”-t énekelték és a következő szövegű dalt: „Szerbek és bosnyákok siessetek gyorsan, mert benneteket ezen viharos időben hadi dicsőség vár. A szabadságért és Péter királyért lépj el, üss a karddal, hurrá!”

Radetic István vádlottnak, a dubicai szerb sokol-egylet alapítójának vallomása (41. sz. melléklet) szerint a nála foganatosított házkutatás alkalmával a „Dusan Silni” kragujeváci szerb sokol-egylet jelentésének egy példánya találtatott, és hogy a krajiskai körzetből, Zágrábból összesen három ilyen jelentést kapott.

Ezen körzet elnöke Budisavljevic Srgjan; tekintettel arra, hogy ezen körzet ebből a jelentésből még a legkisebb horvát-szlavonországi szerb sokol-egyletnek is több példányt küldött, mely jelentés egész nyíltan propagálja a nagyszerb ideát, Horvát-Szlavonországoknak, valamint Bosznia-Hercegovinának az Osztrák-Magyar Monarchiától való elszakítását és azoknak a szerb királysághoz való csatolását: alaposnak látszik az a gyanú, hogy ezen kragujeváci jelentés szétküldésével e veszedelmes propagandát a sokolok szélesebb körére is kiterjeszteni szándékoztak.

Dr. Metikos Milán vádlottnak 1914. évi augusztus hó 29-én a glinai királyi járási hatóság előtt tett vallomása szerint (42. sz. melléklet) ő 1910-től kezdve a krajiskai körzet tornavezetője volt, és mint ilyen, műszakilag a szerbiai sokolistákkal, különösen pedig Hofman Frantisekkel, a „Dusan Silni” szövetség tornavezetőjével összeköttetésben állott, és e minőségben a folyó évben Kragujevácban volt, mely célra a krajiskai körzettől 100 korona útiköltséget kapott. Kragujevácból magával hozott több iratot, különösen pedig a „Kragujeváci ülés jelentését”, amelyet Zágrábra vitt és a zágrábi szerb sokol-egylet helyiségeiben hagyott.

A „Kragujeváci Dusan Silni” sokol-egylet jelentéséből végül megállapítható, hogy Budisavljevic Srgjan még 1914-ben is „az egyesült szerb sokolság főbizottságának” tagja volt.

A zágrábi államügyészség indítványában a nyomozat adatai alapján arra az eredményre jut, hogy az egyesült szerb sokolságnak, a „Dusan Silni” kragujeváci szerb sokol-egylet jelentése szerint,

⁵ É. Milán.

az a kifejezett célja, hogy Horvát-Szlavonországok és Bosznia-Hercegovina az Osztrák-Magyar Monarchiától erőszakkal elszakíttassanak és a szerb királysághoz csatoltassanak, hogy továbbá Budisavljevic Sergjant, aki még 1914-ben is az egyesült szerb sokolság főbizottságának tagja volt, alaposan terheli annak a gyanúja, hogy ő a Horvát-Szlavonországokban hatályban levő büntető törvény 58. §-ának c) pontjába ütköző büntetendő cselekményben részes, és így bűnvádi úton való üldözése jogosult.

Ezen tényállás és a rendelkezésére állott hivatalos iratokban foglalt adatok szorgos méltatása után: tekintettel arra, hogy büntetendő cselekmény jelenségei fennforogni látszanak,

hogy továbbá a vádbeli cselekmény és az illető képviselő személye között az összefüggés megállapítható,

hogy végül a megkeresés illetékes hatóság részéről érkezett, zaklatás esete pedig nem forog fenn, sőt az érdekelt képviselő a képviselőház elnökségéhez intézett táviratában mentelmi jogának felfüggesztését maga kéri:

a mentelmi bizottság tisztelettel javasolja, hogy *Budisavljevic Sergjan orsz. képviselő mentelmi joga ez ügyben függesztessék fel.*⁶

II.

Az érdekelt képviselő mentelmi jogának a büntető eljárás foganatosíthatása céljából való felfüggesztése iránti megkeresésen kívül a házszabályok 182. §-a értelmében a mentelmi bizottsághoz utasított a miniszterelnök úrnak 1914. évi november hó 17-ikén kelt és a képviselőháznak 1914. évi november hó 25-ik napján tartott ülésen bejelentett azon értesítése, mely annak közlését tartalmazza, hogy a báni kormány, tekintettel arra a körülményre, hogy Budisavljevic Sergjan ellen oly cselekmény gyanúja forog fenn, amely annak azonnali letartóztatását, a mostani háborús időkre való tekintettel, államérdekből szükségessé tette, nevezett képviselőnek őrizetbe helyezéséről saját felelősségére gondoskodott, hogy továbbá a magyar kormány a bán úrnak ezen eljárását helyesli, s ezért a felelősséget elvállalja.

A mentelmi bizottság a ház gyakorlata által egy jelentős precedens (Miletics Szvetozár képviselőnek 1876. évi július havában történt letartóztatása) alkalmából szentesített azon véleményének ad kifejezést, hogy bár az országgyűlési képviselőt megillető mentelmi jog az országgyűlés szünetelése alatt is fennáll, mégsem zárható ki lehetősége és szüksége annak, hogy oly esetben, midőn az országgyűlés szünetel, és midőn oly körülmények forognak fenn, melyek valamely büntetett azonnal való üldözését az ország jogrendjének veszélyeztetése nélkül elhalasztani nem engedik: a kormány saját felelőssége mellett a képviselő büntetőjogi felelősségre vonásának a mentelmi jogban fekvő akadályát addig is el ne háríthassa, míg e részben a ház határozata kikérhető.

Az ezen bizottsági jelentésnek I. részében előadottak szilárd alapot nyújtanak annak megállapítására, hogy a kormány a jelen esetben is ezen tekinteteknek megfelelően járt el.

Tekintve tehát, hogy a fennforgó nagyfontosságú esetben a mostani háborús időkre való tekintettel államérdekből a kormány e kivételes, de hatályos intézkedésre volt utalva,

tekintve továbbá, hogy a kormány eljárását a képviselőház összejövetele után ennek legelső ülésében bejelentette,

a mentelmi bizottság tisztelettel javasolja:

*mondja ki a képviselőház, hogy a kormány eljárását helyesli, és a kormányt ezen eljárásának következményei alól felmenti.*⁶

⁶ Az eredetiben vastag betűkkel kiemelve.

Kelt Budapesten a képviselőház mentelmi bizottságának 1914. évi november hó 27-ikén és folytatólag november hó 30-ikán tartott ülésén.

Beöthy László s. k.
a mentelmi bizottság elnöke

Darvai Fülöp s. k.
a mentelmi bizottság előadója⁷

23

*Szerb és horvát nyelvű nyomtatványok ellen foganatosított
sajtórendészeti kivizsgálások és letiltások*

A

1914 szept. 29

*Br. Harkányi János kereskedelemügyi miniszter bejelentése
a minisztertanácsban amerikai horvát nyelvű lapok kitiltása tárgyában*

MT 1914:28/11

A kereskedelemügyi miniszter úr bejelenti, hogy a Horvát-Szlavonországok bánjának indítványára a belügyminiszter úr hozzájárulása alapján a New Yorkban megjelenő „Novi Hrvat”, a Chicagóban megjelenő „Balkanski Svijet” (Balkan World) és a San Franciscóban megjelenő „Jadran” című lapoktól a postai szállítás jogát a magyar szent korona országainak területére nézve megvonta, mert a kérdéses lapok államellenes irányzatot tanúsítanak.

Tudomásul vétetik.

⁷ Budisavljevićnek és társainak, az ún. szerb szokolistáknak a perében első fokon a zágrábi kir. törvényszék hozott ítéletet 1916. jan. 10-én. Eszerint Budisavljević és társai: dr. Popović Lázár és dr. Metikoš Milán arra törekedtek, hogy a Monarchiában működő szerb Szokol-egyesületeket kapcsolatba hozzák a hasonló szerbiai egyesületekkel; az egyesítést Belgrád székhellyel végre is hajtották, és az egyesült Szokol-egyesületek választmányában tisztséget vállaltak. A Szokol-egyesületek a Narodna Odbrana nevű szerbiai titkos politikai egyesület irányítása alatt álltak, s feladatuk az volt, hogy tagjaikat előkészítsék a Monarchia elleni háborúra a délszláv népek nemzeti egyesítése érdekében. – A horvát-szlavon-dalmát hétszemélyes tábla 1916. márc. 30-án kelt ítélete folytán a végleges büntetések: dr. Popović Lázár egy évi, dr. Metikoš Milán 8 hónapi, dr. Budisavljević Srdjan 6 hónapi súlyos börtön. A per ítéletét l. OL Újkori gyűjtemény, 378. sz. (Vö. Iványi E.: Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 105–107. l.)

B

1914 nov. 12

*Br. Skerlecz Iván horvát bán átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a Pittsburgh-ben megjelenő „Hrvatski Glasnik” időszaki lap postai szállítási jogának
megvonásáról, valamint Horvát-Szlavonország területén való terjesztése betiltásáról*

ME 1914–XXV–7669 (8564/914)

(A mellékelt gépelt horvát nyelvű irat kézírásos fordítása)

Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja.
1914. évi 7913/Eln. szám.

Bizalmas!

Nagyméltóságú Uram!

7 drb. melléklet. Hivatkozással 1914. évi október hó 30-án 7669-III./M.E. szám alatt kelt nagybecsű átiratára, a melléleteknek /. alatt való melléklése mellett, van szerencsém Nagyméltóságoddal közölni, hogy a Pittsburgban megjelenő „Hrvatski Glasnik” laptól a postai szállítási jog Horvát-Szlavonországok területére nézve már megvonott, mi az illetékes hatóságokkal, a m. kir. kereskedelemügyi miniszter úr 1914. évi szeptember hó 23.-án 70721/V–1914. szám alatt kelt átirata alapján az 1914. évi október hó 6-án 6862/Eln. számú itteni rendelettel közölte.

Ezen felül: az itteni 1914. évi augusztus hó 2-án 4682/Eln. szám alatt kelt rendelettel, a sajtótörvények megváltoztatásáról szóló és 1907. évi május hó 14-én kelt autonóm törvény 3/e §-ban foglalt határozmányok alapján az említett lapnak Horvát-Szlavonországok területén való terjesztése is megtiltatott.

Kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék ez alkalommal is legkiválóbb nagyrabecsülésem kifejezését fogadni.

Zagreb 1914. évi november hó 12-én

Skerlecz s. k.

Nagyméltóságú Borosjenői és szegedi Gróf Tisza István úrnak ő cs. és apost. kir. Felsege v.b.t.t., m. kir. miniszterelnöke, a Szt. István rend nagykeresztese stb. stb.

Budapest

Fordította:

Bpest 1914. évi XI/18-án

Koller Oszkár [?] s. k.

Látta:

Stojits s. k.

miniszt. titkár.

C

1915 jan. 4

*Sándor János belügyminiszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a Szerb Matica 1914. évi naptára ügyében, 3 melléklettel*

ME 1915–XII–674 res.
(Gévelt eredeti irat)

Bizalmas!

Tárgy: A szerb „Matica irodalmi egyesület” 1914 évre kiadott naptára.

8445/M.E.I. szám alatt kelt nagybecsű átiratára a melléklet visszajuttatásával van szerencsém Nagyméltóságodat az újvidéki szerb „Matica irodalmi egyesület” által kiadott 1914. évi naptárra vonatkozó ügy jelenlegi állásáról, illetve az ez ügyben tett intézkedésekről a következőkben tájékoztatni.

A szóbanforgó naptárnak a pétervárad várparancsnokság által elkobzott példányát, a belőle kivett szemelvény fordításával együtt a hadi felügyeleti bizottság útján még Nagyméltóságod átiratának beérkezte előtt kézhez vettem.

A naptár megvizsgálása alkalmával kitűnt, hogy bár az egyesület alapszabályszerű célja „szellemileg és anyagilag segíteni, fejleszteni és terjeszteni a szerb irodalmat és szépművészetet”, az egyesület kiadásában megjelent naptár az egyesület alapszabályaiban körvonalazott céltól eltérőleg a szerb királyság vezetőegyeniségeinek és intézményeinek ismertetése által tulajdonképp szerb nemzeti propaganda felébresztésére és megerősítésére szolgál.

Ehhez képest kérdést intéztem Újvidék sz. kir. város főispánjához, vajjon nem áll-e módjában befolyást gyakorolni a naptár tartalmának megállapítására és nem látná-e indokoltnak, hogy ezen sajtóterméknek a terjesztése a katonai parancsnokság kívánságához képest meggátoltassék?

Felkértem egyúttal, hogy az 1915 évre esetleg kiadandó naptár szerkesztését kísérje figyelemmel és hasson oda, hogy annak tartalma az egyesületi céloknak megfelelő legyen.

A főispán felterjesztette az egyesület elnökségéhez intézett felhívásának, az erre adott válasznak és az egylethez kibocsátott újabbi felhívásának másolatát azzal a jelentéssel, hogy a naptár megsemmisítésére nézve bírói eljárás volt folyamatban, amelynek során az újvidéki királyi ügyészség 5663/1914 számú meghagyása következtében a rendőrfőkapitány a szerb Maticánál talált naptár példányokat mind elkobozta és megsemmisítette.

Az újabbi felhívásban kívánt pótlások eredményét a főispán annak idején be fogja jelenteni.

Az említett másolatok egy-egy példányát van szerencsém Nagyméltóságodnak a bennök foglaltak szíves tudomásul vétele végett idemellékelve tisztelettel megküldeni, megjegyezvén, hogy az ügy további mozzanatait figyelemmel kísérem és Nagyméltóságoddal szintén közölni fogom.

Budapest, 1915 évi január hó 4-én.

Sándor s. k.

Mellékletek:

1

1914 dec. 7

Matkovics Béla újvidéki főispán levele a Szerb Matica elnökségéhez a naptár ügyében

ME 1915–XII–674
(Gévelt iratmásolat)

19/1915 res. Másolat. 211/res. 1914. szám. A Szerb Matica irodalmi egyesület tekintetes Elnökségének. Helyben. Bár a Szerb Matica egyesület, alapszabályai szerint „szellemileg és anyagilag segíteni, fejleszteni és terjeszteni van hivatva a szerb irodalmat és szépművészetet”, – az egyesület kiadásában és neve alatt mégis megjelent egy 1914 évre szóló naptár, mely – hogy az igazi tendenciát, államiságunk érdekeit sértő, veszélyeztető célzatát ne is említsem, hiszen azt a naptár minden objektíven olvasója rögtön szembetűnő módon láthatja – homlokegyenest ellenkezik az egylet kultúrmissziójával. Felkérem az egylet tekintetes elnökségét, szíveskedjék sürgősen tájékoztatni, 1.) mint volt lehetséges az egyesületre mélyen lealázó tartalmú ilyen „napár”-nak az egyesület neve alatt és kiadásában való megjelenhetése? Nevezetesen mennyiben részes a Szerb Matica e naptár keletkezésében? Kit és mily mérvben terheli a felelősség ezen – hogy többet ne mondjak – mélyen kompromittáló tartalmú és tendenciájú naptár megjelenhetéséért? 2.) Hány példányban és pontosan mikor nyomtatott? 3.) Kiknek, hová, mikor és mily mennyiségben küldett szét? 4.) Mennyi van még a Maticánál raktáron? 5.) Van-e [a] Matica elnökségének, vagy valamely szakosztályának, igazgatóválasztmányának stb. befolyása arra, hogy mily és minő tartalmú kiadványok jelennek meg a Matica égisze és kiadása alatt? Miként történik ez a befolyás és ellenőrzés általában és 6. mikor, miként történt ez a bíráló a kérdéses naptárra nézve? Újvidék, 1914 évi december hó 7. Matkovics Béla s. k. főispán, a szerb Matica kormánybiztosa. A másolat hiteles: dr. Ribiczey Kálmán s. k. főispáni titkár.

2

1914 dec. 15

*Dungyerszky Gedeonnak, a Szerb Matica elnökének levele
Matkovics Béla újvidéki főispánhoz a naptár ügyében*

ME 1915–XII–674
(Gévelt iratmásolat)

19. res. számhoz másolat. 1967 sz. U.Z. 1914. Méltóságos mátéházi Matkovics Béla úrnak, Újvidék sz. kir. város főispánja, Helyben. Folyó évi december hó 7-én 211/res. 1914 szám alatt kelt nagybecsű felhívásnak megfelelőleg van szerencsénk a szerb Matica kiadásában 1914 évre megjelent naptár ügyében támasztott kérdőpontokra nézve tiszteletteljesen a következőket válaszolni: 1. A Matica szerb irodalmi társaság irodalmi szakosztálya 1913 évi július hó 13-án tartott ülésében hozzájárult dr. Osztóics Tihomil főtitkár által beterjesztett abbéli javaslatához, hogy a Matica a szerb nép számára adjon ki 1914 évre egy népszerű olcsó naptárt. A naptár szerkesztését a főtitkár, már állásánál fogva kötelességszerűen magára vállalta, fenntartván magának a szerkesztésben való önállóságot. Az irodalmi osztály s illetőleg annak választmánya, ismerve őt mint ügyes népszerű író, aki leginkább alkalmas oly naptárt szerkeszteni, mely képes lesz a nép igényeit kellő módon kielégíteni, a naptár szerkesztésébe nem avatkozott. A felelősség terhe tehát a főtitkárt mint

önállóan működő szerkesztőt illeti. Ezen naptár az újvidéki kir. ügyészségnek 1914 évi 5663 K.Ü. számú rendelvénye következtében az újvidéki rendőrfőkapitányság útján elkoboztatott és megsemmisített. Ez által annak további terjesztése megakadályoztatott. 2. A kérdéses naptár 1913 évi november hó 4-én 10000 példányban jelent meg. 3. A naptár a társaság tagjainak és bizományosainak körülbelül 9000 példányban lett szétküldve Magyarország szerb lakta vidékeire. 4. A Matica raktárában jelenleg egy példány sincs. A fennmaradt példányokat a városi rendőrkapitányság elkobozta. 5. A Matica irodalmi osztálya tanácskozik a szerb [nép?] irodalmi és művelődési szükségleteiről; kijelöli a megírandó műveket, irodalmi művek megírására pályázatokat tűz; megbírálja [a] pályázat folytán vagy anélkül benyújtott irodalmi munkákat, határozatokat hoz a kiadásra elfogadott művek jutalmazásáról; megállapítja, mely irodalmi művek adhatók ki a Matica költségén; meghatározza a társasági Évkönyv (letopisz) kiadásának tervezetét és gondoskodik, hogy az pontosan a társaság céljának és fontosságának megfelelően megjelenjen. A Matica alapszabályai értelmében a főtítkár szerkeszti az Évkönyv (Letopisz) folyóiratot és rendezi a Matica irodalmi osztálya vagy választmánya által egyéb kiadásra elfogadott műveket. 6. Az I-ső pontban felhozottak szerint a főtítkár a kérdéses naptárt önállóan szerkesztette, annak megbírálásával az irodalmi osztály vagy választmány nem foglalkozott. Engedje meg Méltóságod, hogy nagy sajnálatunkat fejezzük ki ezen megfontolatlan, tapintatlan, a Matica előleges tudta és akarata nélkül keletkezett kényes természetű ügy felett. Biztosíthatjuk Méltóságodat, hogy a Matica igazgatósága mindent el fog követni, hogy ily, a Matica léteérékeinek hátrányára szolgáló munka, a Matica kiadásában többé meg ne jelenhessen; egyúttal intézkedni fog, hogy a főtítkár mint a kérdéses naptár felelős szerkesztője ellen a fegyelmi vizsgálat megindíttassék. A Matica, mindig távol tartva magát minden politikától, nyolcvankilenc éves hazafias szellemtől áthatott áldásos irodalmi működésével nagy szolgálatot tett a hazai közművelődésnek, a különféle hazafias célokra pedig jelentékeny anyagi áldozatokat hozott. Méltóságodnak, mint a Matica érdemdús kormánybiztosának bő alkalma nyílt mindezekről meggyőződést szerezni. Kelt Újvidéken, 1914. évi december hó 15-én. A szerb Matica elnöke: dr. Dungyverszky Gedeon s. k. A másolat hiteles: Dr. Ribiczey s. k. főispáni titkár.

3

1914 dec. 27

Matkovics Béla újvidéki főispán válasza a Szerb Matica elnökségéhez

ME 1915–XII–674

(Gévelt iratmásolat)

19 res. számhoz másolat, ad 211. szám res. 1914. A Szerb Matica irodalmi egyesület tekintetes elnökségének, Helyben. Az 1967/Ü.Z. 1914. számú felvilágosításából – illetőleg annak 5. és 6. pontjából – megállapítható ugyan, hogy a Maticával szemben a felelősség elsősorban dr. Osztoics Tihamér egyleti főtítkárt mint szerkesztőt terheli, de megállapítható az is, hogy a Matica irodalmi osztálya és választmánya nem kevésbé súlyos mulasztást követett el, amidőn az 1914 évre szóló Naptárt meg nem bírálta és mégis a Matica költségén és neve alatt kiadatni engedte. De éppen ezért igen érdekelne tudnom, kik voltak jelen a Naptár kibocsájtását elhatározó irodalmi szakosztályi ülésen (1913 évi július 13-án), továbbá az irodalmi osztály vagy választmány mely tagjai határozták el a Naptár kinyomatását? Felkérem a tekintetes Elnökséget, szíveskedjék engem e részben kimerítően tájékoztatni, de egyúttal kérem közölni, kik a tagjai az irodalmi osztálynak és a választmánynak általában? Továbbá fel kell hívnom még az irodalmi egyesület tekintetes elnökségének figyelmét arra is, hogy a folyó hó 7-én 211 res. sz. a kelt leiratom 3. pontjának csak

részben felelt meg a fenti számú felvilágosításában. Felkérem tehát arra is, hogy pótlólag haladéktalanul tájékoztatni szíveskedjék az iránt is, kinek (név és lakhely), mikor, hová és hány példány Naptár küldetett abból a 9000 példányból, melynek szétküldését a tekintetes elnökség maga is elismeri? Midőn ekként ezen ügy teljes felderítését óhajtom előmozdítani, teljes készséggel elismerem másrészt, hogy ezen súlyos üggyől eltekintve, eddigelé több ízben volt alkalmam örömmel konstatálni, hogy az Irodalmi egyesület követésre méltó módon adott kifejezést, különösen a hazánk biztonságának védelméért folyó jelenlegi küzdelmünk során, hazafias áldozatkészségének. Jólesőleg vettem tudomásul egyszersmind azt is, hogy az Irodalmi Egyesület tekintetes Elnöksége mélyen fájlalja és a jövőben kiköszörülni igyekszik azt a csorbát, melyet presztízsén ez a Naptár ügy ejteni – sajnos – alkalmas volt. A kormány felügyeleti jogának intenzívebb gyakorolhatása céljából tisztelettel kérek megfelelő haladéktalan intézkedést a tekintetes elnökségtől az iránt, hogy a szerb Matica mindennemű kiadványából egy köteles példányt a kiadvány megjelenésével egyidejűleg hozzám, mint az Irodalmi Egyesület kormánybiztosához, multhatatlanul küldjön be. Végre a jelen ügyből kifolyólag felkérem, szíveskedjék a dr. Osztóics Tihamér ellen elhatározott fegyelmi eljárás megindításának megtörténtéről, valamint annak idején a fegyelmi vizsgálat eredményéről engem is értesíteni.¹ Fogadja a tekintetes elnökség tiszteletem nyilváníását. Újvidék, 1914 évi december hó 27-én. Matkovic Béla s. k. főispán, a Matica kormánybiztosa. A másolat hiteles: dr. Ribiczey Kálmán s. k. főispáni titkár.

D

1915 nov. 17

A Budapesti Hírlap cikke a Hrvatski Pokret, a szerb-horvát koalíció lapja betiltásáról¹

Említettük a minap, hogy a Hrvatski Pokret-nek, amely a szerb-horvát koalíció lapja volt, a további megjelenését megtiltották. Erre nézve a Narodne Novine, mint nekünk Zágrábból írnak, tájékoztató cikket közöl, amely érdekes bepillantást enged Horvátország pártpolitikai viszonyaiba. A cikk a következőket tartalmazza: A „Hrvatski Pokret”[-et], amely a horvát szábor legnagyobb s magában is többséggel bíró pártjához, a horvát-szerb koalícióhoz tartozó horvát önálló pártnak hivatalos közlönye, hadi érdekből szüntették meg. Ez az újság akkor, amikor az összes lapok kivétel nélkül iparkodtak, hogy az állam és a hadakozásunk érdekét előmozdítsák, szinte következetesen tartózkodó maradt, s úgy írt, hogy még a koalíció egyes tagjainál is elégedetlenséget keltett. A lap rezerváltságával szemben az egész horvát nemzet teljes szívvel szolgálta a haza érdekét a csatatereken, fiai példátlan hősiességével, otthon pedig a legnagyobb önfeláldozással. Lehetetlenség volt tehát, hogy egy lap, amely a nemzeti többség lapjának tartja magát, fölfogásában az egész nemzeti többséggel ellenkezésbe kerülhessen. Ez, fejezi be cikkét a N. N., sajnos, természetes következménye a mostani, még rendezetlen és abnormális politikai és pártközi viszonyoknak.

¹ Dúngyerszky nem sokkal később felmentette Osztóicsot főtítkári posztjáról, amint azt a Népszava „Mi történt a Maticában?” című közleménye (1915. febr. 16. 88. sz. 7. l.) hírül adta.

¹ A közlemény címe és leőhelye: *A Pokret megjelenésének megtiltása.* – Budapesti Hírlap 1915. nov. 17; 320. sz. 9. l.

E

1914 dec. 1

*Br. Tallián Béla kormánybiztos levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a korábban tervezett cirill betűs lap megindításának elhalasztása tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 23:47/29
(Gévelt eredeti irat)²

Újvidék, 1914 évi december hó 1.

Kedves Barátom!

A cirill betűs szerb lap kérdésében, miután azt kívánságodra megindítani és Vukováron kiadni akartam, érintkezésbe kellett lépnem a Horvát Bánnal, miután a szerbség zöme itt lakik s ezek szorultak volna leginkább helyes irányú nevelésre és irányításra. Bácskában és Torontálban, akik lapokat olvasnak, azok legnagyobbára tudnak magyarul vagy németül, így ott sokkal kevésbé szükséges a cirill betűs újság.

A Horvát Bántól azonban időközben az 1. / al. másolatban csatolt választ kaptam, amely személyes tapasztalatom szerint is a Horvát-Szlavonországi horvátok nézetének pregnáns kifejezése, és amelyeknek ismeretéből kifolyólag már én is arra kértelek, hogy egyezzel bele egy latin-cirill betűkkel kiadandó lap megjelenésébe, miután féltem és joggal, hogy a horvát elemet egy tisztán cirill betűs újsággal teljesen magunk ellen zúdjuk.

Most, hogy a Horvát Bán politikai okokból határozottan ellenzi a cirill betűs lapnak Szerémségben leendő megjelenését, kérdésessé válik annak kiadási szükségessége a délvidéki magyarországi vármegyékre is, annál is inkább, miután Belgrád remélt rövid idő alatt elesésével és seregünknek mélyen Szerbiába való behatolásával a teljesen normális állapotok Dél-Magyarországon visszaállítván igen valószínű, hogy a megszűnt szerb lapok ismét meg fognak jelenni.

Kérdés tehát, nem volna-e jó ez ideig a tervezett cirill betűs lap megindításával várnunk s akkor könnyebben és olcsóbban, de egyúttal erősebb elterjedéssel is tudnánk egy oly lapot subventionálni, amely politikád és szándékaink szolgálatában fog állani és valamely dél-magyarországi városban megbízható ellenőrzés alatt jelenhetik meg.

Kérem szíves elhatározásodat és annak velem leendő közlését.

Igaz tisztelettel

őszinte híved:
Tallián Béla s. k.

¹ Tallián Béla (1851–1921) az első Tisza-kormány földművelésügyi minisztere, 1910 után a szegedi választókerület képviselője. A megszállt szerbiai területek kormánybiztosa, Belgrád elfoglalása után rövid ideig a város polgári kormányzója volt.

² A levélpapírra rápecsételve: „M. Kir. Kormánybiztos – A Főhadtáp Parancsnokság Mellett”.

F

1915 dec. 30

Gr. Tisza István miniszterelnök átirata a közös hadseregfőparancsnoksághoz a zágrábi katonai cenzúra által lefoglalt cirill betűs szerb naptárak tárgyában

ME 1915–XII–450

(Német nyelvű gépelt fogalmazvány fordítása)

A cs. és kir. hadseregfőparancsnokságnak

A december 19-én kelt K. 20.428 sz. nagybecsű átiratra válaszolva van szerencsém a mellékletek visszaküldésével közölni, hogy azok tartalma egyáltalában nem tűnik aggasztónak, következésképp nincs ok azok terjesztésének megtiltására. Semmiképpen sem lehetne az okot abban keresni, hogy cirill betűkkel vannak nyomtatva.

Mindenkinek jogában áll ezt az írásmódot használni kézírással és nyomtatásban egyaránt, annak eltiltását még a leglojálisabb emberek is indokolatlan beavatkozásnak tekintenék, ami egyenesen káros befolyást gyakorolna a lakosság hangulatára, mert a szerb lakosság legnagyobb része csak a cirill ábécét tanulta meg, és annak eltiltása esetén sem olvasni, sem írni nem tudna.

Végül bátor vagyok megjegyezni, hogy a cirill írás korlátozásának tekintetében Boszniában és Hercegovinában tévedés látszik fennforogni, mivel ennek eddigi alkalmazása csak a *hivatalos szolgálati forgalomban*¹ tiltatott meg. Az a körülmény, hogy a cirill írás javára kivétel tételgett az *egyházi hivatalos forgalomban*,¹ természetesen nem jelenti ennek az írásmódnak a megtiltását a *magánforgalomban*¹. Ellenkezőleg, ez továbbra is engedélyezett marad.

Amidőn tehát sajnálatomra nem vagyok abban a helyzetben, hogy elfogadjam a cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság indítványát, természetesen nem kétlem annak az állításnak a helyességét, miszerint minden olyan megnyilvánulás, mint naptárak, cirill írás stb., amely a görög* egyház tagjainak bizonyos összetartozását fitogtatja és őket a nyugati kultúrától elválasztja, hátrányos hatású és annak elhárítására kellene törekedni.

Ennek az elhárításnak azonban csak abban az esetben volna meg a kívánt hatása, ha a néplélekre való céltudatos behatás és következetes befolyásolás következményeként mint az illető egyházi vagy autonóm körök *spontán tette*² érhető el. Mint *oktrojált erőszakos cselekménynek*² csak káros hatása lehet.

A magyar kormány természetesen nem vonja ki magát e feladat alól, és éppen a cirill írás kérdését juttatta a legjobb eredménnyel a tényleges megvalósítás útjára észak-magyarországi görög katolikus egyházmegyéink püspökeivel karöltve. A szerbknél ez sokkal nehezebb munkát fog igényelni, és keresztülvitelére a helyzet még *távolról sem*² érett meg.³

Budapest, 1915. december 30-án.

Tisza s. k.

¹ A kiemelt szavak tollal aláhúzva.

² 4A kiemelések színes ceruzával aláhúzva.

³ Az utolsó bekezdés mellett a lapszélen színes ceruzajel.

* É. görögkeleti.

Iratok a Monarchia egysége ellen fellépő oroszországi szláv propaganda tárgyában

A

1914 szept. 29

*Belügyminisztériumi körlevél a főispánoknak az Ausztria-Magyarország népeihez
címezett orosz röpirat terjesztéséről¹*

Magyar Királyi Belügyminisztérium

5.233

res. sz.

Tárgy: forradalmi felhívások

Valamennyi vármegye és városi törvényhatóság főispánjának!

Nikolajevics Miklós orosz nagyherceg, az orosz hadsereg főparancsnoka hangulatkeltés céljából Ausztria-Magyarország népeihez intézett röpiratot bocsájtott ki.

A röpirat „Narody Austro-Wegrow” szavakkal kezdődik és orosz, lengyel s valószínűleg más nyelvű példányokban is előfordulhat. A nagyherceg a röpiratban a nemzetiségek vágyainak teljesítését ígéri és felszólítja a nemzetiségeket az orosz hadsereg támogatására.²

Ezenkívül Mostarban az ottani szocialista otthon küszöbén egy szerb-horvát nyelvű[,] cirill-be-tűkkel nyomtatott forradalmi felhívás találtatott, melyben a monarchiában lakó szlovének³ felszólítatnak, hogy a német ígát fegyveres felkelés útján rázzák le magukról.

Felkérem Méltóságodat, szíveskedjék a rendőrhatalóságokat utasítani, hogy ezen utóbb említett röpirat eredetét, illetve szerzőjét és előállítási helyét haladéktalanul tegyék puhatolózás tárgyává, mindkettőnek terjesztését akadályozzák meg, terjesztőit a legerélyesebben nyomozzák és elfogásuk esetén az illetékes királyi bíróságoknak adják át.

Budapesten 1914. szeptember 29.

Perényi s. k.*
államtitkár

¹ Lelőhelye: ŠOBA Levoča, Spišská župa, Hlavný župan, dõv. 1914.163–26, 125.

² Az orosz propaganda hatásáról, illetve a szlovák régióban már korábban is létezett russzofil hangulatok felerősödéséről több korabeli peranyag is tanúskodik. Így pl. Vincent Luza morvaországi illetőségű holicisi lakost a királyi ítélőtábla 16 évre kitiltotta Magyarország területéről, „mert annak hangoztatása, hogy »bárcsak jönne az orosz, s hogy Magyarország tótok által lakott részének az oroszok alá kellene kerülnie, csakis így lesz jó«, azt az értelmet foglalja magában, mely szerint a tótok a magyar nemzet által el vannak nyomva, az orosz alatt pedig boldogulnának, alkalmas tehát arra, hogy a tót nemzetiséget a magyar nemzet ellen gyűlöletre izgassa”. (L. SUA – UKMV, 19.–101. 1914. dec. 4.)

³ Valószínűleg nem csupán a szlovénekrõl, hanem a Monarchia összes szlávjairól volt szó az eredeti röpiratban. A Monarchia szláv népeihez szólt egy további, „Výzva k slovanùm” c. röpirat is. (L. uo. 152. sz.)

* Perényi Zsigmond br. (1913–1917-ig belügyi államtitkár).

B

1915 máj. 22

*Belügyminiszteri körrendelet az oroszországi szlovákok légiójának megszervezése
és Kvačala János kilétének felderítése tárgyában¹*

Magyar Királyi Belügyminiszter

1022 sz.

VHK

Szigorúan bizalmas!

Kizárólag saját kezű felbontásra!

Tárgy Kvacala János dr. nyomozása

Körrendelet

A Svornost című Csikágóban megjelenő cseh nyelvű lap feljegyzése szerint 1914. évi december hó 5-én dr. Jan Kvacala egyetemi tanár Kiewben tótokból önkéntes légiót szervezett, melynek feladata, hogy a Magyarországra betörő orosz hadsereg közt elvegyülve Felső-Magyarország lakosságával szerezzen összeköttetést.

Erről Kvacala János esetleg ismeretes személyi adatainak közlése végett értesítem.²

E körrendelet kiadatik valamennyi kormánybiztosnak, valamennyi főispánnak (kormánybiztosok kivételével), valamennyi határrendőrkapitánynak, valamennyi csendőrkerületi parancsnokságnak, [a] budapesti államrendőrség főkapitányának.

Perényi s. k.
a miniszter helyett
államtitkár

¹ Lelőhelye: ŠOBA Nitra – Nitrianska župa, Hlavný župan, d.év. 1915. 397.

² Jan Kvačala (1862–1934) egyetemi tanár, teológiai professzor. 1893–1920. között a tartui evangélikus teológiai kar tanára.

Iratok az erdélyi szász önkéntes védelmi alakulatok felállításának tervéről

A

1914 okt.

*Br. Pflanzler-Baltin lovassági tábornok javaslata gr. Tisza István miniszterelnöknek
önkéntes polgári alakulatok képzésére Erdélyben a székek és szászok köréből¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/107
(Eredeti német nyelvű gépirat fordítása)

Kegyelmes Uram!

Excellenciád október 12-i 7582 sz. levelét köszönettel tudomásul vettem.

Teljesen osztom Excellenciád nézetét, miszerint leginkább egy energikus akció a Kárpátokban és Bukovinában² járna megfelelő befolyással a közvéleményre Romániában, és ezért örömmel üdvözöltem, hogy illetékes helyről most megint engedélyezték nekem ennek az akciónak a megindítását az Erdélyben lévő, habár most már erősen csökkentett haderővel is. Bátor vagyok ezt Excellenciáddal közölni, mert ismeretes előttem, hogy Excellenciád tevélegesen részt vett ennek a döntésnek az elérésében.

Ezt az akciót természetesen a Romániához legközelebb eső területrészekben lévő főerővel keresztül. Ezzel összefüggésben térek vissza a f. hó 12-i átiratommal már egyszer jelentett ügyre önkéntes alakulatok képzéséről Erdélyben; az országban maradó kevés tartalékos alakulat teljesen el lesz foglalva a sok alakuló menetszázad kiképzésével.

Nagyon nagy előnye volna annak, ha ezeket a kádereket tehermentesíthetnénk a tábori őrszolgálattól a nagyobb helységekből; – az sem kétséges továbbá, hogy ezek az alakulatok végtelenül becses szolgálatot fognak tenni a kis háborúban, ha Románia minden várakozás ellenére ellenséges magatartást tanúsítana a Monarchiával szemben.

Az erdélyi lakosság székely-szász elemeinek hagyományosan hazafias lelkülete és ismert áldozatkészsége folytán véleményem szerint – az ezen célú akció energikus kézbevitelével – kétségkívül sokat lehetne elérni.

Így Nagyszebenben meglátogatott dr. Greskovics³ volt képviselő, és azt a hazafias ajánlatot tette, hogy bizonyos, a mellékelt memorandumban foglalt stb. feltételek kielégítése esetén viszonylag rövid idő alatt fel lehetne állítani a szász községekben egy 1000 emberből álló zászlóalj és 40 lovasból egy lovassági csapatot.

Ez az állomány teljesen elegendő volna a helyőrségi szolgálat ellátására Nagyszeben, Brassó, Beszterce, Szászváros és Medgyes városában.

A magyar nemzetiségű városokban is lehetséges volna hasonló, amennyiben ezeket az alakulatokat a katonai állomásparancsnoknak rendelnék alá.

¹ A keltezés Balogh Jenő rájegyzése; a B irat szerint okt. 21. utáni átirat, hátán Tisza s. k. feljegyzésével: „*erdélyi őrség – Pflanzler – Bécsbe*”. Az itt tervbe vett védelmi szervezet („freiwilliges Schützen-Bataillon”) felállítását elsősorban a súlyos fegyverhiány akadályozta meg. Tisza 1914. nov. 2-i levelében Pflanzler-Baltinnak megírja, hogy még a pár ezer elavult Werndl-puska beszerzése sem volt lehetséges. L. TIÓM II. 260–261. l.

² É. a Romániával közvetlenül szomszédos területeken katonai sikereket elérni az orosz hadsereggel szemben.

³ A B irat szerint helyesen: dr. Gresskovitz Vilmos, 1908-ban alkotmánypárti erdélyi szász o. gy. képvis. (L. Iratok V. köt. 257. l.)

Egy telefoni érdeklődésből úgy veszem ki, hogy Öfelsége Katonai Irodája is teljes szimpátiával fogadná ezt az akciót.

Ezeknek az önkéntes alakulatoknak a felfegyverzésére már most rendelkezésre állna Erdélyben – a m. kir. honvédelmi miniszter hozzájárulását feltételezve, amelyet egyúttal beszerzek – kb. 3500 Werndl-puska.

Ami a dr. Greskovics³ memorandumában említett pénzügyi ráfordításokat illeti (felszerelési hozzájárulás tiszteknek, a tisztek és a legénység javadalmi), erre nézve a Hadügyminisztériumhoz és a m. kir. Honvédelmi Minisztériumhoz fordulok, de már most meg kell jegyezni, hogy ezt a kérdést a mostani viszonyok mellett – miután viszonylag csekély összegekről van szó – nem lesz nehéz rendezni.

Tudomásom szerint Budapesten már létrehoztak egy hasonló intézményt (Polgárőrség); különösen értékes volna számomra, ha a vonatkozó szervezési segédletet megkaphatnám, hogy világosan lássak a még tisztázatlan irányban (tisztek kinevezése, felesketés stb.).

A Besztercén történt kellemetlen esetet⁴ illetően van szerencsém Excellenciád tudomására hozni, hogy Kirner ezredes állomásparancsnokot a szolgálatból felfüggesztettem, és – csakis a csatolt hiteles orvosi bizonyítványra való tekintettel – az ítéletet újbóli döntésnek vettem alá, ami az illető tiszt számára érzékeny büntetést jelent.

Lányi főhadnagy állomástisztet [ennek] megfelelően megbüntettem.

Azonkívül szigorú rendelkezést adtam ki minden katonai állomásparancsnokságnak, hogy hasonló sajnálatos esetek a jövőben elkerültessenek.

Amidőn legalázatosabb és legmelegebb köszönetemet fejezem ki Excellenciádnak az eddig minden tekintetben élvezett támogatásáért, kérem, fogadja legkiválóbb nagyrabecsülésem kifejezését.

Pflanzer Baltin lovassági tábornok s. k.

1 melléklet!

B

1914 okt. 21

*Az erdélyi szász ifjúsági védelmi szervezet elöljáróinak emlékirata
önkéntes lövész-zászlóaljnak a dél-erdélyi városi őrségek céljára való szervezése tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/108

(Fordítás gépelt irat átütéses másolatáról)

MEMORANDUM

br. *Pflanzer* lovassági tábornok, hadtestparancsnok Őexcellenciája felszólítására;
átnyújtotta dr. *Gresskowitz* Vilmos, az erdélyi szász ifjúsági védelmi szervezetek
központi bizottságának elöljárója.

A központi bizottság kész az Őexcellenciája részéről óhajtott célra, és pedig: a teljes helyőrségi őr- és biztonsági szolgálat ellátására Nagyszeben-Hermannstadt, Brassó-Kronstadt, Beszterce-Bistritz, Segesvár-Schässburg, Medgyes-Mediasch és Szászsebes-Mühlbach városokban, továbbá a még esetleg szükségessé váló őr- és biztonsági szolgálatra Erdély területén a szász ifjúsági védelmi szervezet önkéntesen jelentkező tagjaiból

⁴ A máramarosi orosz betörés során egy orosz portyázó alakulat megjelenése által kiváltott pánik, amelyet Tisza szégyenteljesnek bélyegzett.

*Erdélyi szász önkéntes lövész-zászlóalj
néven egy zászlóaljat felállítani.*

Ennek a zászlóaljnak a kiegészítő körlete kiterjed Erdély minden olyan szász községére, amely Magyarország erdélyi része augsburgi hitelvű evangélikus egyházainak kötelékébe tartozik. Így főleg Szeben-Hermannstadt, Brassó-Kronstadt, Nagyküküllő-Grosskokeln és Beszterce-Naszód-Bistritz-Nassod megyékben.

E célból lehetőleg mindazokban a szász helységeken, amelyekben eddig még nincs ifjúsági védelmi szervezet, fel kell illet állítani a m. kir. Honvédelmi minisztérium által már jóváhagyott alapszabályok szerint.

Mind az új ifjúsági szervezetek felállítása, mind az összes szász ifjúsági védelmi szervezet felügyelete a lövész-zászlóalj ugyancsak létrehozandó kiegészítő körzeti parancsnokságának autonóm hatáskörébe utaltatik.

A zászlóalj számára Nagyszebenben – Hermannstadt – kiegészítő körzeti parancsnokság állítatik fel, amelynek parancsnoka egyelőre egyben a zászlóalj parancsnoka is.

A lövészönkéntesek toborzása céljából a központi bizottság, amint Ő cs. és kir. Apostoli Felsége legfelsőbb hozzájárulását kegyesen megadta, erre való hivatkozással felhívást bocsát ki a szász lakossághoz, és a toborzási és szervezési munkát gyorsan és erélyesen intézi, hogy a zászlóalj felállítása és szolgálata lehetőleg hamar elkövetkezzék.

A lövészönkéntesek felvételéről a zászlóalj említett kiegészítő körzeti parancsnoksága dönt.

A tisztii állások betöltése végett a központi bizottság előreláthatólag

- 1) kiegészítő körzeti parancsnok, egyben zászlóaljparancsnok (századosi rangban),
- 2) a zászlóalj adjutánsa, esetleg egyúttal körleti tiszt,
- 3) négy századparancsnok (főhadnagyi rangban),
- 4) tizenhat tiszthelyettes mint csapatparancsnok

[kinevezésére] tesz az önkéntesen jelentkező volt tartalékos tiszttek soraiból javaslatot a hadtestparancsnok Őexcellenciájának, ill. akadályoztatása esetén a cs. és kir. katonai parancsnokságnak, Nagyszeben-Hermannstadt, a cs. és kir. Hadügyminisztériumhoz való felterjesztés céljából.

A tiszthelyetteseket a zászlóaljparancsnok nevezi ki elsősorban a régebbi altisztek köréből.

A tiszttek megkapnak minden, a hadsereg tisztjeinek mostani normája szerinti felszerelési (mozgósítási) hozzájárulást, gázsit és javadalmazást.

A tiszthelyettesek és a legénység a hadsereg többi legénységével egyezően kapnak zsoldot, javadalmazást és ételmezést.

A cs. és kir. hadtestparancsnokság a kiegészítő körzeti parancsnokság rendelkezésére bocsát egy szolgálati autót, hogy a toborzó- és szervezőmunkát a nagy kiterjedésű kiegészítő körzetben gyorsan elvégezhesse, és más szolgálati kötelezettségeket elláthasson.

A zászlóalj megkülönböztető jelvényként kék-vörös kokárdát visel, esetleg az ószász jelszóval: „Ad retinendam coronam”.¹

A zászlóalj beszerezhet saját költségére egy zászlóalj-zászlót kék-vörös színben az osztrák és a magyar címerrel és alatta középen a szász címerrel.

A cs. és kir. hadtestparancsnokság gondoskodik az egyenruha minden darabjáról, a fegyverekről, a munióóról és egyéb felszerelésről. E tekintetben ajánlatos, hogy minél több éles lövedéket kapjanak, hogy kellően gyakorolhassák az éleslövészetet.

A zászlóaljparancsnokság szolgálati ügyekben közvetlenül is fordulhat a cs. és kir. hadtestparancsnoksághoz.

¹ A korona fenntartására (lat.).

A zászlóaljparancsnokságnak jogában áll a legénység szolgálatát váltakozóan elrendelni úgy, hogy bizonyos idő múltán a legénység egy része meghatározott időre szabadságot kapjon, és helyettük megfelelő tartalékot hívjanak be, akiket azután leválthat a behívott korábbi legénység.

Egyebekben a zászlóaljra a cs. és kir. gyalogság szabályzata vonatkozik.

Végül megemlítendő, hogy a kiegészítő körzeti parancsnokság különösen fontos feladatának kell, hogy tekintse az ifjúsági védelmi szervezetek az önkéntes zászlóaljba be nem vonult legénységének katonai kiképzését szintén erélyesen folytatni és a fősúlyt terepgyakorlatokra és éleslövészetre fektetni, hogy ez a legénység a behíváskor már rendelkezék a komoly időknek megfelelő katonai előképzettséggel.

E célból nagyon ajánlanám annak a lehetővé tételét a kiegészítő körzeti parancsnokság számára, hogy az ifjúsági védelmi szervezeteket is ellássa megfelelő számú saját puskával és tölténnyel.

Nagyszeben, 1914. október 21-én.

Dr. Wolff Károly s. k.
főrendiházi tag

Dr. Gresskowitz Vilmos s. k.
az erdélyi százsz ifjúsági védelmi szervezetek
központi bizottságának előljárója

26

1914 okt. 1

*Horvát-szlavon politikus névtelenül közölt fejtegetése
a bécsi „Österreichische Rundschau”-ban a horvátok és a háború viszonyáról¹*

Amikor a szerb hadszíntér eseményeiről a nyilvánosság elé kerültek az első hírek, azok arról szóltak, hogy a „délsláv” ezredek nagyszerűen kitüntették magukat, és ezzel bebizonyították, hogy a monarchia délszlávjai közt nem talált termő talajra a nagyszerb propaganda. Egyúttal olyan mellézköngék is hallatszottak, hogy nem várták ezt a hősiesség magatartást, és az kellemes meglepetést jelent. Csak később sietett megállapítani egy híradás, hogy a mindenkor császárhű horvátok hősiességét és áldozatkészületét tanúsítottak. Tehát még ma sem ismerik sem Bécsben, sem Budapesten a monarchia délszláv országainak valódi viszonyait, hiszen különben már eleve sem lett volna egy pillanatra sem meglepetés a horvátok hősiesség batorúsága és hősiesség áldozatkészületé, hanem mindezt tökéletesen magától értetődőnek tartották volna, amikor a monarchia becsületéért és a Habsburg uralkodóház érdekében folyó harcról van szó. Bizonyára bőven vannak a monarchiában, nevezetesen annak keleti felében nagyhatalmú tényezők, akiknek lelkiismerete Horvátországgal szemben nem tiszta, és megtorlástól véltek tarthatni, de ezek a tényezők sem ismerik és ismerték a horvátokat, akik a közös veszély órájában csak a monarchiára vannak tekintettel; azért a századok során vérfolyamokat ontottak, s ilyenkor háttérbe szorítják minden mégoly jogos óhajukat, minden mégoly alapos sérelmüket, nem ismerve mást, mint a védekezést a közös ellenség ellen.

Ma sem értik sem Bécsben, sem Budapesten a viszonyokat a monarchia szláv délvidékén, különben tudnák, hogy a horvát-szerb koalíciónak Belgrádban oly mohón felkapott jelszava a horvátok és a szerbek nemzeti egységéről a valótlanosság belbetegségében szenved, mert a szerbek és a horvátok sohasem voltak egy nemzet, és sohasem lesznek azzá. Dr. Ante Starčević, a horvát jogpárt megalapítója „a török bitó elől menekült kucovlahok”-nak nevezte a szerbeket, akik horvát területre bevándorolva az idők folyamán átvették a horvát nyelvet. Ellenlábasa, Hilarion Ruvarac szerb történész történeti kutatások alapján ismerte el, hogy a magukat ma szerbeknek nevezők nagy része

¹ A közlemény eredeti címe és leköhelye: *Die Kroaten und der Krieg (Von einem kroatischen Politiker)* – A horvátok és a háború (Egy horvát politikustól). – Österreichische Rundschau Bd. XLI. Heft 1., 1914. okt. 1., 9–12. l.

nem szláv, hanem kucovlah származású. Nem kisebb ember, mint az öreg mester, Virchow Rudolf, a nagy antropológus jelentette ki igen beható, lelkiismeretes helyszíni tanulmányok alapján, hogy Bosznia-Hercegovinát két különböző néptörzs lakja, a mohamedánok és katolikusok képezik az egyik, a magukat szerbeknek nevező lakosok a másik néptörzset. A szellem három kiváló hőse jutott más-más úton ugyanazon eredményre. Aki csak néhány évig élt a déli szláv vidéken, és nyitva tartotta a szemét, már elég távolról felismeri a különbséget Boszniában egy mohamedán vagy katolikus és egy szerbnek hívott görögkeleti egész magatartása között. A szerbek és a horvátok tehát sem politikailag vagy nemzetileg, sem etnikailag nem egy nép. Attól eltekintve, hogy a délszlávok közül a horvátok a nyugati műveltség és civilizáció egyedüli képviselői, míg a szerbek a hamisítatlan bizantinizmuséi annak minden kisugárzásában, a horvátok velejükig dinasztikusak és hűek a monarchiához. Ha mindezt Bécsben és Budapesten tudták volna, jobban mondva tudni akarták volna, egy pillanatig sem csodálkoztak volna a horvát ezredek halálmegvető bátorságán Lešnica és Loznica véres magaslatain.

Saját szemünkkel kellett látnunk, milyen hatalmasan megmozdult a horvát nemzet minden rétege, amikor az uralkodó a zászlók alá hívta őket. Azon mozgalmas napok néhány jellegzetes epizódjának valóságos leírása érzékletes képet fog nyújtani.

Július 23-án, azon a napon, amikor Giesl báró² Belgrádban átadta a határidős ultimátumot, borzasztó szélvihar dühöngött Zágrábban és környékén, nagy károkat okozott, és emberéleteket is elpusztított – mintha az utolsó ítélet napja jött volna el. Ezen a napon vált ismeretessé este Belgrádban a monarchia lépése. Egyszeriben kitörölte a borzasztó természeti jelenség emlékét, mindenki részvétlenül haladt el az orkán által gyöngye vesszőként derékba tört embervastagságú tölgerek mellett, mindenki azt leste, hogy még sokkal hevesebb politikai orkán készül a monarchia láthatárán. – Két nappal később: különkiadások jelentik, hogy Giesl báró elhagyta Belgrádot, közvetlenül a küszöbön áll a háború Szerbiával. Egyszeriben ezrek tódulnak az utcára, valósággal ünnepi hangulat vesz erőt mindnyájukon, némely házon horvát nemzeti színű zászló lobog. Felkiáltások hallatszanak: Živio királyunk, Ferenc József! Tisztelet a meggyilkolt trónörökös emlékének! Le Szerbiával! Bosszú a gyilkosokon! Önkéntelenül, teljesen összebeszélés, agitáció nélkül csoportosulnak a legellentétebb elemek, egy és ugyanazon gondolattól eltelve. Néhány fiatalember a meggyilkolt főherceg gyászlepelével körülvett képét hozza, mögéjük sorakozva ezrek vonulnak végig az utcákon, hazafias dalokat énekelve. A menet késő este elhalad egy kávéház előtt, amelyben katonazenekar játszik. A karmester belevág Jenő főherceg dalába,* tombolva tör ki a taps, átveszi az utca; a felvonulók sora megáll, kalaplengetve éneklék a dalt, azután a császári indulót; az ujjongás határtalan, jóval éjjel utániig telve az utcák lelkes tömeggel, egyáltalában semmi kilengés nem fordul elő.

„Népeimhez!” Az utcasarkokon kiragasztották a császár és király proklamációját. A mozgósítási rendelet már korábban megjelent. Az ország szinte lázban ég. A főúton sorban vonulnak a kaszárnyákba a csapatok, sok száz ember követi komolyan és méltóságteljesen, festői nemzeti viseletében a horvát nemzeti színű zászlót, azok az emberek, akik később Loznicánál és Lešnicánál elnyerik a tűzkeresztséget. A főpályaudvarra gyorsvonat érkezik, amelyhez néhány harmadosztályú kocsit csatoltak a bevonuló tartalékosok számára. A vonat megáll, az emberek kiszállnak, az egyik öregebb, mellén nemzeti színű kokárdával, jelt ad, erre kettős sorokba igazodnak, hiszen kiszolgált katonák, akik házat-földet, asszonyt és gyermeket odahagyva sietnek a zászlók alá. Még egy jel, és sok száz torokból zendül fel a horvát himnusz³ s rögtön utána a császári, amelynek hangjainál a vonat kigördül az állomásról, és ők katonai szolgálatba lépnek, hogy néhány nap múlva kivonuljanak a smaragdzöld

² Br. Giesl-Gieslingen Vladimir (1860–1936) osztrák tábornok, diplomata, 1913-tól belgrádi követ, majd a világháború alatt a hadseregfőparancsnokságon a külügyminisztérium képviselője.

* „Prinz-Eugen-Lied”.

³ Közbeszúrva: „Liepa naša domovina” (Szép hazánk).

sebes Drinán átkelve az ellenség országába, ott harcoljanak és elessenek, ostromoljanak és győzzenek az uralkodóért és a hazáért.

Vasárnap reggel a mozgósítás után. A horvát főváros legélénkebb útján szüntelen emberáradat vonul, élénken tárgyalva az eseményeket. Akkor felhangzik a Kossuth-nóta dallama. Két magyar munkás kezdte el, persze abban a változatában, amely hazafiassá teszi: „Ferenc József azt üzente, elfogyott a regimentje...”^{**} A horvátoknak ugyan kevésbé van okuk arra, hogy a Kossuth-nóta dal-
lamáért vagy egyáltalában egy magyar dalért lelkesedjenek, és néhány hete még nem járt volna köszönet érte, most azonban felejtve minden, csak az összetartozás érzése számít a közös monarchiában. Ma talán Zágrábban még Khuen grófot is barátságosan üdvözölnék, aki pedig a horvátországi szerbség tulajdonképpen megteremtője, s akit a szerbek annak idején az *ő* bánjuknak hívtak.

Nagy tömegek izalmát sehol sem lehet tartósan korlátok közt tartani, a legcsekélyebb indítékra túlsordulhat. Így Zágrábban és Horvátország más vidékein is sor került agresszív szerbellenes tüntetésekre. Némelyik szerb még provokációra is vetemedett. Azt terjesztették például, hogy az a zágrábi szerb kávéház-tulajdonos, akihez a szerbek leginkább járnak, kijelentette: reméli, hogy Péter király hamarosan az ő kávéházában fog feketézni. A zágrábi horvát vevőköréből meggazdagodott szerb kereskedőre rámondták: úgy nyilatkozott, hogy a szép gótikus zágrábi székesegyházból szerb áruház lesz. Nincs bizonyítéka, hogy ezek az emberek tényleg ilyen ostobák és szemtelenek voltak, de a tömeg nem sokat kérdez, hanem feldúlta a feltételezés szerint az inkriminált provokációval vádoltak kávéházát és üzletét. Ezek sajnálatos, eléggé el nem ítéltető jelenségek, de meg- és elítélésüknél számításba kell venni, hogy a legszélesebb néprétegek hangulata különlegesen izgatott volt az éppenséggel nem szerényen fellépő szerbek ellen. A legcsekélyebb alkalom következménye kitörés volt.

A horvátok és a háború! – Lengő zászlókkal, lelkesen és bátran vonulnak hadba a horvátok, vidám bizakodással számítanak fegyvereink győzelmére. Amivel hozzájárulhatnak, minden biztonnyal a hagyományos áldozatkészséggel teszik meg. És ha kivívjuk a győzelmet, ledöntjük és megverjük az ellenséget, akkor is emlékezni fognak még majd arra, mit tettek, szenvedtek, túrtak a horvátok, a császár és a birodalom iránti hűségükben egy pillanatig sem megingva? Remélhetőleg igen, mert a monarchia ebből a háborúból megifjodva és megerősödve fog kikerülni, mert ez a háború minden nép és nemzet elégedett korszakának útját fogja megnyitni. Adja isten!

^{**} Az idézett német szöveg szó szerint visszafordítva: „Ferenc József üzeni nekünk, regimentek kellene neki az ellenség legyőzésére.”

*Gr. Tisza István miniszterelnök levélváltása br. Burián Istvánnal,
az uralkodó személye körüli miniszterrel a békefeltételek szerbiai vonatkozásairól¹*

A

1914 okt. 6

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele br. Burián Istvánhoz
a békefeltételekről és a hadi helyzettel kapcsolatos erdélyi kérdésről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/17
(Gépelte eredeti levél)*

Budapest, 1914. október 6.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm tegnap kelt leveledet. A békefeltételek kérdésével bizonyos alapelvek szempontjából mindenesetre fog kelleni lassacskán foglalkoznunk. Éppen gondoltam reá, hogy jövő felmenetelem alkalmával neked és Berchtoldnak szóba hozom a dolgot.

Azt hiszem, elsősorban azt az egy pár alapvető szempontot kellene magunk között megbeszelnünk, amelyet a németekkel fog kelleni tisztába hoznunk. Ilyen mindenekelőtt a hadi kárpótlás: az összes¹ ellenségeinktől netalán kapott hadikárpótlást egy főösszegben kell egyesítenünk és bizonyos elvek szerint felosztanunk. Teljes lehetetlen volna másként helyesen megoldani az összes függő kérdéseket, minthogy ha az egész háborút s ennek folytán az egyes ellenségekkel kötendő békéket is egy egységes tömegnek tekintjük.

Szerbiáról most csak annyit, hogy nagy terület anektálásába most sem mehetnék bele, viszont éppen a jelenlegi háború megtanított reá, hogy az alsó Drina és Száva közötti területet okvetlenül meg kell szereznünk olyan határvonallal, amely érdekeinknek védelem és támadás szempontjából megfelel.²

Bizonyára nem került el figyelmedet Macchio 1005 számú sürgönyéből San Martinonak az a kedves mondása, hogy Romániában javult a helyzet, mert „l'Autriche leur a fait des promesses”.³ Kérlek, ha nem történt volna meg,⁴ gondoskodjál róla, hogy az olaszok megtudják, miszerint Románia *semlegeségéért* semmiféle promiseket nem kapott.

¹ Tisza mindvégig ragaszkodott az 1914. júl. 14-i közös minisztertanácson általa kezdeményezett határozathoz, és ellenezte az annexiók megoldást Szerbiával szemben. Amint azt egy Buriánhoz aug. 30-án írott levelében kifejti: „A Balkánon való teljes érvényesülés és lehető nagy pénzügyi kompenzáció volna a mi szempontunkból a fődolog.” Tudatában volt azonban annak, hogy ehhez is előbb katonai sikerekre lenne szükség. Tisza később a Duna-Száva vonal szorgalmazásával túllépett a kezdeti stratégiai határkorrekciókon, de mindvégig ellenezte nagyobb szerb területek annexióját. Burián külügyminiszterre való kinevezése után rövid időn belül annexiók álláspontra helyezkedett, és közeledett Conrad vezérkari főnök radikális átrendezési elképzeléseihez. Az állásponatok alakulását, az ezekkel kapcsolatosan magyar kormánykörökben felmerült telepítési terveket részletesen ismerteti Szabó Dániel: A magyar állásponatok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918). (Értekezések a történeti tudományok köréből, 79.) Budapest, 1976.

* „Magyar Királyi Miniszterelnök” feliratú levélpapíron.

¹ Lapszéli ceruzajegyzet más kéztől: „talán inkább egyenként az ellenfeleinktől”.

² M. f.: „Krupanj-tól Sabacig”.

³ Ausztria ígéreteket tett nekik (fr.).

⁴ A lapszálon: „már megtörtént”.

Ez a csekélység is újabb jele annak, miként igyekeznek Románia és Olaszország egymás pozícióját erősíteni és étvágyát fokozni, és mennyire óvatosnak kell lennünk mindenben, amit valamelyik semleges barátunknak mondunk.

Remélem, mai telefonüzenetemmel kért lépésednek lesz⁵ foganatja. Azt magában véve természetesnek tartom, hogy a hadseregfőparancsnokság ilyen, a nagy hadműveletektől távol fekvő kisebb epizódokra kevés gondot fordít. De éppen azért kellene kellő hatáskörrel bíró alkalmas parancsnokokra bízni ezeket a feladatokat, s nem hagyni olyan gazdátlanul a dolgot, mint ahogy a legtöbb helyen történik.

Bosszantóan nevetséges, hogy a Máramaros déli részén Erdély közelében betört egységesen vezetett orosz csapatok elleni akció Munkácson és Nagyszebenben székelő két egymástól teljesen független területiális kommandóra van bízva, amely már önmagában sem alkalmas operációk sikeres vezetésére, de egymással sincs semmi contactusban.

Ennek tulajdonítható az oroszoknak a Visó völgyén és Radnán át egészen a Szamosig való kirándulása, ami végtelenül bosszantó és kiszámíthatatlan politikai kárt okozhat. Hiszen nem kell a románoknak egyéb,⁶ minthogy azt lássák, hogy védtelenül és tehetetlenül állunk Erdélyben kisebb portyázó csapatokkal szemben is és hogy azt mondhassák, hogy nekik kell erdélyi testvéreik élet és vagyonbiztonságáról gondoskodniok. Elsőrendű politikai szükség az orosz betörő csapatoknak megsemmisítése, vagy legalább mentől nagyobb veszteséggel való kiverése.

Kérlek, kísérd az ügyet állandó figyelemmel; ha szükséges, magam is elmegyek a királyhoz.

Szívből üdvözöl

igaz híved

Tisza s. k.

B

1914 nov. 3

*Br. Burián István levele gr. Tisza Istvánhoz az Al-Dunának
a negotini kerület megszerzésével való biztosítása fontosságáról*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 23:47/50–51–52

(Sajátkezű eredeti levél)

Bécs 1914 nov. 3.

Kedves barátom,

A békeföltételeinkről való gondolkozás már nem fog napirendről lekerülni. Hiszen saját felszólításodra a külügy előkészítő tanulmányba veszi a dolgot. De a külső közvetítési kísérletek sem fognak hiányozni, mint azt az utolsó amerikai ötlet mutatta. Az ilyen meg is fog ismétlődni.

Engedelmeddel itt területi érdekeinknek egy pontját szeretném szóvá tenni, abból a célból, hogy azt előzetesen is mérlegelésed tárgyává méltóztassál tenni.

Nagyon életbe vágó dolog jövő nyugal munkra és biztosságunkra nézve, hogy mi a legyőzendő Szerbia területével hogyan rendelkezünk. Ki lett mondva és el lett fogadva az az elv, hogy Szerbiát nem annektáljuk, de határunkat kiigazítjuk. Ma Szerbia két ékkel nyomul be húsunkba és ez nem csak symbolice csúnyítja területünk térképét, de éppen a mostani válság alatt a legkárosabbnak

⁵ M. f.: „van!”

⁶ M. f.: „bizony nem”.

bizonyul. Szerbia ezen két előretolt erődjé a Macsva (régii Macsóii bánság) és a Negotin kerület. Itt a helyzet megfordítandó lenne, felfogásom szerint, és ezen két ponton nekünk éket kellene beleüt-nünk ártalmatlanná teendő nyughatatlan szomszédunk határalakulásába.

A Macsváról itt nem akarok szólni, mert ennek elfoglalását már meglehetősen egyértelműséggel szükségesnek tartják.

A figyelmet főképp a Negotini közre szeretném fordítani, mert hisz néha azt a véleményt is hallottuk, hogy azt a tájat Románia foglalhatná el. Ezt én károsnak tartanám, mert eltekintve attól, hogy nem ismerem feladatunknak Romániát, melynek barátsága irántunk mindig csak feltételes és hátsó gondolatokkal telt lesz, a mi érdekeink rovására erősíteni, eltekintve attól, hogy ezen a téren amúgy is már elfogadtuk azt a kilátást, hogy Románia kedvező hadiszerencse esetében Besszarábi-ával öregbedik, nekünk, és éppen az utóbb említett esély szempontjából is, a Negotini kerületre szükségünk van. Ez oly hatalmas pozíció az Al-Dunán, melynek más kézen maradása, vagy más kézre jutása veszélyezteteti, mint azt a mostani állapot világosan mutatja, uralmunkat legfontosabb közlekedési utunk felett még saját területünkön is. Nem szükséges esetelnem azt a fonák helyzetet, hogy míg a „semleges” alsóbb Duna teljesen ellenségeink érdekeit szolgálja, a mi Dunánkon is uralkodik a Kazáni-szoros meredek szerb partja és a Vaskapu teljesen ránk van csukva. Monitorjaink egészen hiában vannak, és szóval az egész helyzet teljesen, nem a mérvadóságra hivatott nagyha-talom, hanem a féktelen rablóállam előnyére van. Az állapot természetesen akkor sem volna jobb, ha ott Románia volna és azonkívül Kladova és Radujevácnál a Duna két partját bírná. A Negotini köz azonkívül oly erős természetes hadi pozíció, hogy hadműveleteinket sem vihetjük oda, dacára annak, hogy orrunk előtt fekszik. A partot meredek áthatlan hegység zárja el, mely azután benn is folytatódik majdnem Zaj[e]čárig.

De épp oly fontos, mint Negotin birtoka, reánk nézve az is, hogy Bulgáriával közös határ által közvetlen érintkezést nyerjünk. Mily jó volna ez most. De a jövőben is ez mindig egy lényeges előfeltétele lesz hathatós bolgár, illetőleg Balkán politikánk tekintetéből. Ezt nem kell tovább fejte-getnem. Ugyanezen okból, ámbár nem oly súllyal, törekednünk kell majd arra, hogy Albániával is Antivarinál területi összeköttetést nyerjünk.

Ez a két dolog különben egészen szorosan összefügg. Hisz az orosz csempészet fájdalmas tapasztalatait nem egykönnyen fogjuk elfelejteni. De ez nem csak Szerbia felé, de megfordított irányban most már Szalonik[i]ből Reni felé is kezdett latba nyomni. De ott van azután a másik útirány, melynek egyik végén a Gruja-i hídterv (Kladovo mellett), másik végén a szerb adriai vasút van, mely fontos összeköttetést ama két szarv letörésével kell ellenőrzésünk alá juttatni. Ha ezt elérjük, egyik méltó díja hősi erőmegfeszítésünknek.

A Macsva lehet Szlavoniáé, a Negotini köz – magyar megye. No de ezek már igazán nem aktuális berendezkedési kérdések.

Szívből üdvözl

igaz híved
Burián István s. k.

Budapesti és bécsi sajtóbeszámolók, méltatások
Károly román király halála és Ferdinánd trónra lépte alkalmából

A

1914 okt. 11

Bécsi és budapesti részvéthangok és politikai nyilatkozatok
*Károly román király elhunya alkalmából*¹

A hetvenöt éves Károly király, Románia uralkodója, október tizedikén reggel háromnegyed hétkor Sinaiában meghalt. A világháború e súlyos napjai közé váratlanul, szinte tragikusan elegyedik ez a halálhír, de a pusztító ágyúdörgés, a halálba vagy a győzelembe rohanó katonák felharsanó szava, diadal- és jalkiáltás nem tompítják e fejedelmi elmúlás rendkívüli fontosságát, talán történelmi jelentőségét. Az agg király nagy tekintélye, szavainak, bölcs és energikus elhatározásainak súlya, az európai diplomáciában is számottevő szerepe: uralkodásának majdnem egész szakában döntően, irányítóan, sőt megnyugtatóan hatott országa közvéleményére. Tehetsége és hivatottsága konszolidálta Románia gyakran forrongó és könnyen explodáló belső életét, országát függetlenítette, magát megkoronáztatta, s Romániának a balkáni országok szüntelen tűzviharában határozottan kivételes helyzetet tudott biztosítani.

Mint Hohenzollern-sarjadék, szívósan és öntudatosan készítette elő Romániának a centrális hatalmakhoz való tartozandóságát, és ebben a politikájában való következetessége a minduntalan felbukkanó orosz befolyást és beavatkozási kísérletet a minimumra tudta csökkenteni. Ebben gyökerezett Romániának a balkáni államok között kivívott kivételes szituációja, mert Károly király államférfiúi energiája mindig útját állotta annak, hogy országa a hálátlan és lelketlen orosz politika eszközévé süllyedjen. Ez a gondolat volt vezérlő motívuma az ő uralkodásának, és ez diadalmaskodott az európai háború kitörésének pillanataiban is, amikor a pénzzel, vad agitációval és nagyhangú ígérekkel dolgozó oroszofil szándékokkal szemben, amelyek Romániát a monarchia ellen uszították, nagy eréllyel tudta aggsága, törekensége és súlyos betegsége ellenére Románia teljes semlegességét biztosítani.

Románia vezető politikusai mindig deferáltak az uralkodói bölcsességnek, amely Romániát gazdaságilag, politikailag és katonailag is komoly és számottevő orszaggá avatta. A balkáni háború során Károly király vezető szerepet biztosított országának, s a döntő pillanatban nemcsak Románia tekintélyét nagyobbította, hanem fegyveresen avatkozván bele a háborúba, országát területileg is gyarapította. Romániának ez az elhatározása pillanatnyilag megfelelt az orosz politika terveinek, és 1913-tól datálódik az orosz kapacitálások ama szüntelen sorozata, amely a cár konstanzai látogatásában fokozódott a tetőpontjáig. De Károly király higgadt önuralma még ez elszédítésre szánt cári ceremóniák ragyogó külsőségei között sem ingott meg, és ámbár az utóbbi időben a pazarul Romániába dobott rubelek félreismerhetetlen hatása vált a nép szélesebb rétegeiben is érezhetővé, országa nagystílusú vezetésében egy pillanatig sem hagyta magát megtántorítani.

Utódára, az új királyra, fontos szerep vár. Az ő hivatása, hogy Romániát megtartsa a jelenlegi semlegességben, és Ferdinánd, mint nagybátyjának lelkes tanítványa és hű követője, nyilván megtalálja ezt a leghelyesebb utat, amely Románia érdekeinek és jövőjének megfelel. Károly király nem akarta Romániát Belgium katasztrófális sorsára juttatni, s utódjának eddig tett és nyilvánosságra

¹ A közlemény címe (alcímei) és lelőhelye: *A román király meghalt – 1839–1914.* (A halálhír hatása Bécsben – Tisza István a román királyról – Andrássy Gyula a román király haláláról). – Pesti Hírlap 1914. okt. 11; 252. sz. 8–9. l.

került politikai nyilatkozatai máris garantálják Románia jövő magatartását. Ez a magatartás nem lehet egyéb, mint az, amit az elhunyt király örökéül hagyott az új uralkodónak. Szinte kétségtelen, hogy az orosz befolyás minden tekintélyét latba fogja vetni a Románia létérdekeinek megfelelő és egyedül helyes álláspont megváltoztatására, de az az útmutatás, amely Romániát függetlenné és szabad országgá tette, kell, hogy áthassa az új király egész gondolkozását is, ha országát, amely ebben a pillanatban kétségtelenül súlyos napokat él, az orosz megaláztatástól és az orosz rabigától meg akarja menteni.

A halálhír hatása Bécsben

Bécs, okt. 10.

Az összes itteni politikai körökben kifejezést adnak a Károly román király halála fölött érzett mély gyásznak. Maradandóan és hálásan meg fogják őrizni a király emlékét, aki őszinte és meggyőződéses barátja volt Ausztria-Magyarországnak és Németországnak. Őszinte a részvét Románia iránt is, mely Károly királyban egy nagy fejedelmet veszített el és egy tiszteletet parancsoló vezért, aki Romániát nagyra tette, és méltó helyet biztosított országának az európai népek tanácsában. Vigasztalólag hat a súlyos veszteséggel szemben az a gondolat, hogy *Károly királyt életének műve túl fogja élni, és hogy azok az irányvonalak, melyeket ő a románság legnagyobb államférfiaival egyetértésben országa politikájának számára megjelölt, továbbra is fenn fognak tartatni.* Királya koporsójánál az ő államférfiúi nagyságának tudatára igazán csak most ébredő román nép kétszeres erővel fogja érezni annak a szükségességét, hogy Károly király politikája mellett, mint az ő legfontosabb és legjótékonyabb hagyatéka mellett kitartson. Ez a román politika hatja át a trónörökös s most már királyt, a törvényes vezért. Károly király utóda, aki a háború kitörése előtt Berlinben időzött, különböző alkalmakkor olyan kijelentéseket tett, melyekből következtetni lehet, hogy politikáját Károly király útmutatása szerint fogja vezetni. Az utóbbi időben mind gyakrabban és hangosabban lehet hallani román politikusok és publicisták hangjait, akik meggyőző szavakkal adnak kifejezést annak a belátásnak, hogy Oroszországnak a most folyó háborúban való győzelme a román állami lét biztonságát kétségtelenül veszélyeztetné, annál is inkább, mert Románia földrajzi fekvésénél és lakosságának tántoríthatatlan függetlenségi érzelmeinél fogva a százados orosz expanziós politikának a legjelentékenyebb akadály.

Tisza István a román királyról

Tisza István a román király váratlan elhunytá alkalmából az alábbi kijelentéseket tette a munkapártban:

– Románia nagy uralkodót, egész Európa bölcs államférfit, *a monarchia hű barátot veszített* Károly királyban. Ő örködött Románia bölcsőjénél e felszabadult nemzet és az általa alkotott új állam léte fölött. Az ő államférfiúi belátása, kitartása és nyugodt erélye vetette meg Románia fejlődésének alapjait. Abban a hihetetlen gyarapodásban, amelyet a nemzet félszázados történelme anyagi erőben, kultúrában, politikai súlyban felmutathat, az érdem oroszlanrésze az övé.

Amint a magyar nemzet sorsát ezer évre döntötte el Szent István akkor, amidőn nem a bizánci, hanem a frank világnézet gravitacionális rendszerébe vezette nemzetét, azonképp függött a román nemzet függetlensége, szabadsága, kulturális missziója attól, hogy a szláv vagy a germán hatalmi rendszerhez csatlakozik-e. Oroszország tözsomszédságában, e nagy szláv hatalom és a balkáni szláv népek közé ékelve, aközött volt Romániának választása, hogy *az orosz protektor mostohagyermeként* a szlávizmus mellékhatása legyen, vagy pedig értékes és megbecsült tényezőjét alkossa annak a közép-európai hatalmi csoportzatnak, mely az orosz hegemonia ellen védi a földteke legműveltebb nemzeteinek önállóságát, szabadságát, kultúráját s magát a balkáni szláv népek szabad fejlődését is.

Nekem, akit kora ifjúságomtól fogva áthatott annak tudata, hogy *a magyarnak és a románnak ez az utóbbi a feladata*, s hogy ebben a közös világtörténelmi misszióban ennek a két népfajnak

találkoznia kell, nekem, aki ezen a szemüvegen át szemlélem mindazt, ami Romániában történik, az erősödést, a haladást éppúgy, mint a helyes útról való eltévelyedéseket, kétszeresen fáj az a gondolat, hogy *a román nemzet ettől a kipróbált vezetőől megfosztatott.*

De azért sokkal nagyobb bizalmam van úgy Ferdinánd királynak, mint az ország vezető államférfiainak becsületességében és politikai belátásában, semhogy attól tarthatnék, hogy az orosz aknamunka által nagyra növelt áramlatok nyomása alatt olyan kalandokba sodorhatnák nemzetüket, amelyek egyaránt kompromittálhatnák Románia becsületét és létérdekeit, és ez országot veszélybe dönténék.

Andrássy Gyula a román király haláláról

Gróf Andrássy Gyula a Magyar Hírlapban a következő reflexiókat fűzte Károly király halálához:

– Károly király egyike volt Európa legbölcsebb államférfiainak. A legnehezebb viszonyok közt került Romániába, mely akkor alighogy megalakult a váltakozó orosz és török befolyás alatt álló Moldva és Oláhország egyesüléséből. Bölcs vezetéssel önálló tényezővé emelte a nagyhatalmak közé ékelt új országot, mely azóta anyagilag és szellemileg rendkívül fejlődött. Néhány év előtt Sinaiában voltam nála, s alkalmam volt megismerni sokoldalúságát, általános műveltségét s azt a következetes és szilárd politikát, mellyel a hármasszövetséghez ragaszkodott. Engem személyesen is rendkívül megnyert a melegséggel, melyben atyám emlékééről beszélt. Halála mindenesetre nagy veszteség úgy ránk, mint Romániára. Románia nehéz elhatározások idejét éli, két tőszomszédja gyilkos mérkőzésben áll egymással szemben, s igen valószínű, hogy e mérkőzés sorsa fogja Románia sorsát is eldönteni. Nagy bölcsesség, tapasztalat, tekintély kell ahhoz, hogy a helyes irányt felismerjék és fenntartsák.

Én bízom abban, hogy Károly király politikája halála után is diadalmaskodni fog, mert napnál világosabb, hogy öngyilkosság volna Románia részéről az ellenünk való harc. Ez azt jelentené, hogy mesterségesen, saját vérük és pénzük árán erősítenék azt a kolosszust, mely azután játszva elbánnék velük, s megdöntené azt a hatalmi egyensúlyt, mely létüket biztosította. De még így is fájdalmas, hogy e politikának legbölcsebb és leghatalmasabb képviselője kidőlt.

Mindenesetre hálával és tisztelettel kell adóznunk e nagy uralkodó és kitűnő államférfi emlékének. Romániával szemben való magatartásunk Románia magatartásától függ. Minden erőnkkel rajta kell lennünk, hogy az eddigi jó viszonyt fenntartsuk, s elkerüljünk egy harcot, mely tulajdonképp testvérharc volna, mivel a román és a magyar faj létérdekei teljesen azonosak. Miután, mint jelentik, az új király mindenben elődje politikáját vallja magáénak, nem kell tartani a helyzet megromlásától.

B

1914 nov. 30

A Pesti Hírlap vezércikke a román trónbeszédről¹

A román trónbeszéd olyan óvatos fejedelmi nyilatkozat, aminőt a komoly felelősség tudata diktál, mikor Romániában és körülötte egyaránt puskaporos a levegő, s a világháború egyre tovább harapódzó lángtengerétől meg kell óvni, amíg lehetséges, a nekünk legdrágább hajlékot. Mikor viheder jár: csak biztosító lámpával illik a bányába ereszkedni.

¹ A vezércikk címe és lelőhelye: *A román trónbeszéd.* – Pesti Hírlap 1914. nov. 30; 302. sz. 1. l.

Ferdinánd király tehát mindenesetre jó példával szolgált a román kamarának, melynek rendes ülészakát tegnap rövid és óvatos trónbeszéddel nyitotta meg. A kamara dolga lesz, hogy kövesse ezt a példát, s viszont a maga részéről se vessen szikrát a gyűlékony román közvéleménybe. Nem titok előttünk, hogy a guruló rubel s az orosz diplomácia méze meglehetősen megvadította a román közvélemény bizonyos ingatag és befolyásolható kontingensét. De a megboldogult Károly király nem olyan fából volt faragva, akit az ilyen mesterségesen megnyergelt közvélemény kiszoríthatott volna abból a mélységes meggyőződéséből, amelyben mint tápláló földjében a fa, meggyökeredett. És jól emlékezünk, hogy a mai király, mint trónörökös, teljes mértékben csatlakozott királyi nagybátyja kijelentéséhez, hogy inkább lemond, de kalandorpolitikába sodortatni nem engedi magát. S a bölcs király szilárdsága megszilárdította a hivatalos Románia elhatározását is. Minden okunk megvan tehát arra a föltevésre, hogy az óvatos trónbeszéd, mely egyébként is lírai ellágyulással emlékeztetett a megboldogult Károly király szellemére, nincs és nem lehet ellentétben Ferdinánd király és a hivatalos Románia eddigi álláspontjával.

Nem nyugtalanít, hogy az óvatos trónbeszéd ezt a politikai folytonosságot nem hangsúlyozza nyomatékosabban. Hangsúlyozni az ellenkezőjét kellene. Mert amíg Románia azon az úton akar tovább haladni, amelyen félszázad alatt a Balkán első királyságává nőtt, ezt igazán nincs oka sok szóval hangsúlyozni. De ha le akarna térni régi boldogulásának kipróbált útjáról, azt valóban a történelmi felelősség ítélőszéke előtt tartoznék megokolni. Hogy a kamarának mégis olyan javaslatokkal kell foglalkoznia, melyek a fegyveres felkészülés eszközeit adják meg, abból éppen olyan kevésbé szól biztatás Oroszországnak, mint a monarchiának, mert a fegyveres felkészülés csak annyit jelent, hogy Románia el van szánva semlegességét fegyveresen is megvédeni. Ha van ebben valamilyen irányban fenyegető él, találva csak azok érezhetik magukat, akik Románia semlegességét érinteni akarnák. A monarchiának ilyen szándéka nem volt és nincsen. A román trónbeszéd tehát egy ismeretlen címre kéri megíratni a kamara üzenetét. Akit illet, vegye tudomásul, hogy Románia készen van, és elhatározását fegyverrel is kész megvédeni. Minket ez az üzenet nem nyugtalanít.

Mikor Románia annyi titkos és nyílt kísértés ostromában egy végtelenül óvatos és korrekt fejedelmi nyilatkozattal tartja fenn magának szabad elhatározása jogát: nincs okunk a hivatalos politikai kurzus módosulására gondolni. A hivatalos Romániával mindenkor jó viszonyban voltunk, a magunk románjai pedig, ellentétben a cári igában raboskodó románokkal, akik az első alkalommal megadják magukat csapatainknak, a legnagyobb hűséggel és hősiességgel harcolnak sorainkban. Aki elolvasta a bukovinai románok memorandumát, aki ráemlékszik a magyar-román összeforrottság dicséretét zengő napiparancsokra, aki hallott a magyarok és románok közös karitatív munkájáról Erdélyben, s aki tudomást vett a magyarországi románság vezéreinek hazafias magatartásáról: az természetellenesnek fog bélyegezni minden kísérletet, mely a romániai és magyarországi románokat ellenséges indulattal és fegyveresen akarná egymás ellen elindítani. Ha Románia testvéreket akarna keresni, akik a felszabadítót várják, nem Magyarország felé nézne. Jól tudja ezt Románia királya, jól tudja ezt a román kormány, és hinni szeretjük, jól tudja a román kamara is, mely a király trónbeszédét annyi lelkesedéssel ünnepelte. Dicsérjük tehát a trónbeszéd óvatosságát, mely a komor nemzetközi helyzetben éppen az óvatosságot ajánlja Romániának. ...

Iratok Fiume belviszonyairól a világháború első évében¹

A

1914 okt. 13

*Gr. Tisza István magánlevele br. Hazai Samu honvédelmi miniszterhez
Zanella Richárd fiumei képviselő kaposvári internálásának megszüntetése
és javasolt népfelkelői behívása tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/197
(Gépirat átütéses másolata)

Budapest, 1914. október 13.

Kedves barátom!

Wickenburg² levelének visszaküldése mellett értesítlek, miszerint magam is nagyon célszerűnek tartanám, ha Zanella³ valahová Magyarországon népfelkelői szolgálatra behívatnék. Egyúttal azonban arra is kérlek, légy szíves kinyomozni, ki volt az a magyar képviselő, aki Kaposvárott Zanella szabadonbocsátását kieszközölte, s ha, ami iránt nincs kétségem, ez az ellenzéknek valamely díszalakja volt, hogyan esik az, hogy ilyen közbenjárásra a helyi parancsnokságok a miniszter tudtán kívül protekciókat osztogatnak.

Határozottan igen nagy kárt okozott Zanella eddig is Fiumében; az ő szabadlábra bocsátása miatt a kormányzót is bevádolták katonai körökben. Ha igaz, hogy őt Kaposvárról protekcióból eresztették el, ez valóban igen bosszantó eset.

Szívből üdvözl

igaz híved
Tisza s. k.

¹ Fiume szabad város és kerülete a magyar Szent Koronához csatolt külön test (corpus separatum). Közjogi helyzetéről és a városi képviselőtestület (rappresentanza) körüli vitákról, a városi önkormányzat felfüggesztéséről s ezek személyi háttéréről l. bőv. Iratok VI. köt. 2/A irat jegyz., 8. l. Fiuméra Magyarország és Horvátország egyaránt jogot formált, az uralkodók azonban mindig óvakodtak attól, hogy világosan kimondják a városnak és kerületének egyik vagy másik ország területébe való bekebelezését. A fiumei kérdés egyike volt a Monarchia összeomlásáig el nem intézett, sok gyújtóanyagot magába rejtő, Fiumében is állandó belső válságokat előidéző nyitott kérdéseknek. A város lakosságának száma az 1869. évi 17.884-ről 1910-ig 49.806-ra emelkedett. Ennek 48,6%-a volt olasz, 25,9%-a horvát és 13%-a magyar. Őt százaléknál is kevesebb volt a szlovénok és a németek aránya. A lakosság 90%-a katolikus vallású volt. A külföldinek számító osztrák állampolgárok aránya meghaladta a 30%-ot.

² Wickenburg István gr. (1859–1931) fiumei kormányzó 1909. dec. 7. – 1917. aug. 9.

³ Zanella Richárd fiumei olasz politikust 1914-ben a városi képviselőtestület polgármesterré választotta, de az uralkodó Sándor János magyar belügyminiszter javaslatára nem hagyta jóvá a választást. Zanellát később valóban besorozták, a keleti fronton rövid idő múlva orosz fogságba esett, s ott bekapcsolódott a Monarchia elleni emigrációs mozgalmakba.

B

1914 nov. 9

*Gr. Tisza István magánlevele Balogh Jenő igazságügyminiszterhez
a Voce del Popolo fiumei lap betiltása, illetve ismételt engedélyezése tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/94
(Gépirat átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 9.

Kedves barátom!

A fiumei ügyésznek szeptember 28-án hozzád intézett jelentéséből, amelynek következtében a Voce del Popolo megjelenése eltiltatott, azt a benyomást merítettem, hogy magában véve jelentéktelen apró-cseprő kifogásokra alapította az ügyész javaslatát, amelyek voltaképpen oka nem a lap mostani eljárásában, de abban a nagyon is indokolt ellenszenvben rejlik, amelyet a lap egész eddigi működésével magára vont.

Tekintettel arra, hogy a podeszta, akinek eddigi működésével a kormányzó is igen meg van elégedve, nagyon nyomatékosan kér e tilalom hatályon kívül helyezésére, szíves megfontolásodba ajánlom azt a kérdést, nem lehet-e a lap megjelenését újból megengedni, de egyúttal a szerkesztőt nagyon komolyan figyelmeztetni arra, hogy jövőre óvatosabb legyen.

Amennyiben e felfogásomat helyeselnéd, méltóztassál kérlek a további megfelelő lépéseket a belügyminiszternél megtenni.

Szívből üdvözöl

igaz híved
Tisza

¹ Ugyanezen tárgyban 1914. nov. 13-án Tisza a következő magánlevelet írta Sándor János belügyminiszternek (l. uo. 9:26/119): „Kedves barátom! Balogh Jenő az én kérésemre hozza nálad szóba (november 10. Szám: 65634) a Voce del Popolo újból való megjelenésének engedélyezését. – Ez ügyben Corosac járt nálunk, akivel most Wickenburg is meg van elégedve. Másrészt pedig az aktákból arról kellett meggyőződnünk, hogy az ügyész felfüggesztési indítványa tényleg nagyon vékony tárgybeli alagra volt felépítve. Azt hisszük tehát, nagyon helyes volna a lap megjelenését megengedni, de egyúttal a szerkesztőséget rövid úton komoly figyelmeztetésben részesíteni. Persze a dolognak Wickenburg előzetes tudtával és olyan formában kellene történnie, amely ne legyen kompromittáló Wickenburgra nézve. – Arra kérlek tehát, méltóztassál az ügyet ilyen módon elintézni. – Szívből üdvözöl igaz híved [Tisza].”

C

1914 nov. 11

Gr. Tisza István levele br. Skerlecz Iván bánhoz a Fiuméba tervezett horvát iskola megvalósításának előkészítése tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/104

(Gépelés átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 11.

Kedves barátom!

Korábbi kezdeményezésed folytán érintkezésbe léptem a kultuszminiszterrel a Fiumében tervezett horvát iskola tekintetében. Természetesen készséggel elismerjük ez iskola felállításának jogosult voltát, s e törekvést igen szívesen fogjuk előmozdítani, igyekezve azt olyan mederbe terelni, amely a célt felesleges súrlódások vagy konfliktusok előidézése nélkül éri el.

Mint már korábban említettem, legcélszerűbb megoldásnak mutatkoznék, ha ad vocem Julián Egyesület valamely megfelelő vezetés alatt álló horvát magánegyesület venné kezébe a fiumei horvát iskola ügyét.

Arra kérek tehát, hogy annak idején, amidőn meg akarod ez eszmét valósítani, légy szíves valamely megfelelő bizalmi emberedet Klebelsberghez¹ elküldeni az összes előkészítő lépések megbeszélése céljából.

Szívből üdvözöl

igaz híved
Tisza

D

1915 jún. 5

*Sándor János belügyminiszter bejelentése a minisztertanácsban
a fiumei városi képviselőtestület feloszlásáról*

MT 1915:11/19*

A belügyminiszter úr előadja, hogy Fiume város jelenlegi képviselőtestülete, miután az előbbi képviselőtestület feloszlását a minisztertanács 1913. évi június hó 17-én hozott határozatával elrendelte, 1914. évi március hónapban választatott meg.

Az új képviselőtestület, miután Zanella Richárdnak polgármesterré történt megválasztását ő Felsege az előadó miniszter úr előterjesztésére nem méltóztatott jóváhagyni,¹ Corossac Ferencet választotta meg polgármesterré.

Jogos volt a remény, hogy az új képviselőtestület, az általa megválasztott polgármesterrel egyetértve, Fiume város közigazgatását békésen és tárgyilagosan fogja intézni.

Ez a várakozás azonban csalódással járt. A képviselőtestület az általa megválasztott polgármesternek – előadó miniszter értesülése szerint a közérdektől független, kicsinyes személyi okokból

¹ Klebelsberg Kunó gr. (1875–1932) 1914–1917. között vallás- és közoktatásügyi államtitkár.

* L. Iványi E.: Min. tan. jkv. 139–140. l.

¹ L. Iratok VI. köt. 2/A irat, 7–8. l.

– a folyó évben bizalmatlanságot szavazott, s nemcsak a polgármester működése elé állított akadályokat, de magatartásával ismételten kétségtelen jelét adta annak, hogy a statutumban megállapított feladatát teljesíteni nem akarja, békés és eredményes működést kifejteni nem kíván. A polgármesterek a legfontosabb élelmicikkek beszerzésével kapcsolatos intézkedéseikhez hozzájárulni nem hajlandó, a folyó évi április hó 27-én tartott ülésében pedig a városi háztartás vezetésének alapjául szolgáló költségvetési felhatalmazást megtagadta.

A polgármester – a megelőző eredménytelen kísérletek után – legutóbb május hó 27-én ismét képviselőtestületi ülést hívott egybe, hogy az élelmezéssel kapcsolatos fontos kérdéseket tárgyalja. Azonban ez az ülés is, mivel csak 16 tag jelent meg, határozatképtelenség miatt megtartható nem volt.

A képviselőtestületi tagok nagyobb részének az utóbbi időben következetesen renitens távollmaradása tehát azt mutatja, hogy a képviselőtestület egyáltalán üléseket sem hajlandó tartani, s ezáltal a közigazgatás menetét valósággal megakasztja.

Ezek a tények azt bizonyítják, hogy a képviselőtestület kicsinyes szempontokon felülemelkedni nem képes, s a teljesen jogosulatlan személyi kérdéseknek még a város legfontosabb létérdekeit is alárendelik.

A képviselőtestületnek ez a renitens magatartása kétszeresen súlyos beszámítás alá esik a mostani nehéz időkben, amidőn joggal el lehetett volna várni a képviselőtestulettől, hogy apró torzsalakodásokat mellőzve, a közérdek szolgálatát mindenek felett álló hazafias kötelességének fogja tekinteni.

Mindezeknél fogva előadó miniszter úr a minisztertanácsnak azt az előterjesztést teszi, hogy a fiumei statutum 27. §-án alapuló jogánál fogva Fiume város és kerülete képviselőtestületének feloszlását általa, illetőleg a kormányzó útján elrendelni méltóztassék.

A minisztertanács a belügyminiszter úr előterjesztéséhez hozzájárul.

E

1915 jún. 22

*A munkapárti sajtó (Az Újság) közleménye
a fiumei állandó választmány (delegazione municipale) hűségnyilatkozatáról¹*

Fiuméből jelentik: A rappresentanza feloszlása következtében a városi közgyűlés új tagjainak a megválasztásáig az ügyeket az állandó választmány (delegazione municipale) vezeti a fiumei statutum értelmében. A városnak ez az ideiglenes képviselőlete, amely a múlt héten már lojális nyilatkozatot küldött a kormányhoz, szombat déli ülésén ismét megragadta az alkalmat, hogy rokonszenvenné tegye magát a magyar közönség előtt. Adelsfeld Friedrich Antal dr. ügyvéd, a városi delegáció tagja ugyanis reflektált a zágrábi tartománygyűlésen a napokban Fiuméra vonatkozóan elhangzott interpellációkra, és az állandó választmány megbízásából kijelentette, hogy Fiume, amely autonómiájáért harcolva nemegyszer találta magát szemben a kormánnyal, *mindig hű maradt a magyar nemzethez.*

A nyilatkozat, melyet Adelsfeld Friedrich Antal dr. tett, így hangzik:

„Egyes újságokból arról értesültem, hogy a zágrábi horvát tartománygyűlésen Fiume városáról és kerületéről interpellációkat mondtak, amelyek többek közt a fiumei autonóm közigazgatási szer-

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A fiumei állandó választmány újabb nyilatkozata.* – Az Újság 1915. jún. 22; 172. sz. 5–6. l.

vezet működésének felfüggesztését követelik, amint az Dalmácia néhány helyén már meg is történt. Ezeknek az interpellációknak világos célja volt kimutatni és hangsúlyozni, hogy Fiume hová tartozik. Ezekkel a megnyilatkozásokkal szemben, amelyek nyílt ellentétben állanak városunk közjogi helyzetével, a provizóriumról kétségbevonhatatlanul folyó jogunknál fogva bizton tolmácsolhatom kijelentéssel a fiumei polgárság azon felfogását, hogy Fiume, mint corpus separatum, a magyar szent koronához van csatolva, és hogy feloldhatatlan kötelekkel akar továbbra is Magyarországhoz csatolva maradni. Fiume városának, autonómiájáért és nyelvéért harcolva, többször volt összeütközése a magyar kormánnyal, de mindig hű maradt a magyar nemzethez, mert meggyőződött arról, hogy csakis a Szent István koronájával való közvetlen kapcsolatban tarthatja fenn kiváltságait, és mert biztos, hogy csakis így érheti el azt a közigazgatási célt, amelyre mint kikötőváros hivatott. Kérem a representanzát helyettesítő állandó választmányt, bizza meg a Budapestre készülő podesztát, hogy legyen tolmácsa ennek az érzelemnek a kormánynál, s biztosítsa azt Fiume városának a magyar államhoz való ragaszkodásáról.”

Az állandó választmány nagy lelkesedéssel egyhangúlag határozattá emelte Adelsfeld Friedrich Antal dr. indítványát.

Corossac podeszta szintén rátért a horvát tartománygyűlésen elhangzott interpellációkra, és kijelentette, hogy nem igaz egyes horvát lapoknak az a híre, mintha a kikötővároson keresztülvonuló besorozott horvát újoncnak megtiltották volna a horvát színek viselését és horvát zászlók használatát.

30

Iratok gr. Tisza István miniszterelnök

1914. okt. 23–28. között tett északkelet-magyarországi körútjáról¹

A

1914 okt. 28

Gr. Tisza István miniszterelnök máramarosszigeti látogatásáról és beszédéről szóló sajtótudósítás²

Máramarosszigetről jelentik: Tisza István gróf miniszterelnök Ghillány Imre báró földművelésügyi miniszterrel és kíséretével hétfőn este Máramarosszigetre érkezett, ahol a pályaudvaron Szöllősy Antal polgármester üdvözölte. A vármegye tisztviselői Szabó Sándor alispán vezetésével a vármegyeháza nagytermében tisztelegtek a miniszterelnök előtt, akit az alispán üdvözölt. Tisza István gróf az alispán üdvözlő beszédére a következőket válaszolta.

– Őszintén sajnálom, hogy oly rövid idő áll rendelkezésemre, amelyet az ellenséges betörés által sújtott vidéken tölthetek, de úgy érzem, hogy elmulaszthatatlan és kedves kötelességet teljesítek,

¹ Tisza „felvidéki körútjának” útvonala a következő volt: Miskolc–Kassa–Eperjes–Homonna–Sátoraljaújhegy–Ungvár–Uzsok–Ungvár–Munkács–Alsóverecke–Munkács–Máramarossziget–Körösmező (Ökörmező)–Szatmárnémeti–Debrecen–Budapest, okt. 28-i reggeli visszaérkezéssel. (A körút időpontjáról és útvonaláról a Ref. Zsinati Levéltár K-44/a 7:21 /322. sz. alatt található gépelt titkári feljegyzés tájékoztat.) – Utazását Tisza elsősorban az orosz betörés anyagi és belpolitikai (főként nemzetiség- és egyházpolitikai) következményeinek felmérésére, illetve a katonai viszonyok helyszíni feltérképezésére, ellenőrzésére használta fel. A körút itt közölt dokumentumai is azt jelzik, hogy a helyreállítás, az anyagi károk megtérítése mellett a miniszterelnök nagy súlyt helyezett az orosz hadsereg jelenléte idején is megmutatózó ruszofil tendenciák visszaszorítására. A nagyobb részt elmagyarosodott rutén értelmiségre és a nagy többségében teljesen lojális görög katolikus papságra támaszkodva Tisza rövidesen nagyszabású rutén akció tervének kidolgozásával bízta meg Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi minisztert. Ennek az akciónak a terjedelmes iratanyagából kötetünk több összeállítását is közöl a 32., 58. és 67. sz. alatt.

² A közlemény címe és lelőhelye: *A miniszterelnök körútja.* – Budapesti Hírlap 1914. okt. 28; 269. sz. 9. l.

amikor segítő kezet kívánok nyújtani azoknak, akiket oly súlyosan illetett most a mostoha idők veszedelme. Igazán jellemzően mondotta a mélyen tisztelt alispán úr, hogy a feladatok nagysága megkettőzteti a férfias akarat erőfeszítéseit. Higgyék el, uraim, hogy a most folyó nagy küzdelemben a siker kulcsa a kezünkben van, ha az energia, jellemzilárdság és tettekésség által meghatványozzuk erőinket. A jó Isten nem hagyja el a magyar nemzetet, amelyet annyi nagy megpróbáltatás alatt is megsegített. Önökkel pedig, kik a háború szenvedéseit oly közvetlen érezték, a nehéz napok alatt együttértett a nemzet minden fia, s mi, a kormány tagjai, ezenkívül közvetlen tapasztalataink nyomán meg akarjuk mutatni, hogy a sebek meggyógyításával és a károk pótlásával e vármegyével nemcsak együttérettünk, de vele együtt dolgozni is kötelességnek ismerjük.

A miniszterelnök ma reggel hét órakor kíséretével együtt autón a máramarosi harcok színterére ment. Kíséretében voltak Vadász Lipót dr. igazságügyminiszteri államtitkár és Molnár Viktor kormánybiztos is. A miniszterelnök, máramarosszigeti időzése alatt, Nyegre László főispán vendége volt.

B

1914 okt. 30

*Gr. Tisza István kísérőlevele Novák István és Papp Antal g. kat. püspököknek a felvidéki körútján tett tapasztalatairól szóló, nyilvánosságnak szánt leveléhez*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/57
(Gépirat átütéses másolata)

Budapest, 1914. október 30.

Méltóságos Uram!

A nyilvánosságra szánt mellékelt levelet² nem küldhetem el egy pár bizalmas sor melléklése nélkül. Mint látni méltóztatik, kellő hidegvérrel s reményilem objektíve helyesen ítélem meg a közelmúlt jelenségeit. A ruthén népre nézve sem vonok le azokból kellenél súlyosabb következtetéseket. Tény azonban, hogy nagyon sok a teendő, s hogy az a lelki elvadultság, amelyet nyilvános levelemben is jeleztem, kétségtelen tanújele annak, miszerint a lelkeszi karnak az eddiginél nagyobb buzgalommal és megértéssel kell a nép javára munkálkodnia s a nép nevelésén fáradsnia, hogy a ruthén nép lelkét erről az elszomorítóan alacsony színvonalról felemeljük.

¹ A magyarországi rutén papság magatartásáról vö. Papp Antal munkácsi gör. kat. püspök *Főpásztori szózat*-át (Görög Katolikus Szemle 1914. júl. 31; 30. sz.) és Kutkafalvy Miklósnak *A háború és a rutének* című, „Budapest, 1914. szeptember 8.” keltezésű vezércikkét (uo. 1914. szept. 20; 38. sz. 1. l.). – A galíciai rutének viselkedése miatt Magyarország ruténlakta régiójában is feszültségek keletkeztek. Ezek leszerelésére Szinyei Merse István, Sáros vármegye főispánja és kormánybiztosa felhívást tett közzé az Eperjesi Lapokban. Ebben egyebek közt leszögezte: „A legmélyebb sajnálattal értesülök, hogy a közönség egyes rétegeiben – a galíciai aljas árulások nyomán – a kipróbált hazafiságú északkeleti magyar görög katolikus papság ellen a gyanúsítások szelleme kezd kísérteni.” Ezt követően visszautasítja a gyanúsításokat, nemcsak a papság, hanem az egész rutén nép védelmében, mert az „a hazafias hűségnek annyi felemelő példáját adta” (*Papságunk védelme.* – Görög Katolikus Szemle 1914. okt. 28; 43. sz. 1. l.).

² A nyilvánosságra szánt levél (kötetünkben C irat) a Görög Katolikus Szemlében jelent meg *Miniszterelnöki elismerés* címmel (1914. nov. 8; 45. sz. 1. l.). A közlemény bevezetője többek között megállapítja: „Fájdalmasan érint azonban a levélből bennünket annak őszinte beismerése, hogy akadtak magyar hatósági, közigazgatási közegek, akik teljesen alaptalanul orosz érzélemmel való gyanúsítás folytán meghurcoltak néhány görög katolikus lelkész, akiknek ártatlansága csak több napi fogságban tartás után derült ki. De el kellett szenvedniük azt is. Megnyugvással vesszük, hogy a miniszterelnök azon határozott ígérete is teljesülni fog, hogy ezek az oktalan hatósági közegek, főként pedig azoknak félrevezetői, a lelketlen besúgók, kiket többnyire aljas bosszúállás vagy felekezeti düh vezetett, megkapják a jól megérdemelt büntetésüket.”

A lelkészképzés színvonalának emelése, amely lehetőleg magas szellemi és erkölcsi felfogásnak teszi részeseivé a nép leendő pásztorait és beléjük neveli azt az igazságot, hogy a papi hivatás igaz lényege a nép javára való közérdekű fáradozás, legfontosabb feladata a távolabbi jövőnek. De már most, a jelenleg működő lelkész karban is fel kell ébresztenünk annak tudatát, hogy többet, intenzívebben és sok helyen talán ideálisabb szempontok szerint kell a néppel foglalkoznia.

Másfelől közvetlenebbül, drasztikusabban mint bármikor ezelőtt áll most a moszkovitizmus veszedelme mindnyájunk szemei előtt. A lelkészi karnak hazafias és egyházi kötelessége mentől mélyebb árkot ásni híveinek lelki világa és a moszkovitizmus kulturális törekvései közé.

Mindezen viszonylatokban nagy feladat hárul, nemes hivatás vár a két egyházmegye főpásztoraira. Egész értéke szerint méltányolom e munkának horderejét, s amidőn annak nemes ambícióval való teljesítésére kérem Méltóságodat, egyszersmind biztosítani kívánom róla, hogy e téren számíthat a kormánynak erkölcsi, és ahol kell, anyagi támogatására is.

Kérem Méltóságodat, foglalkozzék behatóan ezzel a kérdéssel, keresse a bizalmas érintkezést a kormánnyal, s így biztosítsa a teljesen harmonikus cooperációt. Mindenkor teljes készséggel állok rendelkezésére.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságod

őszinte híve

Tisza s. k.

C

1914 okt. 30

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Papp Antal munkácsi és Novák István eperjesi g. kat. püspökhöz északkelet-magyarországi körútja után a g. kat. papság védelmében, 1 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/56,58

(Gévelt másolat)

Budapest, 1914. október 30.

Méltóságos uram!

A felvidéken tett körutamból visszatérve kedves kötelességemnek tartom ezen út tanúsága gyanánt megállapítani, hogy az orosz betörés által érintett vidékek egész görög-katholikus papsága kivétel nélkül kifogástalan, hazafias magatartást tanúsított.

Nekem, aki annak a néhol lappangó feltevésnek, minthogy ha e lelkészi kar egyes tagjai rusophil érzelműek volnának, soha nem adtam hitelt, jól esik konstatálnom, hogy e lelkészi kar hazafisága minden megingás nélkül állotta ki a közelmúlt válságnak próbakövét s arra vallott a betört orosz csapatok magatartása is, miszerint törekvéseik útjában álló ellenségnek tekintik a gör. kath. papságot.

Ennek a papságnak hazafiasságában ezek után az események után senkinek sincs joga kételkedni s az egész magyar közvéleménynek kell elégtételt adnia az itt-ott felmerült és hazafias lelküket mélyen sebző méltatlan gyanúért.

Fájdalom, ez a gyanú egyes konkrét cselekedetekben is nyilvánult. Egyes katonai és rendőri közegek, könnyelműen hitelt adva nyomorult denunciánsok besúgásainak, eljárást indítottak egyes lelkészek ellen.¹

¹ Néhány konkrét eset terjedelmes kivizsgálási anyaga megtalálható az OL ME 1915–XII.res.–450. sz. iratcsomóban. Tisza a máramarosi, ungi főispánok bevonásával igyekezett teljes anyagi és erkölcsi elégtételt nyújtani a meghurcolt lelkészeknek.

Ha nem is voltak nagyszámúak ezek az esetek, s ha némi enyhítő körülményül szolgálhat is a háborús veszedelem, amely arra indíthatja e haza minden polgárát, hogy fátyolt vessen sok minden kellemetlenségre, bajra és sérelemre, azért ezeket az eseteket mégis mélyen sajnálom és felkérem Méltóságodat, hogy sajnálatomat s a szenvedett sérelemért való részvételemet az illetőkkel tudatva egyúttal közölje velük, miszerint a tudomásomra jött ügyekben megtettem mindent, ami törvényes hatáskörömben áll a sérelem elhárítására és kellően indokolt panasz esetében készséggel fogok eljárni azok ellen, akiket felelősség terhel valamely e téren elkövetett mulasztásért vagy hibáért.

Egyúttal annak a biztos reményemnek adok kifejezést, hogy az egész gör. kath. papság, nemes tradícióihoz híven, buzgó segédkezet fog nyújtani a kormánynak és a társadalomnak a ruthén nép anyagi, kulturális és erkölcsi színvonalának emelésére irányított munkájához.

Az utolsó hetek azt is megmutatták, hogy ezen a téren igen sok a teendő. A betört orosz csapatoknak nagyon is öntudatos, rendszeres aknamunkája bűnrészessé tette e csapatok fosztogatósaiban az illető községek lakosságának nagy részét. A kifosztott boltok és magánlakások, az üres szobák padlózatán heverő összezúzott tárgyak, az orosz katonák s a ruthén köznép együttes munkájának tanújelei.

Végzetes tévedés volna valamely hazaellenes, faji vagy nemzetiségi áramlat öntudatos megnyilatkozását látni ebben a fosztogatásban. Hütlenség vagy hazaárulás jellegével bíró cselekmények csak kivételesen, néhány elcsábított vagy megvesztegetett ember részéről fordultak elő.

Közönséges büntettek ezek, amelyekben minden öntudatos cél nélkül nyilvánultak meg a primitív népléleknek naivan brutális romboló szenvedélyei. Hiszen – hogy többet ne említsek – összezúztak mindent az ő jóvoltukat szolgáló szövetkezeti boltokban és a gyógyszerárakban.

Nem hazaárulás, hanem a lelki elmaradottságnak és elvadultságnak olyan jelenségei ezek, amelyek nemcsak megtorlást, hanem az állam és társadalom részéről anyagi és lelki építő munkát kívánnak.

Ebben a munkában nemes hivatás vár a gör. kath. lelkészi karra. Az ebben való részvételre szólítja pásztori hivatása és saját jól felfogott érdeke is. Hiszen feldúlt lelkészi lakok sorozata is mutatja ennek a lelki elvadultságnak szomorú következményeit.

Ebben a munkában bizalommal várom a gör. kath. lelkészi kart. Kettőzött bizalommal fordulok Méltóságodhoz azzal a kéréssel, hogy vezetni, irányítani, buzdítani méltóztassék egyházmegyéje lelkészi karát, és főpásztori állásának egész súlyával odahatni méltóztassék, hogy a magyar állammal és a társadalommal e munkában teljesen egybeforrva legyen e lelkészi kar valóban pásztora, tanácsadója, vezetője a gondjaira bízott nyájnak, gazdasági és kulturális téren, az élet minden viszonyai között, hogy erő és megalégedés forrása legyen hazánkra nézve a jövőben egy a mainál gazdagabb, műveltebb, jogtisztelőbb, boldogabb nemzedék.

Igaz nagyrabecsülésem kifejezésével vagyok Méltóságod

őszinte híve

Tisza s. k.

Melléklet:

1914 nov. 3

*Gr. Tisza István miniszterelnök „az ország északkeleti megyéiben tett körutazáson
– 1914. X. 23–28. – tapasztalt észleletei”-nek¹ „Orosz betörés” című része*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:25/32
(Sokszorosított gépirat)

Az orosz betörés Ung és Bereg vármegyének néhány északi községét, Máramaros vármegyének nagyobb részét érintette.

Az oroszok általában keveset pusztítottak. A körösmező-máramarosszigeti vasútvonal épületeit kivéve gyújtogatás nyomaira nem akadtam, s a falvakban is főleg távollevők bezárt lakásait és bolthelyiségeit törték fel. Amazokba lovaikkal együtt beköltöztek, emezekből ettek és ittak, amennyit tudtak. Az itthonmaradt lakosság személyét egyáltalán nem bántották. Áll ez az egynéhány ott maradt magyar emberre nézve is.

A ruthén néppel szemben egyenesen azok védői gyanánt léptek fel; híresztelték, hogy az orosz uralom a ruthén nép boldogulását jelenti: övék lesz minden, ami most más, vagyonosabbaké, s nekik adták a feltört boltokban és lakásokban visszamaradt tárgyakat, amelyekből azután a ruthén lakosság zöme elfogyasztott vagy elvitt, amit lehetett, a többit pedig a lakások belsejében ízzé-porrá törte, úgy hogy az ilyen épületek nagy része kívülről épen maradt, belső berendezése azonban teljesen elpusztult.

A ruthén köznép vétkes szereplése tulajdonképpen ebben a fosztogatásban nyilvánult. Ezt is kevés kivétellel mindenütt az oroszok felhívására s az ő kezdeményezésére követte el. Csak elvétve akadt néhány olyan ruthén egyén, aki megkezdte a lakások feltörését s a fosztogatást s felbujtotta erre lakótársait.

A tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények ezek, amelyek a törvény rendes útján el fogják venni büntetésüket s az illető lakosság szellemi és erkölcsi hátramaradottságának kétségtelenül szomorú jelei, de semmiféle mélyrebbreható politikai jelentőséggel vagy hazaáruló jelleggel nem bírnak.

A katonai törvényszékek előtt lefolytatott aránylag nem nagyszámú s csak kevés esetben elítél-tetéssel végződött kémkedési és hazaárulási perek jobbadán arra vonatkoztak, hogy egyik vagy másik ruthén egyén felvilágosítást adott vagy vezetőül szolgált az ellenségnek. Kevés kivétellel életveszélyes fenyegetés hatása alatt történtek ezek a cselekmények is, amelyek nagy része tehát nem eshetik súlyos beszámítás alá.

Evvel szemben számos lélekemelő példája volt egyes ruthén polgártársaink önfeláldozó, hazafias eljárásának is. Voltak, akik mártírhalált szenvedtek, mert nem akartak felvilágosítást adni az ellenségnek; mások életük veszélyeztetésével rejtették el és ápolták a sebesült katonákat vagy ellene szegültek polgártársaik fosztogatásainak. Az erre vonatkozó esetek összeállítása folyamatban van.

Az intelligencia kivétel nélkül hazafias magatartást tanúsított. Áll ez a némelyek által méltatlanul meghurcolt lelkészi karra is, amelynek minden tagját ellenségnek tekintették s ahol tehették, kifosztották az orosz csapatok.

Általában mint egész Magyarországon, úgy ezen a végtelenül exponált ponton is örömmel és büszkeséggel konstatálhatjuk, hogy a magyar nemzeti állam vonzóerőt tudott gyakorolni nem magyarajkú polgáira, s a sokat hirdetett magyar zsarnokság alatt nyögő nemzetiségek a legtöbb helyen híven, loyálisan, lelkesen teljesítették kötelességeiket. Hasonlítsa bárki össze a magyarországi ru-

¹ Az irat hátán a fenti keltezéssel kézírással olvasható cím, Kevy. [?] aláírással. – A hatoldalas irat I. fejezete „Kolera”, ehhez járul a „Pótlék az I. címhez” két oldalon. – Az itt közölt II. fejezet után következik még „III. Gazdasági helyzet.” – Az „észleletek” valószínűleg a körút kapcsán rendezett miniszterelnöki sajtótájékoztatóra készültek. Az ott elhangzottakról legrészletesebben l. *A miniszterelnök felvidéki útja.* – Görög Katholikus Szemle 1914. nov. 8; 45. sz. 1–2. l.

thének viselkedését a galíciaiakéval, valamint vegye fontolóra azt is, hogy a szerb lakosság körében, fájdalom, sok helyt mutatkozott szomorú és elítélendő jelenségek mennyivel nagyobb mérvet öltöttek Szlavóniában, mint a szorosán vett Magyarországon, vagyis ott, ahol a szerbség a magyar nemzeti államba illeszkedett volt bele.

A mai nagy idők elvitázhatatlan tanúságaihoz tartozik az az igazság, hogy a nemzeti alapon felépített magyar állam ez ország különböző ajkú lakosságának hazafiúi hűségét és áldozatkészségét jobban biztosítja, mint más területek lazább szerkezete, éppen úgy mint az a másik becses igazság, hogy a monarchia igazi összetartását s ennek folytán erő kifejtési képességét, politikai és katonai hatalmát nem az olyan reánk kényszerített államszerkezetben kell keresni, amely valamely birodalmi közösség közjogi felépítésével a magyar nemzet függetlenségi vágyával és történelmi jogaival elmentébe helyezkedik, hanem ellenkezőleg, abban a dualisztikus és paritásos közjogi szerkezetben, amely az egész magyar nemzet odaadó áldozatkész erő kifejtését biztosítja a monarchia nagy hatalmi [helyzetének?] védelmében.

Azért olyan erős s azért olyan összetartó a monarchia, mert a birodalmi centralizáció feláldozásával a lelkek egységét sikerült megteremtenie.

D

1914 nov. 3

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele Halaktovich Bertalan g. kat. espereshez az orosz betörés folytán kárt vallott lelkészek segélyezése tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/43

(Gépelvél átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 3.

Főtisztelendő uram!

Október 29-én kelt levele kapcsán értesítem, hogy a kárvallott gör. kath. lelkészek segélyezési ügyét folyamatba tettem kiterjeszkedve arra a körülményre is, hogy az illetők az okvetlenül szükségesek beszerzése végett sürgős segélyben részesüljenek.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve

Tisza

¹ Halaktovich Bertalan a címzés tanúsága szerint ekkor Alsóverecke esperes-lelkészeként működött.

E

1914 nov. 3

Papp Antal munkácsi g. kat. püspök válaszlevele gr. Tisza István miniszterelnökhöz

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 16:34/13

(Eredeti gépirat)*

8134. szám.

Nagyméltóságú gróf, Miniszterelnök Úr! Kegyelmes Uram!

Nem találok megfelelő szavakat azon őszinte és mély hála kifejezésére, melyet Nagyméltóságodnak múlt hó 30-án kelt s hozzám intézett nagybecsű levele bennem és papságomban méltán felébresztett azzal, hogy ártatlanul meggyanúsított és meghurcolt papságomnak Nagyméltóságod oly ékesen szóló és maradandó értékű elégtételt szolgáltatott.

A nagy II. Rákóczi Ferenc fejedelem szeretetteljes kijelentései óta rutén népünkre vonatkozólag államférfiú ajkáról nem hangzottak el oly igaz és a meleg érdeklődés melegétől is annyira áthatott szavak, aminőket Nagyméltóságodnak e történelmi fontosságú levele tartalmaz.

Egyházunk és népünk történetének legértékesebb okmányai közé kell iktatnunk e levél mélyen szántó megállapításait, melyek annál becsebbek reánk nézve, mert a megpróbáltatás nehéz napjaiban a legilletékesebb fórumról hangzottak el.

Valódi államférfiúi bölcsességgel állapítja meg Nagyméltóságod a rutén nép jelen viselkedésének lélektani motívumait. Való igaz, hogy e nép lelke mélyen vallásos és hazafias s ha részt vett itt-ott az ellenség csábításai vagy parancsai folytán a romboló munkában, az csak a lelki elmaradottságból, a „primitív népléleknek naivan brutális romboló szenvedélyéből” eredt.

A köznép ezen elmaradottsága miatt – beismerem – bizonyos vád a nép lelki vezetőit is érheti. Mindazonáltal Nagyméltóságod igazságszeretete meg fogja engedni nekem annak konstatálását is, hogy bizony a közigazgatás és más hatóságok részéről is történtek itt mulasztások. A papságnak a nép javára irányuló törekvéseit számos esetben bénította meg a hatóságok részéről tapasztalt bizalmatlanság, mely legtöbb esetben a mélyebb belátás hiányából származott. E tekintetben én a helyzet lényeges megjavulását a közigazgatás tervbevett államosításától várom.

Azt is bizonyára belátja Nagyméltóságod, hogy népünk kulturális elmaradottságának legfőbb oka volt mégis a népünket és egyházunkat jellemző nagy szegénység. Ahol a nép 100, 500 meg 1000 %-os iskola adót is elvállal egy iskola felépítése és fenntartása érdekében, ahol a párbér s egyéb egyházi szolgáltatások az állami adót tetemesen meghaladó teherként nehezdednek a föld rögeből élő földművesre, ahol épp ezért a község egy fillért sem áldozhat könyvre, újságra és fiai iskoláztatására, ott az államhatalom nagyobb arányú szociális beavatkozása nélkül a kultúra javait a nép szélesebb rétegeibe bevinni nem lehet.

A legnagyobb örömmel és lelkesedéssel fogadjuk Nagyméltóságodnak azon nemeslelkű felhívását, hogy a nép javára irányuló anyagi és lelki építő munkában részt vegyünk. E felszólításban mi annak biztosítékát is látjuk, hogy kulturális törekvéseink és intézményeink a kormányhatalom részéről a jövőben az eddigénél hathatósabb anyagi és erkölcsi támogatásban fognak részesülni.

Biztosítom Nagyméltóságodat, hogy mi a legodaadóbb buzgósággal szenteljük minden erőnket a gondjainkra bízott nép kulturális és erkölcsi színvonalainak felemelésére, hogy hitét és magyar

* A „Munkácsi Gör. Kath. Egyházmegyei főhatóság” színtelen kör-dombornyomású beadványpapírján.

hazaszeretétét megingathatatlan, öntudatos meggyőződésévé érleljük, hogy itt a Kárpátok alján a nép hűsége ezeréves hazánknak legbiztosabb védővára legyen továbbra is.

Kiváló tiszteletem őszinte nyilvánításával vagyok

Ungvárott, 1914. november hó 3-án.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája:

Papp Antal s. k.

munkácsi püspök.

F

*A kárpáti katonai parancsnokság és a miniszterelnökség levélváltása
a nemzetiségi lelkészekkel szembeni magatartásról*

1

1914 nov. 8

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele Pflanzner-Baltin lovassági tábornokhoz
a katonai hatóságoknak a gör. kat. lelkészekkel szembeni intézkedései tbn¹*

Excellenciás uram!

Bátor vagyok Excellenciád jóindulatú figyelmét a gör. kat. papságunk iránti bánásmódra irányítani. Nem lehet ugyan őket a szemrehányás alól felmenteni, hogy nem mindenütt álltak nemes hivatásuk magaslatán, és hogy sok helyütt elhanyagolták a reájuk bízott lakosság anyagi és szellemi jólétének önzetlen előmozdítását.

A hazafias hűség szempontjából azonban magatartásukat, amennyire én tudom, mindenütt teljesen kifogástalannak lehet megjelölni. Hiszen az oroszok ellenségként bántak velük, és mindenütt, ahol az oroszok garázdálkodtak, vezetésük alatt kifosztották őket.

Mindazonáltal egyes helyeken gyanú fészkelte be magát a papság tagjai ellen. Többüket bírósági vizsgálatnak vetették alá, mégpedig olyan módon, ami mélyen bántotta ennek a testületnek jogos öntudatát, és tekintélyüknek az egész lakosság előtt csorbát kellett szenvednie.

Amennyire én tudom, a vizsgálat minden esetben negatív eredményre vezetett. Legtöbbüket az első kihallgatás után néhány órán belül ismét szabadon engedték. De nem lehetett eltörölni a megszégyenítő és sértő tény, hogy a csendőrség vagy a katonaság letartóztatta, szuronyok közt elhurcolta és az egész lakosság előtt mint kémeket és hazaárulókat csúfolta őket, ami elmaradt volna, ha az illetőket egyszerűen megidéztek volna, és csak akkor alkalmaztak volna erőszakot ellenük, ha nem tettek volna eleget az idézésnek.

Amint ilyen esetekben rendszerint történik, ezekben az ártalmas erőszakoskodásokban előszeretettel tűntek ki a legalacsonyabb rendfokozatúak. Egy időben például bizonyos Ötvös Dániel tartalékos főhadnagy, állomásparancsnok Toronyán* volt az, aki a legnevetesebb módon

¹ Az irat eredeti német szövegét közli: TIÖM II. 291–292. l. – A levél címzettje, Karl v. Pflanzner-Baltin (1855–1925) 1914 októberétől a máramarosi és erdélyi csapatok főparancsnoka, 1916-ban a bukovinai front parancsnoka, 1918-ban az albán front főparancsnoka.

* Máramaros m., később Toruń (Kárpátalja); ma Torony (Ukrajna).

garázdálkodott. Sajnos kissé későn jutottak tudomásomra hőstettei, s így meg kellett elégednem azzal, hogy azokat visszavonjam.

A legnagyobb mértékben szükséges volna azonban ilyen események megismétlődését megelőzni, és nagyon lekötelezne Excellenciád, ha erélyes utasításokat adna, hogy minden katonai parancsnokság tartózkodjék a felesleges zaklatásoktól, jó viszonyt tartson fenn a közigazgatási hatósággal, és a hadseregfőparancsnokság pontos parancsai értelmében csak a közigazgatási hatósággal egyetértésben járjon el a politikailag gyanúsítottakkal szemben.

Ha bármely hatósági szerv magatartása ellen kifogás forogna fenn, úgy kérem, szíveskedjék ezt nekem hírül adni; az én kötelességem, hogy a közigazgatási hatóságok serény és hathatós eljárásáról gondoskodjam.

Nagyon kérem Excellenciádat, tekintse ezt a levelet teljesen magánlevélnek, hiszen pillanatnyilag semmi sem indokolja a hivatalos lépést. Egyedül és kizárólag az az óhaj indított arra, hogy e bizalmas sorokat Excellenciádhoz intézzem, hogy elkerüljük a szolgálatra ártalmas súrlódásokat és biztosítsuk a sikeres együttműködést a közös cél érdekében.

Őszinte nagyrabecsüléssel Excellenciád

híve
Tisza

2

1914 nov. 12

*Pflanzer-Baltin Károly lovassági tábornok levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a kárpáti katonai parancsnokságoknak a nemzetiségi lelkészek iránt
tanúsítandó magatartását illetően¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/27
(Fordítás német nyelvű eredeti gépiratról)

Kegyelmes Uram!

Excellenciád e hó 8-án kelt becses levelére van szerencsém közölni, hogy az alárendelt parancsnokságok utasítást kaptak, hogy a görög-keleti [!] lelkészséggel szemben adott esetben a társadalmi állásuknak megfelelő módon, és egyáltalában a politikailag gyanúsakkal szemben csak a közigazgatási hatóságokkal egyetértésben járjanak el.

Fogadja Excellenciád kiváló nagyrabecsülésem kifejezését.

Máramarossziget, 1914 november 12-én.

Pflanzer-Baltin
lovassági tábornok s. k.

¹ Hátán Tisza s. k. rájegyzése: „Pflanzer XI/13” – Az irat válasz Tiszának 1. sz. a. közölt levelére, melyben a katonai hatóságoknak a gör. kat. [!] lelkészek elleni indokolatlan és megszegyenítően sérelmes intézkedései ellen tiltakozik.

1914 [nov. 1]

*Gr. Apponyi Albert emlékirata Theodore Roosevelthez, az Egyesült Államok volt elnökéhez:
„Az európai háború és a vele járó felelősség” (Részletek)¹*

Fontos, hogy az európai és amerikai közvélemény egészen ismerje Ausztria-Magyarország szerepét a nemzetek mostani nagy összeütközésében. Országainkban mindenki egyetértően irtózik a háborútól és sajnálatosnak tartja az Európát feldúló, a történelemben páratlan katasztrófát. Akik ezért felelősek, olyan örökös szégyenbélyeget fognak viselni, amelyet a legnagyobb katonai és politikai sikerek sem törölhetnek le. E meggyőződés erejével és mint a béke ügyének elkötelezettje, úgy hiszem, jogosult vagyok annak kijelentésére az egész világ előtt, hogy nem lehet hazámat vádolni e borzasztó harc kirobbantásával a nemzetek között, sőt ellenkezőleg, rákényszerítették arra, következképpen nyugodt és tiszta lelkiismerettel nézhet a következmények elébe.

Ez a lakosság egyhangú véleménye Ausztria-Magyarországon és Németországban; ezért nem panaszkodik senki ezekben az országokban a háborúval járó óriási áldozatok miatt; ezért vonult be az illetékes hatóságok első felhívására Ausztria-Magyarországon körülbelül egymillió és Németországban 13 ezer ember a hadkötelezettek kivételével, és ezért tükröz lakosságunk lelkiülete oly impozáns nyugalmat és rendíthetetlen határozottságot. Ezért tűnt el nyomtalanul a nemzetiségi ellentét, amire ellenségeink támaszkodtak éppúgy, mint a valláskülönbség, a pártok és politikai csoportok harcai és minden más, a lakosságot megosztó ok országainkban. Ugyancsak ezért követeli a lakosság zöme egyhangúlag, hogy egyszer s mindenkorra rázzuk le azt az álnok ellenséges csoportot, amely mintegy húsz év óta szüntelenül vesztünkön fáradozik, és nem elégedve meg összeesküvések szításával, még gyilkossághoz is folyamodnak. Ha sikerülne a reánk tartozó jogos önvédelem nagy művét véghezvinnünk, az egész emberiség élvezhetné a jövőben akármeddig a békét és nyugalmat. Ha nem [sikerül], akkor még sokáig nyomasztó lesz a háborús veszély a kontinensen, hacsak nem veti alá magát ellenállás nélkül a moszkvai önkényuralomnak és a megaláztatásnak, amit az ilyen kormányzat létrehoz. Ami bennünket illet, nekünk benső meggyőződésünk, hogy a mi ügyünk az emberiség ügye, a szabadságé, a békéé, a haladásé, egyszóval mindazon javaké, amelyeket az ember nevezetre méltók többre becsülnek magánál az életnél.

Tökéletesen tisztában vagyok egyébként azzal, hogy a külföldiek nem fogadhatják el ítéletük egyetlen alapjául az általam kifejtett nézetet, és mindenekelőtt biztos tényeket és meggyőző érveket kell nyújtanom. Ezt óhajtom itt megtenni. Az előbbieken egyszerűen figyelemre méltó jelenségként akartam bemutatni az érzelmi egységet, amely egy csapásra megnyilvánult a rendesen megosztott nézetű lakosság körében. Ez a váratlan egyetértés legalábbis erősen vélelmezi az ügyet, amely

¹ Eredeti címe és megjelenési helye: *La guerre européenne et les responsabilités qu'elle entraîne* (Mémoire adressé à M. Théodore Roosevelt, ancien président des États-Unis). Budapest 1914, Impr. S. A. Athenaeum. 151. Extrait de la Revue de Hongrie du 1 novembre 1914. – Theodore Roosevelt (1858–1919) 1901–1909. volt az Egyesült Államok elnöke. – Apponyi a háború okaira vonatkozó álláspontját 1914. dec. 15-én Kecskeméten elmondott beszédében is kifejtette. Abban is hangsúlyozta Oroszország elsődleges felelősségét, minthogy Szerbiának a Monarchiával szembeni agresszivitása Apponyi szerint csakis Oroszország bátorításából származhatott. Magyarország felelősségét a háború kitörésében Apponyi kétféle érveléssel utasította el. Egyrészt Magyarországon véleménye szerint „magát ezt az összeütközést, ezt az erőpróbát a nemzettől elhárítani semmiféle politikának nem sikerülhetett volna”. Másrészt pedig Apponyi úgy látta, hogy az ország esetleg szükségessé váló átalakítása a háború kitörésével másodlagos szemponttá fokozódott le. Ehelyett elsődlegessé az ország megmentése vált: „A mostani krízis megoldásában azok [ti. a másodlagos szempontok] vonatkoznak arra, hogy milyen legyen a hazánk, most pedig arról van szó, hogy legyen-e egyáltalán hazánk. Ma ez az egy gondolat van a helyén, hogy legyen hazánk.” (*Apponyi a háború okairól*. – Pesti Hírlap 1914. dec. 17; 319. sz. 7. l.)

annyira hatott az érdekelt lakosság lelkiületére, hogy elfelejtetett vele minden széthúzó vagy kicsinyes gondolatot.

Nézzük tehát a fő kérdést, amely a pártatlan olvasó meggyőzésére egyedül meghatározó jellegű: hogy megtudja, ki felelős a történelem előtt a mostani konfliktusért? Ezt igyekszem megvilágítani, általánosan ismert tények és tökéletesen megalapozott bizonyítékok kifejtésére szorítkozva.

A konfliktus közvetlen oka Szerbia ártalmas birtoklási vágya. Először rá akarta tenni a kezét Bosznia-Hercegovinára, Ausztria-Magyarország integráns részére, azután a szintén délszlávok lakta Horvát-Szlavoniára. Egy kis ország, mint Szerbia, sohasem merészelt volna egy nagyhatalommal szemben ilyen terveket szőni, ha nem lett volna biztos egy másik nagyhatalom támogatásában. A legutóbbi események bebizonyították, hogy Szerbia megalapozottan számított arra a támaszra. Esztelen történetük, amelynek javára még a faji egységet sem hozhatják fel (hiszen a katolikus horvátok általában utálják az ortodox szerbeket), hajtotta őket, hogy szüntelenül zavart keltsenek említett országainkban. Az állandó agitáció kezdete egyébként egybeesik a Karagyorgyevics-dinasztia trónra lépésével...

A szerb törekvések rövid történeti áttekintése után Apponyi a Monarchia ellen irányuló titkos szerbiai egyesületek tevékenységét ismerteti.

De hogyan vélekedjünk a világháborúról, amivé a kezdetben tisztán helyi konfliktus fajult? Kit terhel a felelősség a borzalmakért, amelyeket a legmerészebb képzelet is képtelen lefesteni, a borzalmakért, amilyeneket sokunk végleg lehetetlennek képzelt civilizált népek között? Ki a felelős ezért a borzasztó katasztrófáért?

Erre a kérdésre nem nehéz válaszolni. Ha Ausztria-Magyarország esetében valóban jogos önvédelem forog fenn a szerb agresszió ellen, ami az előbb kifejtett tényeket ismerve minden pártatlan megfigyelő előtt nyilvánvaló, akkor a világháborúért arra a hatalomra hárul a teljes felelősség, amely az agresszor pártjára állt. Márpedig ezt Oroszország tette. Ő a főbűnös, az ő politikája az igazi forrása a világot elárasztó kiapadhatatlan vér- és könnyfolyamnak. E hatalom szövetségesei csak belesodródta kíséretébe. Nem szándékom csökkenteni két nép felelősségét, amelyeknek a civilizáció első soraiban oly magas a rangjuk, mint a franciáknak és angoloknak, ha ők valami módon egy csapat gyilkos védelmezőivé és társaivá válnak. A háború fő kezdeményezője mégis Oroszország: mindenekelőtt reá hárul ebben a háborúban az emberiség elárulásának bűne. A képmutató álarc lehullott, teljes ocsmányságában felfedte a csalárdságot és terjeszkedési szomját, amely a moszkvai politika sugalmazója és egyetlen oka az Európát hosszú ideje felkavaró zavaroknak.

Az orosz kormány hadüzenetében igyekszik egy kis ország védelmezőjének lovagias szerepét vállalni egy nagyhatalommal szemben. Ezzel azokat ámíthatja, akik nem ismerik a tényeket, de a valóságban ez nem más, mint átlátszó *blöff*. Mert amikor Ausztria-Magyarország a szerbek megfenyítésére kényszerült, teljesen világosan kinyilatkoztatta, hogy csak a saját nyugalomához szükséges garanciákat szándékozik megvalósítani, pontosan azokat, amelyek nyújtását Szerbia visszautasította, de nem fogja tartósan megsérteni az országnak sem függetlenségét, sem területi integritását. A jogos önvédelmi eljárás tehát nem mehet túl a jogelv határain, amit a jogászok így fogalmaztak meg: *cum moderamine inculpatae tutelae*.² Eleve elhárítottuk területi annexió vagy Szerbia függetlensége veszélyeztetésének minden gondolatát.

Ilyen ünnepélyes, a legszabatosabban kifejezett nyilatkozatoknak egy szavai és tettei közt mindig összhangot tartó hatalom részéről elejét kell venniük bármiféle intervenciós ürügynek. Szerbiának nem volt szüksége védelmezőre, hiszen nemzeti sértetlenségét szavatolták Ausztria-Magyarország kifejezett biztosítékai és tiszteletre méltó uralkodójának becsületszava. Oroszország mégis beavatkozott. Jelen esetben mellékes, hogy hű szövetségeseink, a német császár üzent hadat. Oroszország azt a látszatot keltve, mintha II. Vilmos közvetítését kérné, egyúttal mozgósította nagyszámú had-

² A jogos önvédelem eszközével (lat.).

erejét; egyébként olyan kijelentéseket tett, amelyek kétségtelenné tették valódi szándékait. Magáévá tette Szerbia ügyét: ez kétségtelen.

Nézzük mármost, mit jelent ez pontosan. Miért avatkozott be Oroszország? Hogy megvédje Szerbiát? Az Ausztria-Magyarország által nyíltan adott ünnepélyes biztosítékok után Szerbiának, mint nemzetnek, semmi szüksége nem volt védelemre. Monarchiánk kényszerítő lépésének (mindig habozok, hogy *háborúnak* minősítsem) nem volt célja Szerbia területi és nemzeti épségének megsértése: kizárólag az ezen ország hatóságai tudtával szőtt összeesküvések és elkövetett merényletek ellen irányult. Ebből következik, hogy Oroszország beavatkozásának valódi célja az utóbbiak fenntartása és semmiképpen sem „a kis állam” oltalmazása volt, amelynek erre egyáltalában nem volt szüksége. Oroszország nem akarta, hogy Szerbia korrekt magatartást tanúsítson, sem azt, hogy monarchiánk lojális szomszédjává váljék. Ellenkezőleg, azért vetette magát ebbe a háborúba, hogy akadálytalanul szabad utat nyerjenek az Ausztria-Magyarország biztonsága ellen szőtt konspirációk és gyilkos összeesküvések. Ebben érdekelt Oroszország, és e cél érdekében vetette latba teljes katonai hatalmát. Vagyis politikájához tartoznak gonosz mesterkedései. Ezeknek célja, hogy állandó nyugtalanság, erkölcsi széthullás és gazdasági nehézségek állapotában tartsák monarchiánkat, mígnem rámerhetik a halálos csapást, amely eltüntetné, hogy helyébe új politikai alakulat lépjen, tudniillik ahogyan a cár legutóbb nyíltan kijelentette: *az összes szlávok egyesülése orosz uralom alatt*.

Az álarc tehát lehullott: Szerbia csupán előretolt állás volt, és Oroszország tüzelte ezt a kevésbé felelős kis népet. Ő sugalmazta és támogatta a borzasztó titkos üzemeket, amelyek végül kieroszakolták Ausztria-Magyarország cselekvését, a felszólítást nyugalma biztosítására és tekintélye megőrzésére a legvégső eszközökkel. A moszkvai mesterkedések így teljesen lelepleződtek, és egyedül ezek felelősek az emberiség lelkiismeretének ítélőszéke előtt a mostani háború borzalmaiért csakúgy, mint a krónikus nyugtalanságért, amely már oly régóta emészti Európa erőit. Végérvényesen véget kell vetni a moszkvai terrornak, hogy a kontinens végre igazi nyugalmat élvezhessen.

És miután úgy tetszett a Gondviselésnek, hogy ezt a dolgot reánk bízta, nos: mi igyekezni fogunk legjobb tehetségünk szerint elvégezni. Németországban éppúgy, mint Ausztria-Magyarországon teljes tudatában vagyunk a feladat nagyságának, és tökéletesen meg vagyunk győződve, hogy erőinket egyesítve célhoz érünk. Én a háború kitörésének pillanatában távol voltam hazámtól, és hogy hazatérhessek, napi járásnyi szakaszokban kellett a katonai erőit teljesen mozgósító Németországon és Ausztria egy részén átutaznom. Ahol csak áthaladtam, mindenütt a törhetetlen bátorságnak ugyanazt a lendületét láttam, mint ami Magyarországot is lelkesíti; a túltengő érzület mindenütt a cárizmus gyűlölete, mert az az európai béke fő megzavarója. Németországban nem találtam semmi különös ellenséges érzületet Franciaországgal szemben, sokkal inkább Anglia ellen, amelynek beavatkozását felháborítóan cinikus tettnek minősítik; a nép igazi neheztelése azonban egyedül Oroszország ellen fordul, ami a tömegek csalhatatlan ösztönét bizonyítja. Hazaérkezve beszélgettem a háborúról falum földműveseivel. Nem sugalmaztam semmit, inkább én akartam megtudni, hogyan látják az eseményeket. Hát ezek az egyszerű, de becsületes és egyenes emberek mind hevesen óhajtották, hogy egyszer s mindenkorra végezzünk Oroszországgal, legyen meg ezzel a tartós béke.

Nemcsak a tények összességéből, hanem magának a cárnak világos nyilatkozataiból is következik, hogy Oroszország csakis háborúval valósíthatja meg törekvéseit. Az orosz дума utolsó ülészakájának trónbeszédében kinyilatkoztatott minden szlávok egyesítése a cár jogára alatt valóban csak a létező politikai alakzatok szétrombolása árán érhető el, kezdve Ausztria-Magyarországon, és leigázva a szlávok közé ékelt másfajú lakosságot, nevezetesen a magyarokat és a románokat. Hogyan is lehetne ezt háború nélkül elérni – általános és engesztelhetetlen háborúskodás nélkül – hiszen sem a fenyegetett politikai alakulatok nem akarnának a védekezés kétségbeesett erőfeszítése nélkül megsemmisülni, sem a népek, amelyeknek leigázását tervezik, nem nyugodnának ebbe bele anélkül, hogy a végsőig küzdjenek szabadságukért. Így a meghirdetett törekvésekben bennfoglaltatik az

összeesküvésekben és a Szerbia részéről elkövetett egyéb bűnökben való cinkosság bevallása, akaratlanul feltárult tehát azoknak valódi célja, a moszkvai politika útjának előkészítése.

Vizsgáljuk meg azonban részletesen az igazi jelentését annak, amit *pánszláv ideálnak* hívnak, másképpen kifejezve: orosz uralom a szláv népesség összessége fölött, és pedig a haladás nagy elvei szempontjából, amelyekre az emberiség törekszik. Mit jelent az különösen maguk a szlávok számára? Azt jelenti,³ hogy *rabszolgák* lesznek, hogy a szláv országok, amelyek most egy civilizált nyugati kormányzat szabadságát és jótéteményeit élvezik, a legaljasabb zsarnokság örvényébe zuhannak. Vallási elnyomást jelent mindazoknak, akik nem görögkeleti hitűek, és erőszakos eltörlését azoknak az etnikai eltéréseknek, amelyek éppoly határozottak, mint amelyek a németeket a dánoktól, vagy az olaszokat a spanyoloktól megkülönböztetik. Végül jelenti a személyes és politikai szabadság minden biztosítékának elvesztését, korlátlan rendőrhatalmat, amely per és ítélet nélkül hivatalból tartóztatja le és száműzi mindazokat, akik nem tetszenek a moszkvai zsandároknak, mert összefoglalva ezeket a jótéteményeket kínálja az orosz uralom a cár hatalma alá kerülőknek. Az egész szláv-ság csoportosulása Oroszország zsarnoki és félbarbár uralma alatt az egész emberi nemre nézve a legborzasztóbb merénylet a civilizáció, a felvilágosodás, a haladás, a szabadság és a demokrácia ellen; többszázados visszafejlődés veszélyét rejti: egyszóval kifejezhetetlen erkölcsi és társadalmi katasztrófa...

32

Iratok a cirill betűs kárpátukrán (rutén) liturgikus könyvek, tankönyvek latin betűs kiadását és a naptáregyesítést célzó kormányzati akcióról

A

1914 nov. 11

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter Csernoch János esztergomi hercegprímáshoz intézett átiratának másolata¹

ME 1915–XII.res.–450

(Gévelt másolat)

Mint Főmagasságod tudni méltóztatik, Magyarország északkeleti részében, a ruténség lakta egyes falvakban mozgalom folyik a gör. keleti egyházba való átlépés iránt. Ez a mozgalom úgy a magyar állam, mint a katolikus egyház szempontjából különös fontossággal bír, mert az Unió az, mely a magyarországi ruténséget a gör. keleti világtól és a pánszláv törekvésektől egyaránt elválasztja. Önként értetődik, hogy a törvényszabta lehetőség keretén belül jogi és közigazgatási szempontból minden meg fog történni ennek a túlnyomó részben politikai indokokból fakadó és a vallás mezében inkább csak megjelenő mozgalomnak gyengítésére. Főmagasságod is bizonyára egyet fog azonban velem érteni abban, hogy a bajok tisztán jogi és hatalmi eszközökkel alig orvosolhatók, hogy a védekezés súlypontjának az egyház vallás erkölcsi eszközeire kell esnie. Az egész magyar katolikus egyházat érdeklő nagyfontosságú ügyről lévén szó, Főmagasságod tanácsát és közreműködését óhajtom a teendőkre nézve kikérni, és az alábbiakban egyben tisztelettel előadom azt, amit a magam részéről a bajok orvoslására célszerűnek vélnék.

³ Az eredetiben közbeszúrva: „metsző szójátékkal élve”, ti. Slaves – *esclaves* (utóbbi az eredetiben is kiemelve).

¹ Az eredeti VKM-átirat száma: 5.309/914. eln. – A másolat a lapszálon több helyütt kiemelésként ceruzával megjelölve.

A gör. katolikus papság a népnél csökkenő befolyásának emelésére két módhoz folyamodhatik. Az egyik a keleti, a másik a nyugati egyház szellemének felel meg. Karjaiba vetheti magát a rutén nacionalizmusnak, játszhat rutén nemzetiségi törekvésekkel, felveheti a versenyt hosszú és fényes szertartásokkal a keleti egyházzal és a liturgia címén megtaníthatja a népet a ciril írásra és olvasásra, úgy számítván, hogy ha nem tud a népnek lelki vezére lenni, legalább legyen nemzetiségi vezetője a gör. keleti nemzeti egyházak szellemében. Ilyen törekvéseket még a róm. kath. egyház keretében is láttunk a horvát papság túlzó részénél, mikor a glagolit liturgia fejlesztésével kísérleztetett. A másik út, mely a gör. katolikus papságnak rendelkezésre áll, a nyugati római egyház útja, amely a hívek lelki gondozásának és a szociális munkának felkarolásával, a hitélet fellendítésével erősíti a papság befolyását. Sem magyar állami, sem katolikus vallási szempontból nem lehet kétséges, hogy a munkácsi és eperjesi egyházmegye papságának ezt a második utat kell járnia és nekünk csak az lehet feladatunk, hogy a papságot szóval és tettel erre az útra tereljük. Evégből le kell nyúlnunk a dolognak gyökeréig, a papnevelésig. Talán célszerű volna úgy a budapesti középponti, mint a latin érseki és püspöki papnevelőkbe gör. katolikus klerikusokat hozni, hogy legalább egy részük együtt nevelkedvén a latin papsággal, fokozottabb mértékben szívja magába a katolikus egyház szellemét és egyházmegyéjébe visszatérve az intenzívebb lelkészkedés terén előljárjon.

A gör. keleti és a ruszofil áramlatok Magyarország északkeleti részébe Kievből, Amerikából és Galíciából származó újságok, röpiratok, imádságos és szertartási könyvek útján özönlnek be, a ciril írás ismerete az az eszköz, amely ezeket a nyomdatermékeket ruténeinknek hozzáférhetővé teszi. A kormány a 114.000/914. számú körrendeletének kibocsájtása által lehetővé tette, hogy az anyanyelv még az állami iskolákban is az alsó két osztályban kiegészítő nyelvként használtassák, a III., IV. és V. osztályban pedig mint tantárgy taníttassák. Ezzel is, úgy vélem, fényes tanújelét adta annak, hogy sovén merevségtől menten teljes kíméletben részesíti nem magyarajkú honfitársaink anyanyelvét. Önként értetődik, hogy ebben a jótéteményben a ruténség is épp oly mértékben fog részesülni, mint Magyarország egyéb nemzetiségei. Az anyanyelv tanítását azonban annyival kevésbé szabad összekeverni a ciril betűs írás és olvasás tanításával, mert nemcsak latin betűkkel nyomott rutén tankönyvek vannak, hanem ilyen betűkkel nyomott rutén imádságos könyvek is vannak birtokomban és így liturgikus tekintetek sem kívánják a ciril betűs írás és olvasás tanítását. A magam részéről készséggel járnék közbe, hogy a már létező magyarbetűs imádságos és elemi iskolai tankönyveknél teljesebb és megfelelőbb, az igényeket minden tekintetben kielégítő ilyen könyvek előállítására és kinyomatására szükséges hitelt előteremtsem. Főmagasságodat pedig arra kérem, hogy ha velem e részben is egyetérteni méltóztatnék, úgy kegyeskednék mint az érdekelt püspökségek érseke is, náluk egyházi részről a latin betűk érdekében hatni és alkalomadtán a nunciust is informálni, hogy akciónk alapjául nem magyarosítási, vagy hasonló sovén tekintetek szolgáltak, hanem a ruszofil törekvésekkel összenőtt gör. keleti propaganda elleni védekezés.¹ Itt meg kell ugyanis jegyeznem, hogy bizonyos osztrák körök abban a reményességben ringatták magukat, hogy ha a gör. katolikus egyház a rutén nemzetiségi törekvések karjaiba veti magát, ezáltal nemcsak a saját pozícióját erősíti, hanem esetleg még Oroszország területén is téríthet és hódíthat. Bár ebből az illúzióból a legutóbbi idők tapasztalatai következtében minden valószínűség szerint kiábrándultak, mégsem lehetetlen, hogy bizonyos hazai gör. katolikus körök, kik Korosec osztrák képviselő legutóbbi delegációs beszédéből kitetszőleg bizonyos osztrák körökkel összeköttetést tartanak fenn, a nunciusról lépéseket fognak tenni a ciril írás mellett és fenti akciónk ellen és így különös súlyt

¹ Az akció szorosan összefüggött Tisza északkelet-magyarországi látogatásával, a miniszterelnök ott szerzett tapasztalataival.

helyeznék arra, hogy a nuncius alkalomadtán a való tényállásról és igazi céljainkról Főmagasságod, mint illetékes tényező részéről felvilágosítást nyerjen.³

Jelezni kívánom még, hogy a gör. katolikus egyházi szert. könyveknek hazai előállítására és e révén az Oroszországból származó szerkönyveknek kiküszöbölése iránt régebben akció indult meg, de az Firczák és Vályi püspökök elhalálása következtében elaludt. Talán a kérdésnek ezt a részét is célszerű lenne ismét megindítani és esetleg egy Főmagasságod elnöklete alatt álló vegyes bizottság lenne a gör. katolikus egyházi szerkönyvek hazai előállításával megbízható.

Midőn a magam részéről előadottakon kívül Főmagasságod esetleges további javaslatainak szíves közlését tisztelettel kérem, egyben biztosítom Főmagasságodat, hogy a kormány minden lehető el fog követni a mutatkozó bajok orvoslására, mely orvoslás a magyar hazának és a katolikus egyháznak egyező és közös érdeke.

Fogadja Főmagasságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Jankovich s. k.

B

1914 nov. 12

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1914. évi november hó 12-én 5317/1914. eln. szám alatt kelt s az eperjesi gör. kat. püspökhöz intézett átírat

ME 1915–XII.res.–450 (1063 res/915)

(Gépelv másolat)

Méltóságod tájékozva van afelől, hogy az orosz keleti államegyház részben Kievből közvetlenül, részben Amerikából közvetve erélyes kísérleteket tett arra, hogy a felvidéki rutén népet az Uniótól eltérítse. Ezen akció eredményeképpen egyes községekben mutatkoztak is a gör. keleti egyházba való átlépésre irányuló mozgalmak. E mozgalmak felkeltésének és szításának leghatásosabb eszközei nyomdatermékek (imádságos könyvek, röpiratok, újságok) voltak, melyeket a hazai ruténség számára a cirillbetűk ismerete tett hozzáférhetővé. Az idősebb nemzedéknél ezzel mint ténnyel el kell számolnunk, a magyar államnak és a gör. kath. egyháznak *összeeső érdeke azonban, hogy a jövő nemzedék anyanyelvén az írásra és olvasásra latin betűkkel taníttassék meg.*¹

Különösen hangsúlyozni kívánom, hogy *távol áll* a kormánytól nem magyarajkú honfitársaink *anyanyelvének elnyomása*. Hiszen 114.000–1914. számú rendeletem kibocsátásával (megjelent a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Hivatalos Közlönyének 1914. évi 18. számában a 404. és köv. lapokon) még az állami népiskolákban is kötelezővé tettem, hogy az anyanyelv az I. és II. osztályban kiegészítő nyelvként használtassék, és megengedtem, hogy a III., IV. és V. osztályban a szülők kívánságára mint tantárgy taníttassék. A Méltóságod egyházi főhatósága alá tartozó hitfelekezeti elemi népiskolák tanítási nyelve is a magyar. Rutén és szoták²-tót vidékeken azonban az anyanyelv ezekben is bizonyára érvényesül olyan mértékben, mint legutóbbi rendeletem értelmében az államiakban. Idézett rendeletemhez „Függelék az állami népiskola tantervéhez” cím alatt egy tanterv van mellé-

³ Korošec Anton osztrák bir. gyűlési képviselő delegációs megnyilatkozását nem sikerült megtalálnunk. – A munkácsi gör. kat. püspökségben csoportosuló ellenzéki lelkészek 1915 folyamán eljuttatták tiltakozásukat a pápai nunciushoz, ami az akció csöndes lefolyásában reménykedő magyar kormányzatot kínos helyzetbe hozta. Erről vö. a 67. sz. irategyűttest.

¹ Kék ceruzával aláhúzva.

² A szlovák és a ruszin közötti átmeneti nyelvjárás, ill. az azt beszélő népcsoport.

kelve, amely az anyanyelv oktatásának célját, mértékét és anyagát szabatosan körülírja. Célszerűnek vélném, hogyha ennek a tantervnek alapul vételével az abban megállapított tananyagot magában foglaló rutén nyelvű tankönyv készülne, amely azután latin betűkkel lenne kinyomandó. *Úgy értesültem, hogy Méltóságodnak ilyen könyv megírására képes és hazafias szempontból is teljesen megbízható szakembere van, és hogy a könyvet eperjesi nyomdában elő is lehetne állítani.* Ezen az alapon van szerencsém Méltóságodat tisztelettel felkérni, méltóztassék velem tudatni, hogy név szerint kit tartana a könyv megírására alkalmasnak, az illető megbízás esetén mekkora tiszteletdíj mellett vállalkoznék a munka megírására, melyik eperjesi nyomdát méltóztatnék a könyv sokszorosítására kilátásba venni, és hogy a nyomtatási költségek mily összegűek lennének.

Méltóságod rövid úton jelezni méltóztatott azt is, hogy a *latin betűkkel* nyomott, *forgalomban* levő gör. kath. imakönyvek nem *felelnek meg teljesen a lithurgikus igényeknek*, amennyiben segélyükkel a hívek a szent mise folyamán nem tudnak az imádságokban olyan teljes mértékben részt venni, mint amint azt a gör. kath. egyház szertartásai megkívánják. *Hajlandó lennék egy, az igényeket teljesen kielégítő, latin betűs imádságos könyv kiadását is támogatni*, és ennek előkészítése céljából tisztelettel kérem Méltóságodat, *legyen szíves velem közölni, lenne-e alkalmas szakembere* a közközön forgó cirill-betűs könyveknek latin betűkre való átírására, továbbá méltóztassék engem afelől is tájékoztatni, hogy e könyvek sokszorosításával is melyik nyomdaintézet lenne megbízandó, esetleg mekkora anyagi áldozatok válnának szükségessé.

Bár amint Méltóságod a fentiekben látni méltóztatik, anyagi áldozatok elől, tekintettel az elrendő cél fontosságára, elzárkózni nem szándékozom, mégis jelezni kívánom, hogy a jelenlegi pénzügyi helyzetre való tekintettel takarékossgot kell szem előtt tartanom.

Lekötelezne Méltóságod, ha nagybecsű válaszát nekem mielőbb megadni méltóztatnék, hogy a további lépések kellő időben megtehetőek legyenek. K. m. f. Jankovich s. k.

A hivatalos másolat hitelül:

Heckl Ödön

elnöki irodaigazgató

Magyar Királyi

Vallás- és Közoktatásügyi

Minisztérium Elnöki Hivatala

[körpecsétje]

C

1915 febr. 25

*Csernoch János bíboros hercegprímás átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
„a hazai rutén nép vallási és nemzeti védelmét célzó akció” ügyében¹*

ME 1915–XII.res.–450

(Gépírásos eredeti irat)

487/1915. szám

Nagyméltóságú m. kir. Miniszterelnök Úr!

Nagyméltóságod kegyes volt a *m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Óexcellenciájához* 1914. dec. 26-án 9199. sz. a. intézett átiratát *másolatban velem közölni.*²

Készségesen hozzájárulok Nagyméltóságod véleményéhez, hogy a *hazai rutén nép vallási és nemzeti védelmét célzó akció már a háború tartama alatt megindíttassék.*³

A bécsi apostoli *nuncius biztosított róla*, hogy a római *Szentszéknek nincs és nem is lehet* a tervezett intézkedések ellen *kifogása.*

Nincs tehát semmi akadálya annak, hogy a m. kir. kormány *a cirillbetűk tanítását beszüntesse* és a *liturgikus könyveknek latin betűkkel hazai nyomdáknban való kiadása tárgyában a tárgyalást megindítsa.*

Fölkértem a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat, hogy a munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi püspököket, valamint engem mint metropolitát *tanácskozársra egybehívjon*, amelynek folyamán a liturgikus könyveken kívül a *gör. kath. papság nevelése* és a *naptáregyesítés⁴ ügye is megbeszélhető volna.*

Fogadja egyébként Excellenciád kiváló tiszteletem és nagyrabecsülésem őszinte nyilváníását.

Esztergom, 1915. évi január hó 24-én.

Csernoch János s. k.
bíbornok, hercegprímás.

¹ Az átiratot Tisza 1915. jan. 30-án, az idézett tárgymegjelöléssel másolatban azzal a kéréssel küldte meg a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy „ezen ügyben a továbbiakról értesíteni méltóztassék”.

² A kiemelések Tisza aláhúzásait jelzik.

³ Csernoch ezt követően a Szent István Társulat 61. közgyűlésén beszédének jelentős részében a magyarországi görög katolikus egyház helyzetével foglalkozott. Egyebek közt megállapította, hogy a görög katolikusok esetében sem köthető szorosban egymáshoz a nyelv és a vallás, mert míg előbbi változhat, utóbbi nem. Jogosnak mondta az állam abbéli erőfeszítéseit, hogy a gör. kat. egyház hazafias jellegének megerősítésével is védekezik a keleti orosz szellemiséggel szemben. A beszédet kivonatosan közölte a Görög Katolikus Szemle 1915. márc. 18-i száma *Az Unió megerősítése* címmel.

⁴ A régóta húzódó naptáregyesítés ügye – a görög katolikusok ugyanis a XX. század elején még mindig a Juliánusz-naptárt használták – a zempléni gör. kat. főesperesnek a Budapesti Hírlapban közölt cikke nyomán vetődött fel. A naptáregyesítés mellett a liturgikus szövegekben „király” értelemben használatos „cár” szó elhagyását is szorgalmazta az említett írás. L. (Revizor:) *Király és cár.* – Görög Katolikus Szemle 1914. dec. 20. sz. 3. l.

D

1915 febr. 25

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter folyó évi február hó 25-én 6996/1914. eln.

szám alatt kelt s az eperjesi püspökhöz intézett átirata

ME 1915–XII.res.–450 (1063/915)

(Gépelte másolat)

Válaszul múlt évi november hó 12-én 5317. eln. szám alatt kelt iratomra Méltóságod szíves volt rövid úton előterjeszteni *azoknak az intézkedéseknek tervét*,¹ melyekkel az eperjesi egyházmegye rutinságának köréből a cirillbetűket kiküszöbölni és helyettük a latin betűket behozni lehetne. Méltóságod előterjesztése szerint latin betűkkel nyomva ki kellene adni:

1) *egy elemi népiskolai olvasókönyvet*,² mely a III., IV. és V. osztály számára szolgálna, és felölelné a 114.000/914. számú rendelettel kibocsátott tantervfüggelékben az anyanyelv oktatására kijelölt tananyagot,

2) *három imakönyvet*,¹ és pedig a.) egy kisebbet főleg a gyermekek számára, b.) egy nagyobbat a felnőtteknek, c.) egy úgynevezett „Zbornik”-ot, mely képessé teszi a népet a szertartásokban való részvételre,

3) *egy népies naptárt*,² mely nem csak a latin betűk alakjánál, hanem hazafias tartalmánál fogva is javára válnék az akciónak,

4) *egy néplapot*,² mely lehetőleg hetenként és képekkel ellátva jelenne meg.

A m. kir. miniszterelnök úrral rövid úton folytatott tárgyalás eredményeként a Méltóságod által előterjesztett programot elvileg elfogadom, és Méltóságodat az akció előkészítésével és vezetésével ezennel tisztelettel megbízom.

Az 1.) és 2./a és b.) alatt felsorolt könyveket egészen újonnan kellene írni, ezeknél tehát ívenként megállapítandó írói tiszteletdíjra lenne szükség. Tisztelettel kérem Méltóságodat, legyen szíves tájékozódni s engem értesíteni, hogy egy-egy könyv mily terjedelemben lenne megírandó, és hogy egy-egy ív után mekkora írói tiszteletdíjat kellene adni.

A 2./c alatt felsorolt Zborniknál csak átírásról lehet szó cirillbetűről latin betűre. Itt tehát arra nézve kérek tisztelettel felvilágosítást, hogy hány ív vár ennél a könyvnél átírásra, és hogy a cirillbetűről latin betűre való átírásért ívenként mekkora díjazást kellene adni.

Az 1.) és 2.) alatt felsorolt könyvek helyi kinyomásának biztosítása végett Méltóságod szükségesnek méltóztatott jelezni, hogy a tekintetbe jövő nyomdának a vállalt rizikó és forgótökéjének bizonyos időre való leköttése ellenében mérsékelt szubvenció nyújtassák. Tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy az itt szóban levő négy könyvre nézve külön-külön, e szubvenció mértéke tekintetében javaslatot tenni szíveskedjék.

Áttérve a *kalendárium és a néplap ügyére, tisztelettel jelzem, hogy ez a m. kir. miniszterelnök úr hatáskörébe tartozik*,¹ és éppen ezért arra kérem Méltóságodat, hogy *úgy a szerkesztésre kilátásba vett személyek*,¹ mint *pedig a szükséges támogatás* (ingyen klisé, esetleges pénzsegítség) *tekintetében méltóztatásuk külön iratban közvetlenül a m. kir. miniszterelnök úrhoz fordulni*.¹

Budapest, 1915. évi február hó 25-én. Jankovich s. k.

A hivatalos másolat hitelül:

Heckl Ödön s. k. elnöki irodaigazgató

[körpecsét]

¹ Kék ceruzával aláhúzva.

² Piros ceruzával aláhúzva.

E

1915 febr. 25

*Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átírata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az eperjesi és munkácsi gör. kat. egyházmegyékben a cirill betű használatának kiküszöbölését és a latin betűs írás bevezetését célzó akció tárgyában*¹

ME 1915–XII. res.–450 (1063res/915)

(Gépírásos eredeti irat)

6996/1914. szám.
eln.

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságodnak *múlt évi december hó 26-án 9199. I. szám alatt hozzám intézett nagybecsű átiratára*² van szerencsém tisztelettel tudatni, hogy miként másolatban I.) alatt csatolt 5317/914. eln. számú iratomból meggyőződni méltóztatik, az *eperjesi és munkácsi egyházmegyék ruténiségének köréből a ciril[l]betűknek kiküszöbölése* és helyébe a *latin betűknek* behozatala céljából az *eperjesi gör. kath. püspökkel már múlt év novemberében előkészítő tárgyalásokba bocsátkoztam*. Nevezett püspök úr említett átiratomra előterjesztéseit a *napokban mind Nagyméltóságodnak, mind nekem rövid úton tette meg, s ennek következtében Excellentiáddal történt szóbeli megállapodás alapján a II.) alatt másolatban csatolt átiratot intéztem hozzá*, amelyben őt az akció előkészítésével és vezetésével *megbíztam*.

Mint e II. számú átiratomból látni méltóztatik, nevezett püspök urat arra kértem, hogy a *népies kalendárium és a néplap ügyében forduljon közvetlenül Nagyméltóságodhoz*, ami pedig az akcióval összefüggő *lithurgikus kérdéseket* illeti, van szerencsém tisztelettel tudatni, hogy erre nézve *március havában a hercegprímás és az érdekelt püspök urak, valamint adminisztratív államtitkárom bevonásával értekezletet szándékozom tartani*, amelyen az összes *idevágó kérdéseket meg fogjuk vitatni*.³

A megbeszélés eredményét, valamint az ügy összes többi fejleményeit lesz szerencsém Nagyméltóságoddal időről-időre megbeszélni.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1915. évi február hó 25-én.

Jankovich s. k.

¹ Az irat mellékleteként Jankovich a *B és D* alatt fentebb közölt iratokat csatolta. Az akció folytatásáról az 58. sz. a. közölt iratok adnak tájékoztatást.

² A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

³ Ezt a konferenciát Jankovich márc. 19-re hívta egybe a szóban forgó „actióba tartozó kérdések (a gör. szert. kath. ó-szláv szerkönyvek hazai kiadása, a gör. szert. kath. papnövendékek nevelése, a naptáregyesítés stb.) előzetes megtárgyalása végett”. L. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 2250/915 eln. sz. levelét gr. Tisza István miniszterelnökhöz (1915. márc. 9.) – ME 1915–XII.res.–450.

1914 nov. 21

*Br. Burián Istvánnak, a király személye körüli miniszternek feljegyzés-fogalmazványa:**„Adalék a magyar nemzetiségi kérdéshez”¹*Ref. Zsinati Levéltár, Burián-iratok 11:44/1–6
(Sajátkezű, hasábosan tintával írt fogalmazványa)

XI/21 14

A magyar nemzet nem tartozik sem azok közé, melyek különféle hódítás vagy vándorlás által egymás mellé került törzsek egy fajjává való összeolvadásából keletkeztek (mint az angol, francia, bolgár stb.), sem azok közé, amelyekben egy szám vagy fajierő szerint túlnyomó, minden más ethnikus elem érvényesülését kizáró nép uralkodását a közte meglevő kisebbségek kiirtása vagy teljes felszívása által kétségtelenné tehetette.

A magyar faj ezen országban alighanem egészen a közel múltig mindig kisebbségben volt, de erejénél és kiváló államalkotó tulajdonságainál fogva ő teremtette meg és alkotta a politikai nemzetet, melybe az ország területén lakó többi fajok oly intézmények által voltak beillesztve, melyek ugyan lehetővé tették[,] sőt eszközölték is a nem magyar fajúak közül egyes csoportoknak bevitelét a politikai nemzetbe, de a fajok összeolvadását sem célba nem vették, sem önműködőleg létre nem hozták. Hiányzott mind az intézményeknek, mind az erőszaknak, mind a fajrokonságnak vagy vonzalomnak azt eredményezhető behatása. A latin nyelv használata azt hozta magával, hogy a tisztán kultúrai befolyás sem érvényesült nemzeti irányban, és csak midőn az uralkodó faj maga eszmélt nemzeti ébredésére és nyelvének is kiművelésére és a közéletnek is minden terén való használatára tudta a nemzeti jellegű közművelődésben is megállani helyét mint az ország vezető eleme és tudta kiterjeszteni nyelvének érvényesülését a köz- és magánéletben, de, behatása eszközének megfelelőleg, legfőképp a városokban, mint a művelődés központjaiban. Ezen szép fejlődés folyamán a beolvasztásnak ezen törvényes és kulturális módszerei által ment végbe úgyszólván a magyarság leltározása ezen országban, mely a működő erők továbbhatása által mind kedvezőbb további eredményekkel kecsegtet ugyan, de amely egyszersmind világosan feltünteti azt a határt, amelyen túl alig lesz lehetséges eljutni a magyar nemzetnek nyelv és ez által fajvegyülék szerint is való egységesítésében. A magyar nemzeti újjászületés ugyanis nem elszigetelt tünet volt Európának e részében, hanem csak valamivel megelőzte azon népeknek is nemzeti öntudatra ébredését, amelyek ezen or-

¹ Burián 1913–1915 között, külügyminiszterre való kinevezéséig volt a Tisza-kormány király személye körüli minisztere, Tisza politikai bizalmasa és feltétlen híve. Itt közölt feljegyzés-fogalmazványa a tárgyi pontatlanságok ellenére (pl. a magyarság számarányára vagy az asszimilációs nyereségek kétségbe vonására utaló kitételek) fontos dokumentuma annak, hogy a magyar politikai vezetőréteg már a háború első évében tisztában volt a nemzetiségi kérdés rendkívüli jelentőségével és annak Magyarországra nézve már ekkor felsejlő vészterhes következményeivel. Ugyanakkor azt is jelzi, hogy a Tisza-kormányzat továbbra is mérlegelte az engedékenyebb nemzetiségpolitikai gyakorlatnak a kemény kéz politikájával való felváltását. A valószínűleg Tisza felkérésére készült Burián-féle feljegyzés a szeparatiztikus nemzetiségi mozgalmakkal szemben felhasználható jogi intézmények „hézag”-ára – a bűncelekmény hiányában nem büntethető haza iránti hűtlenség problémájának kezelésére – hívja fel a figyelmet. Burián javaslata ennek a „hézag”-nak a kitöltésére a bizonyíthatóan államellenes érzelmű személyek birtokelkobzása és kiutasítása lett volna, amihez a történeti jogalapot a nemzetiségeknek „vendégek”-ként való minősítése adta volna. Megjegyezzük, hogy ez utóbbi érvelést a háború folyamán Buriánnál jóval haladóbb gondolkodású kelet-európai politikusok is felvetették: az önálló Csehszlovákia létrehozásáért küzdő T. G. Masaryk a csehországi német területekre vonatkozó cseh igényeket támasztotta alá ugyanezzel az argumentummal, igaz, ekkor még magukra a németekre bízva a döntést, az új államban kívánnak-e maradni, vagy önként távoznak.

szágot a magyaron kívül lakják, vagy amelyeknek nálunk is fajrokonai vannak. Ugyanazon indító erők mindenféle hasonló tünetenyeket szültek, és ezeknek első eredménye az volt, hogy gátat vetettek a későn foganatosított magyarosítás ellen. Nem volt már, sem nálunk, sem másutt olyan apró nemzetiség, amelynek sajátosságát, nyelvét[,] sőt tájszólását is sajtó, irodalom, költészet, iskola stb. meg nem rögzítette volna. A tömegekbe behatni faji asszimilációval többé nem lehetett. A nemzeti nyelvnek állását mint a nemzeti politikai egység palládiumát és kifejezését most már nem csak kultúráilag, de megfelelő törvényes intézkedésekkel is kellett körülsáncolni. Mert a nemzetiségekben a faji öntudat erősödése csakhamar politikai törekvésekben kezdett kidomborodni és ott, ahol hason fajú külállamokkal vagyunk szomszédosak, nagyon követelő állást foglalni [,] sőt olykor-olykor centrifugális kinövéseket is hajtani.

Mióta Magyarország önrendelkezését visszanyerte, kormányzata és törvényhozása az idevágó kérdésekkel sokat foglalkozott, és lehet mondani majdnem mindig azon konzervatív, de engesztelékeny szellemben, mely, az ország egységének minden kételyen és megbolygatáson felül helyezése mellett, és az alkotmányosan biztosított jo[g]egyenlőség kereteiben a nemzetiségeknek sajátosságait és külön szükségleteit liberálisan iparkodott figyelembe venni. A társadalom, meglehet, nem tartott mindenütt egyenlő lépést a kormányok intencióival és a változott körülmények igényeivel. Ez itt-ott rossz vért szülhetett, de jóhiszeműleg a nemzetiségek elnyomatásáról szó sem lehetett, és sokszor csak rajtuk múlt, hogy az államnak irántuk táplált jó akaratának nem még több jele válhatott valóvá.

Köztudomású azonkívül, hogy az ország fölvilágosodott közvéleményének jóváhagyása mellett éppen a jelenben készül sok oly intézkedés, mely felette alkalmas lesz arra, hogy az egész nemzet minden tagja [...] * egy állameszmében való belső egyesítése valóra válhassék.

Ez volt a helyzet a világháború előtt, és annak szerencsés befejezése sem fogja azt lényegileg megváltoztatni. Emelkedett öntudattal[,] de ugyanoly erőviszonyban fognak a nemzetiségi tényezők az ország belsejében szemközt találkozni egymással, és csak külső vonatkozásaikban állhatnak be oly változások, melyeknek horderejét mérlegelni most még feltételesen is nehéz.

A kormányzat elvi álláspontján azonban ez alig fog változtatni, és a kifejezett szándékok, a tett ígéretetek meg fognak valósulni.

Nem lehet kételkedni abban sem, hogy a nemzetiségeknek kijutó új egyházi, kulturális, nyelvi és közgazdasági előnyök azoknak zömére megnyugtatólag fognak hatni és fokozni fogják ragaszkodásukat azon állam iránt, melyben oly sok évszázad viharain keresztül meg tudták óvni nemzetiségüket, és mely most fokozott igényeiket is bőkezűen teljesíti, csak hogy igazán jól érezzék magukat ezen hazában.

De meg lehet követelni azután, hogy ezt a hazát ne bolygassák többé félreálló sérelmeikkel és másfelé nem tekintő odaadással működjenek közre annak fejlődésében, haladásában és gyarapodásában, mely az ő jövőjüknek kilátásait is magában foglalja.

A kérdés az, lehet-e ezt tőlük minden önámítás nélkül elvárni, illetőleg módjában van-e a magyar államnak ilyen magatartásukat a jövőben magának biztosítani? Hisz ezen biztonság nélkül a magyar állam nagylelkűsége révén csak újabb küzdelmeknek nézne elébe egy meggyarapodott, megizmosodott ellenféllel.

A nemzetiségekkel való jó vagy rossz, kiegyenlítő vagy domináló elbánás ma már nem öleli fel a kérdés egész terjedelmét. A velük szemben követett politika nagyon befolyhat anyagi és művelődési hogylétükre, megelégedésükre, törvényiszteletükre, de van néplelkületüknek egy szöglete, amelyet a kis fajok öntudatra ébredése óta mindama mozzanatok nem érintenek, sőt amellyel szemben talán éppen mindaz, ami a nemzetiségek érdekében bölcs belátásból vagy az idő kényszere alatt történik, egyenesen célt téveszthet, amennyiben az országadta kultúra és művelődés emlőin táplált nemzetiségi ember csak fogékonyabbá lesz most már önérzetesebb fajának „ideáljai” iránt és azoknak

* Eredetileg: tagjának, majd a rag kihúzva, alatta olvashatatlan betűk.

hathatósabb támaszává. Ez oly tünet, amely mindenütt észlelhető, ahol nemzetiségek élnek az államalkotó nemzet mellett, és ebből Magyarország sem képezhet kivételt. Egy nemzetiségekkel megáldott állam sem térhet ki azon dilemma elől, hogy az elnyomott és a kielégített nemzeti kisebbségek egyaránt válhatnak az illető országok nyugodt fejlődésének, sőt területi épségének nehézségeivé. Mert ha az elnyomatás szüli a centrifugális törekvéseket, a mívelődésben elért haladás terjeszti az ethnikai összefüggések tudatát, növeli az igényeket és fokozza az akcióképességet ama törekvések szolgálatában.

Az államnak szerepe a nemzetiségekkel szemben, ami a célt illeti, nagyon egyszerű: az ország belső és külső egységének és sérthetetlenségének fenntartása. De már az eszközök rendszerében és egymásutánjában kell különbségnek lenni, aszerint[,] amint az egyes nemzetiségek életében a tárgyalagos és érzelmi tényezők változnak.

A hazának joga van hűséget és ragaszkodást követelni minden polgárától és kötelessége, ha kell, azt kieroszakolni.²

A törvény fegyvert ad az állam kezébe, hogy megfenyítsen és lehetőleg meggátoljon minden az állam intézményei, épsége és biztonsága ellen irányuló tény vagy szándékot. Azonkívül vannak az államnak hathatós eszközei arra, hogy lakosságának azon részébe, mely faj, vér és nyelv szerint nincs összenöve a teljes egység érzületében az ország államalkotó nemzetével, belenevelje és beleöntse az összetartozás tudatát[,] amennyiben az évszázados történelmi közösség azt nem teremtette volna meg, vagy a jelenkor izgatásai megingatták volna.

De valljuk meg, hogy mindezekkel már teljesen célt nem érhetünk.

A nemzetiségi tömegekben az együtt megfutott hosszú pálya érzete bizonyára erős, márcsak mint megszokás is, de az eszmeterjesztés mai mindenütt beszivárgó eszközeinek hatása alatt sokakban meginog, és helyét elfoglalja az eddigi való vagy képzelt alárendeltségből való kikívánczolás teljes érvényesülés vagy éppen egy fajazonos új közösség felé.

A törvény szigora és az ilyen mozgalmak óvatos fegyelmettsége úgyszólván mindenkit megtart a külső törvény tiszteletben. Egyeseknek, ha kell, megfenyítése intő példákat állít fel[,] de épp úgy mártíromokat csinál.

Az állam nevelő és beolvasztó szerepe hatalmas szolgálatot teljesítenek a nemzeti egység ügyében, de máris oly erős és kiküszöbölhetetlen ellenhatás[sal] állanak szemben, hogy mindenütt eredményt elérni nem tudnak. Befoglaló képességükön kívül marad sok oly jóhiszemű népelem, amely egy új nemzeti „ideál”-nak rendszeresen és ügyesen belejozott varázsától már nem tud megszabadulni. Ezek képezik bizonyos tekintetben államunk nemzeti belserveszetének legveszedelmesebb megkárosítóit, mert érzelmi világukba behatni nem lehet, megfenyíthető cselekedetektől tartózkodnak és „tisztá kultúrák”-ban terjesztik a nemzeti disaffekció és a csak jó alkalmat leső elpártolás bacillusait.

Méltatlankodással vagy szemrehányással ezt a helyzetet és a vele szült problémát elütni nem lehet. Legkönnyebben átérezhetjük talán azt, ami nemzetiségeink bizonyos elemeit jóhiszeműleg mozgatja, ha belegendoljuk magunkat azon feltevésbe, hogy határaink mögött valahol léteznék egy 10–20 milliónyi fajmagyar független állam, és azon fejleményekbe[,] amiket az ilyen tényállás minden valószínűség szerint eszközölne.

Tőlünk őszinte³ és lényükben gyökerező nemzeti érzésük szerint idegen elemekkel szemben az államnak bünyenyítő feladata igazság szerint nincs, de azért van reájuk vonatkozó parancsoló kötelessége, mert az ország egységes együttérzésére nézve kártékonyabbak, mint azok, akik vétséget követnek el és azért lakolnak. Ez az elem, a szívével és gondolataival elszakadt nemzetiségi, idegen

² A fogalmazványt Burián utóbb (vékonyabb tollal) gondosan átjavította, számos beszúrással kiegészítette: ezt a végső formát vettük a közlés alapjául. – E helyütt már az első fogalmazás közben kihúzta a következő bekezdést: „A kérdés az, megvan-e erre a képessége, és hogy kik ellen kell voltaképp megvédelmezni?”

³ A bekezdés eleje mellett ferdén ceruzával: „hézag” – feltehetően Tisza István megjegyzése, s valószínűleg a következő bekezdésre utal.

test a hazában, rákfene[,] mely terjed és elharapózik, még pedig a törvény védelme alatt, mely mostani szerkezetében meg sem engedné, hogy ellenük pl. a veszélyre figyelmessé lett társadalom hatályosan felléphetne.

Hézag van tehát intézményeinkben, mely régi időkben és nemzeti fölényünk belső érinthetlenségének tudatában talán nem volt érezhető, de ma azt eredményezi, hogy országunknak olvasztó és bontó elemei közt a legveszedelmesebbiket, t.i. az óvatosan, kifogástalan formában, szívükkel és elméjükkel idegen bálványok oltárán áldozókat, nem tudjuk köreinkből eltávolítani, államszervezetünkben kiközösíteni.

Már pedig minden államnak elvitázhatlan természetes joga, hogy ellenségeit kebelében ne tűrje meg. Ha az államnak szabad a nem kívánatos külföldit eltávolítani, akinek pedig iránta hűségi kötelességei nincsenek, mennyivel inkább kell az államnak szabadulhatnia oly polgáraitól, kiknek belső elpártolása és más államhoz való vonzódása köztudomású.

Itt oly jelenségekről van szó, mint amilyenekről az ország bizonyos részeiben mindenkinek van tapasztalása, és amelyeknek kiküszöbölése egyik feltételét képezi nemzetiségi viszonyainknak jövő egészséges berendezését.

A legliberálisabb álláspont az, ha valakit nem üldözünk és nem büntetünk oly érzületért, mely tőlünk eltávolítja, de mely legyőzhetlen benne és melyről nem tehet. De akkor töle belső jogosultsággal megkövetelhető kötelessége, hogy vonja le következményeit lelkületének, hagyja el ezt a hazát, melyet megtagad, s távozzék oda, ahova szíve vonzza.

De nem így cselekszenek hazánknak ilyenfajta fiai, hanem itthon és az állami terület rovására akarják iparkodásaikkal vagy álmaikban megvalósítani az elszakadást.

Azt lehet mondani, hogy sem mi magunk, sem államiságunk ellenségei, nem különböztetünk meg eléggé a nemzetiségeink lakta vidékek és a nemzetiségi lakosság közt.

Egy a századok viharaiiban kialakult nemzeti állam szerves egészet képez, melynek részei a fejlődés törvényei és szükségletei szerint össze vannak növe és melynek a határai bástyáit képezik. Ha az államban idegen fajok fennmaradtak, ezek a honalapító nemzetnek behódoltak, s azért lettek megkímélve, vagy bevándoroltak, és ekkor hűséget esküdtek. De az ország területének sem egészére, sem részére, a magán tulajdon jogain túl, igényt nem tarthatnak. És itt rejlik a nagy, különösen nemzetiségeink érzületében szándékosan nagyra növelt félreértés. Tehát a szerb vagy román lakta terület is tiszta magyar terület. Kritérium vagy vita alá kerülhet az illető lakossági csoport jogi helyzete, de sohasem az egész terület feletti oszthatatlan állami fenségjog, mely a személyes földbirtoklást is természetesen a hűség feltétele alá veti. Az állami birtokelkobzás jogelve az államfenntartóság természetes folyamánya és sehol sincs teljesen feladva, habár a modern jogfejlődés azt majdnem minden a polgári életben előforduló esetben gyakorlaton kívül tudta helyezni. De az állam területi szuverenitása elemi jog (jus primarium) a személyes területi tulajdonjoggal (jus secundarium) szemben, és egy állam sem mondana le a birtokelkobzás joga felélesztéséről ott, ahol a salus rei publicae azt megkövetelné. Ez az eset pedig világosan előáll akkor, ha az állam polgárja megtagadja a szolidaritást az országgal, melyhez tartozik.

Kiakolbóltás és birtokelkobzás lesznek tehát azon hathatós eszközök, melyekkel az ország megszabadítja magát oly hűtlen fiaitól, kik akár tetteikkel, akár lelkületükkel tanúsították, hogy ezen ország létecéljaival és érdekeivel közösséget érezni[,] sőt azokat még érintetlenül is hagyni, nem tudnak és nem akarnak.

Ily tiszta jogi helyzetnek kialakítása nem csak megtisztítaná az országot⁴ tagjaitól, hanem azt az előnyt is eredményezné, hogy ily súlyos következmények gondolkozóba ejtenének⁵ sok tétovázó elemet, és egyik vagy másik felfedezze szíve mélyében oly régi összetartozási érzelmamaradékokat, melyek kiábrándíthatnák még a mindenféle kívülről behatott suggesziókból.

⁴ E szó mellett a jelző helye üresen maradt.

⁵ A kéziratban: „ejtene”.

Ami előttem lebeg, oly törvényes intézkedések életbe léptetése volna, amelyek ne csak az állam ellen elkövetett bűncselekményeket fenyítsék, de amelyek lehetővé tegyék, hogy ha valakire rábizonyult az állam iránt ellenséges vagy az állam sérthetlensége és épsége ellen irányuló lelkület, az az állampolgárság elvesztése mellett az ország területéről ítéletileg kiutasítható, és ingatlan vagyona, ha bünyfenyítő eljárás is volt, elkobozható, különben kisajátítható legyen.⁶

Kisajátítás, a német „Enteignungsgesetz” némi analógiájával. Lényeges különbség azonban az volna, hogy a porosz törvény nemzetiségellenes és germanizáló irányú. Nálunk célképpen csak állambiztosításról van szó bűnös vagy ártalmas egyéniségek ellen.

Földbirtokpolitika egy másik, külön feladat.

Telepítés kell, de nem elég a célra.

Érzem, hogy nagyon rendkívüli orvoslatról van itt szó, és az osztracizmus** fogalmával juthatunk kellemetlen vonatkozásba, de rendkívüli a nehézség is, melyet le kell győznünk, hogy Magyarország, mely történetének minden szakaszában, anélkül, hogy bármikor is irtó háborút folytatott volna, keresztülvitte a megélhetést „vendégei”-vel, a nemzetiségi harcok mostani kiélesedett fejlődésében is jog, törvény és méltányosság alapján tudja megvédeni állami egységét a lappangó kikezdések ellen is, melyek nem a legkevésbé veszedelmesek.

Az állam messze elmehet nemzetiségi faji élet- és fejlődéshelyzetek tekintetbe vételében, egészen azon határig, melyet politikai nemzeti és kulturális egysége szab.

De kell hogy törvényes eszköze legyen megszabadulni azon elemektől, melyek ama keretbe kifelé sóvárgó legyőzhetlen lelkületüknél fogva beilleszkedni nem tudnak. Ám boldoguljanak másutt, de ne mótéllyezhessék ezt az országot és ne tapodjanak [sic!] területéhez, amely sehol sem nemzetiségi, de mindenütt egységes, oszthatatlan és magyar.

34

[1914 dec. elején]

*A Rómában működő emigráns Horvát Választmány gr. Tisza István elleni tiltakozó nyilatkozata*¹

A külföldön élő horvátok, akik szerencsés véletlen folytán még idejében elkerülték a bebörtönzést és az üldözést, mellyel az osztrák–magyar hatóságok különböző formában megakadályozták a horvát nép képviselőit, hogy saját földjükön valódi érzelmeiket kinyilatkoztassák, a felvilágosult és szabadelvű európai közvélemény előtt határozottan tiltakoznak azon Tisza gróf gáncsoskodásai ellen, aki félre kívánja vezetni az európai közvéleményt az Osztrák–Magyar Monarchiában uralkodó valóságos helyzetet és azon valódi érzelmeiket illetően, melyek a horvát népet eltöltik.

Az alulírott Horvát Választmány mindenekelőtt kijelenti, hogy teljes sikertelenséggel fog végződni Tisza gróf azon kísérlete, hogy elválassa a horvát nép ügyét a szerb nép ügyétől, s hogy semmit sem fog használni az a nyomás, melyet most alkalmaznak Horvátországban a horvát nép és képviselői ellen. Kijelentjük, a horvát Szábor ünnepélyes nyilatkozataiból az következik, hogy a horvátok és szerbek olyan egységes népek tekintetnek, melynek azonosak az ideáljai, mely a hazai föld, név és nyelv egységéből következően egy és oszthatatlan, s mely szétdarabolva eddig azok tevékenysége folytán volt, akik a mai napig egy részének sorsát irányították.

⁶ Az alábbi három bekezdés mellett az üres hasábon utólagos fogalmazvány (más tollal) anélkül, hogy beszúrása ide jelölve volna.

**Cserépszavazás az ókori Görögországban az államra nézve veszélyesnek tartott személyek száműzésére.

¹ A közölt nyilatkozat eredeti címe és lelőhelye: *Hrvatski odbor u Rimu protiv grofa Tisze*. (A római Horvát Választmány Tisza gróf ellen.) Közli: Šišić, Ferdo: Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919. Zagreb 1920, Matica Hrvatska, 12–14. l.

A Horvát Választmány tiltakozik a Szerbia és Montenegro, népünk ezen életfontosságú részei ellen folytatott háború miatt; tiltakozik a gróf Tisza részéről a hősiességgel, a hazaszeretettel, az áldozatkészséggel és kitartással kapcsolatosan elhangzott mindama dicséretet ellen, melyek Tisza szájából a horvát népnek szóló kegyetlen sértésként hangzanak. Az az Európa, melynek az osztrák-magyar ügynökök hazug módon mutatják be a dolgok állását, minden olyan katonai avagy polgári megmozdulást, melyet az osztrák-magyar területen élő horvátok számlájára írnak, a horvátok teste és lelkiismerete elleni kikényszerített erőszaknak kell hogy tekintsen. Hüen őseik hagyományaihoz, a horvátok mindig is hangsúlyozták a szabad és független élet utáni törekvésüket, s a horvátok és a szerbek közti ellentétek sokkal kisebbek voltak, mint a bajorok és a poroszok közöttiek Németországban; a horvátok állandóan hangoztatták végső céljaik azonosságát a szerb nép végső céljaival.

A mostani háború osztrák és magyar háború, de semmiképpen nem a horvátoké, illetve a szlovéneké. S éppen most, amikor Tilsittől Cattaróig Németország és Ausztria egyesült erővel, egy hadseregbe tömörülve harcolnak, és politikai programjuk azonosságát proklamálják, azon legfőbb szláv érdekek tudatában, melyeket Oroszország, Szerbia és Montenegro képviselnek, a horvátok öngyilkosságot követnének el, ha beleegyezésüket adnák a szerb nép legyilkolásához.

Az alulírott választmány kijelenti, hogy az egész horvát nép – ha módjában állana véleményének szabad nyilvánítása – egyöntetűen szembefordulna azzal a kegyetlen és sértő felhívással, hogy évszázados elnyomóiért küzdjön a déli szlávok ősi ellenségei, „a kereszténység ostora”, a törökök oldalán, akik miatt éppen a horvátok ontottak vérpatakokat, elnyervén az ellenük való harcban „a kereszténység védőbástyája” dicső címet. Amikor a szerbek a dicső balkáni háborúban legyőzték a törököket, a horvátok ezt kimondhatatlan lelkesedéssel üdvözölték, mintha e háborúban őket is felszabadították volna. S a néhány lefizetett és félrevezetett személyen kívül a legnagyobb fájdalommal kellett egész Horvátországnak tudomásul vennie annak a Belgrádnak a bombázását, ahol két évszázaddal ezelőtt Savoyai Eugén császári sasait felszabadítóként üdvözölték.

E két esemény, Belgrád felszabadítása és mostani bombázása a horvátoknak is ékesen bizonyítja, hogy Ausztria-Magyarország felszabadítóból a szerbek és horvátok nemzeti egységének szétrombolójává vedlett.

A horvátok a polgári szabadságon és politikai függetlenségen alapuló nemzeti újjászületésre törekszenek, s annak ellenére, hogy fiaikat kénytelenek a pogány háborúba küldeni, türelmetlenül és bizakodással várják elnyomóik széthullását, azon elnyomók bukását, akik most gróf Tisza sértő dicséreteivel továbbra is maguknak kívánják alárendelni a horvát nemzetet, kitévén ezáltal azt, elnyomottsága és ártatlansága ellenére is, a felvilágosult és szabadelvű nemzetek megvetésének.

A Horvát Választmány²

² F. Šišić lábjegyzete az irathoz: „Ez a nyilatkozat először a Corriere della Sera-ban jelent meg, később más olasz lapokban is.” A közlő szerint a római emigráns Horvát Választmány nyilatkozata válasz gr. Tisza miniszterelnök egyik egykorú, decemberi beszédére, melyben – Šišić közlése szerint – a következő kijelentést tette: „Horvát testvéreink ebben a háborúban a hősiességnek, a hazaszeretettel, az önfeláldozásnak és kitartásnak olyan példái adták, hogy ilyen magatartásuk minden jó osztrák-magyar állampolgár szívében a szeretet, a bizalom és tisztelet forrásává vált irántuk.”

35

*Iratok az Amerikai Szlovák Liga (Slovenská Liga v Amerike)
1914. őszi emlékiratával kapcsolatban*

1914 dec. 19

*Miniszterelnöki átirat-fogalmazvány gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez
az Amerikai Szlovák Liga (Slovenská Liga v Amerike) emlékirata ügyében, 4 melléklettel*

ME 1914–XXIV–1232

(Német nyelvű gépírásos fogalmazvány fordítása)

Tárgy:

Hivatalból.

Az Amerikai Egyesült Államokban alakult „Tót Liga” által kiadott emlékirat tárgyában.

Névtelen levéllel beküldték nekem az „Egyesült Államokbeli Szlovák Liga” egy memorandumát és egy körlevelét, mely utóbbiból kitűnik, hogy az említett, Magyarország szlovák lakosságának helyzetét tárgyaló emlékiratot különböző államok diplomáciai képviselőinek szándékozzák átnyújtani.

Van szerencsém az emlékiratot, valamint a körlevelet Nagyméltóságodnak szíves tudomásulvétel végett azzal az alázatos kéréssel megküldeni, hogy amennyiben amerikai diplomáciai képviselőinknek erről a mozgalomról értesülései lennének, azokat velem közölni szíveskedjék.

Fogadja...

Budapest, 1914. december hó 19.

Márffy s. k.

Csatolandó: az eredeti tót nyelvű
memorandum és körlevél. (2 db.)

XII/21. Tisza s. k.

Mellékletek:

1

[1914 nov. 27]¹

*A New York-i osztrák-magyar konzulátus ismeretlen ágensének feljelentő levele
gr. Tisza István miniszterelnökhöz Siska Pál milwaukee-i róm. kat. szlovák nemzetiségű plébános
állítólagos politikai szervezkedése tárgyában*

ME 1914–XXIV–1232

(Gépírásos eredeti irat)

Nagyméltóságú

Tisza István miniszterelnök úrnak

Budapesten.

Méltóságos Uram:

Bocsánat, hogy e közlést névjegyzésem nélkül előterjesztem; de bűnnek tartanám, ha ily válságos időkben egy pár ganéjhordó szocialista ordítását figyelmen kívül kellene hagyni.

Szíveskedjék tekintetbe venni, hogy mire nem vetemedtek megint ezen anarchisták, és hogy ezen magyarfaló szövetkezetnek

Rev. S I S K A P Á L
Milwaukee, Wis. tót plébános,²

jelenleg tábori pap valahol [a] szerb határon a levelező titkárja.

Kiváló tisztelettel
New Yorki cs. és kir. Osztr.-Magyar
Főkonzulátus ismertje.

¹ A névtelen feljelentés iktatásának időpontja („Érk.: 1914. XI. 27.”).

² Pavol Šiška lelkesz ellen a Belügyminisztérium még 1914 decemberében közövényt adott ki (1. ŠOBA Nitra, Župa Nitrianska, Hlavný župan, pres. dōv. 1914/187).

[1914 nov. 29]¹

Az Egyesült Államokban működő „Amerikai Szlovák Liga” (Slovenská Liga v Amerike) körlevele és „a szövetséges és társult hatalmak illetékes diplomáciai köreihez a szlovák nemzet érdekében” intézendő emlékiratának előzetes bejelentése

ME 1914–XXIV–1232

(Kézírásos magyar nyelvű eredeti fordítás szlovákból)

A m. kir. miniszterelnökség részére. – *Tót Liga*² Észak Amerika Egyesült Államaiban. – Alapítva 1907. május 29-én. Hivatala: – Elnök: *Mamatey Albert*,³ P.O. Box, 215, Braddock, Pa. – Alelnök: *tisztelendő Filkorn Antal*, Connellsville, Pa. Könyvelő: *tisztelendő Siska Pál*, 515 Walk St. Milwaukee, Wis. – Pénztáros: *Augustiny Dusan*, 1547 W. Chicago Ave, Chicago, III.⁴

A Tót Liga részére szóló járulékok összes csekkjei, bank posta és expressutalványai az elnök nevére állítandók ki, *minthogy a könyvelő a hazában van*, és az új könyvelő csak az ez évi kongresszuson lesz megválasztva. – Pittsburg, Pa. 1914. okt. 24-én.

Tisztelendő Úr!

Amint bizonyosan ismeretes Ön előtt, a „Tót Liga” emlékiratot fog intézni Anglia, Oroszország, Franciaország és más országok illetékes diplomáciai köreihez a tót nemzet érdekében.⁵ Az emlékirat le fog fordíttatni angol, francia, orosz, német és talán más nyelvekre is csinos kiállításban, szép röpirat alakjában. *Az angol nyelvű kiadás nagyon el lesz terjesztve Amerikában: a Kongresszus tagjainál, az elnök kabinetjénél, az államok kormányzóinál, az angol lapoknál stb. Az emlékiratot már aláírták az összes tót szerkesztők, valamennyi tót szervezet főtisztviselői és sok katolikus és protestáns tót pap.* Az Ön aláírását még nélkülözzük. Ezért ha kívánja, hogy az Ön neve szintén felhasználtsék az aláírók között, szíveskedjék az emlékirat szövegének csatolt nyomtatványát elolvasás után aláírni és címemre azonnal elküldeni.

Szívbeli üdvözlettel és tisztelettel,

Mamatey Albert s. k., a „Tót Liga” elnöke Amerikában.

Ford: Vodicska.

L. Stojits s. k.

miniszteri titkár

A M. Kir. Belügyminisztérium

Fordító Osztálya körpecsétje

¹ A belügyminisztériumi fordítói osztály fordításának időpontja.

² A kiemelések piros ceruzával aláhúzva.

³ Albert Mamatey (1870–1923) kivándorlása előtt Budapesten dolgozott. Pittsburgban élt, 1911-től az amerikai Szlovák Nemzeti Egyesület, a világháború alatt pedig az Amerikai Szlovák Liga elnöke. Együtt dolgozott az amerikai cseh szervezetekkel, a clevelandi és pittsburghi csehszlovák deklarációk aktív előkészítőjeként és aláírójaként a Masaryk vezette csehszlovák emigráció amerikai kulcsembere.

⁴ Az amerikai szlovák mozgalom világháborús periódusát legutóbb Miloš Gosiorovsky: *Česko-slovenské vzťahy, Bratislava, 1978. c. tanulmánygyűjteményének* első két dolgozata tárta fel.

⁵ Az Amerikai Szlovák Liga emlékirata még a világháború kirobbanása előtt elkészült. Az abban követelt autonómia programját a Masaryk-féle emigráció kezdetétől fogva kevésnek tartotta, és a memorandum közzétételét ebben a formájában súlyos politikai melléfogásnak minősítette. Az emigráció és az amerikai cseh, szlovák egyesületek képviselői között folyó intenzív tárgyalások eredményeként 1915 folyamán a független csehszlovák állam eszménye, illetve célja vált mérvadóvá.

[1914 nov. 29]¹

*Az Egyesült Államokban működő „Amerikai Szlovák Liga” (Slovenská Liga v Amerike)
emlékirata „a szövetséges és társult hatalmak illetékes diplomáciai köreihez
a szlovák nemzet érdekében”*

ME 1914–XXIV–1232

(Kézírásos magyar nyelvű eredeti fordítás szlovákból)

A m. kir. Miniszterelnökség részére.

Az „Amerikában levő tót Liga” emlékirata, kiadatott az amerikai tótok nevében²

A tót nemzet autochton nemzet Magyarországon. Észak-Magyarországot – nyugatról egészen a keleti határvármegyékig – kompakt, összefüggő tömegekben lakja emberemlékezet óta, és régen az úgynevezett „magyarok” bejövetele előtt már államalkotó kultúrelem volt ott.

Ezen szerény, jólelkű, békeszerető, emellett tehetséges és kultúraképes nemzet, mely évezreden át Magyarország más nemzeteivel egyetértve dolgozott, mindig készségesen rótt le vér- és pénz-adóját. *Soha nem lázongott, soha nem revoltált*, ellenben szorgalmas munkájával nagy nemzetgazdasági értékeket termelt a közös haza számára, és kimagasló embereket adott a hazának politikai, katonai és egyházi téren, valamint a tudomány és művészet terén.

Ezen nemzetnek – a nagy elnyomás dacára, amely alatt szenved – szép, gazdag, a legmagasabb fejlődésre képes nyelve és a körülményeknek megfelelő *irodalma van*, – vannak megőrzött tiszta *erkölcssei*, szokásai, közmondásai, csodálatot keltő *népművészete, sőt történeti múltja is* azon ideig, amíg története nem forrt egybe Magyarország más nemzeteinek történetével. – *Az ő ősrégi állampolitikai vármegye-szervezete a mai napig alapja Magyarország közigazgatási felosztásának, – az ő nyelvének és kultúrájának már Szent István király idejében magas helye és befolyása volt, ezt bizonyítják a koronázási jelvények, a királyi palást és alma feliratai.*

A tótok évszázadokon át híven harcoltak Magyarország más polgáraival együtt a külső ellenség ellen, *sőt a tatárok pusztítása és főképp a török uralom idejében egyedül a mi nemzeti területünk tartotta fenn magát meghódíthatlanul annyira, hogy akkor az egész független Magyarország tót földön összpontosult.*

E nemzet egészen a nemzeti gondolat (nacionalizmus) érvényesítésének kezdetéig egyértékű és megbecsült, *államalkotó és -fenntartó tényező volt Magyarországon.*

A magyar sovíniszta nacionalizmus felébredésének idejétől, különösen pedig a magyar forradalom előtt és alatt és a magyar nemességnek a dynastiával való 1867. évi kiegyezése után nemzetünk az elnemzetesítés kínjait, azaz a magyarosítás kínját kezdte szenvedni.

Már a magyar forradalom idejében a nemesség és a forradalmi kormány nemzeti elnyomást kezdett végrehajtani a tót nemzeten. Az 1847. évi³ miklósi *emlékiratban foglalt szerény kívánságokra a magyar kormány statáriummal és bitófával felelt*, úgy, hogy legjobb fiaink tiltakoztak a forradalom ellen és harcoltak ellene – voltaképp[en] a tótok elnyomói ellen.

A forradalom után a dynastia kiegyezett a magyar nemességgel, és a lojális tót nemzet 1867. év után teljesen azon mágnás klikk önkénye alá került, amely a kiegyezéssel kezébe kapott minden tényleges politikai hatalmat Magyarországon.

¹ A belügyminisztériumi fordítói osztály fordításának időpontja.² L. a 2. melléklet 5. sz. jegyzetét. – Az irat kiemelései ceruzával, helyenként pirossal aláhúzva.³ Helyesen: 1848. évi. Az 1848. máj. 10-i lipótszentmiklósi szlovák program elvi követeléseit l. Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története. Bp. 1947. 23. l.

Azon idő óta a magyar arisztokrata kormányok rendszeres, figyelmetlen, nyersen erőszakos magyarosítást kezdtek űzni. A tót nemzetet megrabolták úgyszólván összes természeti és emberi jogaitól.

Igazágtalan osztály-választójoggal, különösen pedig annak pártos-erőszakos gyakorlásával, a fajukhoz hű tótokat majdnem teljesen kizárták az országgyűlésből, a tót nyelvet teljesen kidobták a közigazgatási és bírói hivatalokból, rákényszerítvén a tót nemzetre annak saját területén kizárólag a magyar bírósági és hivatali nyelvet annyira, hogy a tót csak tolmács segítségével keresheti jogát, és semmiféle bírósági iratot, sem ítéletet, idézést, végrehajtási és árverési hirdetményt, de még adóintést sem kap saját nyelvén, sőt büntető ügyekben neki ismeretlen, magyar nyelven írt jegyzőkönyveket kell aláírnia.

A magyar kormányok nemcsak hogy végre nem hajtották az 1868. évi 44. törvénycikket, mely szerint állami költségen kellett volna felállítaniok a nekünk tótoknak szükséges iskolákat, de dühöngve rávetették magukat a mi kulturális intézményeinkre, amelyeket saját nyomorúságosan megtakarított garasainkból létesítettünk és fenntartottunk. *Becsukták és megsemmisítették ok nélkül* – csupán azért, mert attól féltek, hogy ezen intézetek akadályozhatnák a magyarosítás haladását – *a három tót gymnasiumot és a „Tót-Matica”, irodalmi tudományos intézetet, és lefoglalták vagyonaikat úgy, hogy ma a majdnem 3 millió lelket számláló tót nemzetség, amely Európa közepén lakik, egyetlen polgári, közép- vagy szakiskolája sincs, annál kevésbé felső iskolája, sőt a magyar iskolai törvény a népiskolákból is kiszorítja az ő nyelvét.*⁴

*1883–6. években a kormány annyira ment vad magyarosításában, hogy hivatalos közegeivel rabszolga módon száz és száz tót gyermeket szállítatott az alföldre megmagyarosítás céljából.*⁵

A gazdasági téren 1868. év óta a kormányok egyetlen fillért sem adtak tót célokra az állami pénzeiből, sem kulturális, sem gazdasági célra, hanem az összes állami eszközöket – tehát a mi adópénzünket is – csakis a magyar nemzet javára használták fel úgy, hogy a Tótság, amely fekvésénél, domborzatánál, vízi ereinél és természeti kincseinél fogva szinte a beiparosításra van rendelve, nemcsak hogy majdnem teljesen nélkülözi az ipart,⁶ de a hajdan virágzó mesterségei is elhervadtak, mezőgazdasága elmaradt, folyói szabályozatlanok, erdei részben elpusztítottak és ásványkincsei parlagon hevernek, aminek következménye a tót népnek általánosan ismert szegénysége és nyomora, amely arra kényszeríti, hogy munka és kereset után külföldre vándoroljon. Csak Amerikában van 700.000-nél több munkaképes tót.

Ezen politikai, kulturális és gazdasági tespedést nem lehet tovább túrni. Az nemcsak hogy kárára – nagy kárára – van a tót nemzetségnek, de szégyene a mai kor egész népességének.

A politikai gonosztetteknek, amelyek a tótokon és Magyarország nem magyar nemzetein elkövették, *politikailag meg kellett gyengíteniök egész Magyarországot, de erkölcsileg és anyagilag is, és ezzel közvetve az egész habsburgi monarchiát ellenállhatatlanul ferde síkra kergették, amelyen csak oda csúszhat, ahol más idegen hatalmas tényezők zsákmánya lesz.*

Nekünk, külföldön élő tótoknak az ilyen eredmény végre is közömbös lehetne, hogyha tót szülőföldünk, elnyomított tót testvéreink és a szlávok iránt nem őriznők a szeretet természetes érzéseit. De őrizzük ezen érzéseket, és ezért mi, amerikai tótok felemeljük komoly szavunkat, javításért kiáltva.

⁴ A Matica és a három szlovák gimnázium bezárásával kapcsolatos iratokat I. az Iratok I. kötetében.

⁵ Az 1883–1886. évi ún. „alföldi akció” Trencsén megyei árvák, félárvák alföldi magyar családoknál való elhelyezésére minden tekintetben szerencsétlen kezdeményezésnek bizonyult; iratai a FEMKE levéltárának a Magyar Országos Levéltárban őrzött részében található: OL P–206, 2–3. cs.

⁶ A szlovák régióban kétségkívül akadtak az iparosítás terén teljesen elhanyagolt részek, sőt egész vármegyék is. Ugyanakkor a nagyipari üzemek számát, a munkásság koncentrációját tekintve a Zólyom–Gömör–Szepes vármegyék alkotta övezet az egész ország Budapest utáni legjelentősebb iparterületének számított.

Tesszük ezt azért is, mert az utóbbi időben a borzalmas magyar nyomás folytán öreg hazánkban oly publikált nyilatkozatok jelentek meg, amelyek a tót nemzet tényleges nemzeti kívánságai és politikai gondolkodása tekintetében a közvélemény félrevezetésére használhatók fel.

E nyilatkozatokat, amelyeket vezető tót emberek Magyarországon *már a háború folyamán* adtak ki, és amelyekben – bizonyos mértékig – az eddigi politikai viszonyokkal való megelégedés fejeztetik ki, mi kötelesek vagyunk érvényteleneknek nyilvánítani azért, mert a tényleges gondolkodással ellenkeznek. *A tót nemzet egyáltalában nem ért velük egyet, és csakis a mostani kormány részéről gyakorolt határtalan terror eredményének tekinti őket.*⁷

Mi azt kívánjuk, hogy vezettessék be és becsületesen hajtassák keresztül *az összes nemzetek teljes egyenjogúsága és szabadsága, anélkül, hogy egy nemzetnek vagy nyelvnek mások fölött vagy mások hátrányára bárminő előjoga volna*, és ezért az igazság és humanizmus nevében kívánságot és kérelmet intézünk Európa és az egész civilizált világ irányadó politikai tényezőihez, hogy gondoskodjanak arról, hogy a jövő politikai alakulatok megállapításánál és a nemzetek sorsának eldöntésénél a tót nemzetet elkövetett valamennyi méltánytalanság eltávolíttassék, és nemzetünk a többi nemzettel egyjogú és egyértékű tényezőnek tartassék.

A tót nemzet részére teljes autonómiát kívánunk és az önrendelkezési szabadságot úgy politikai, mint kulturális és gazdasági téren.

Az egyes nemzetek nemzeti gondolata, a szabad önrendelkezés és önvezetés elve mozgatja a világot, és ma már egyetlen államférfi, egyetlen állami szervezet nem állhat neki ellen büntetlenül és az egészre nézve káros következmények nélkül.

Az írek már kivívták a hatalmas imperialista Nagy-Britanniától „Home Rul[e]”-jüket,⁸ a magyaroknak megvannak biztosított nemzeti jogaik; a horvátoknak van autonómiájuk, a románok, támaszkodva a független román királyságra, erősen küzdenek jogaikért; a „cseh kérdés” remegteti Ausztria alapjait; a galíciai lengyeleknek és Ausztria más nemzeteinek már többé-kevésbé megvan autonómiájuk kulturális és gazdasági téren; sőt Bosznia-Hercegovina is megkapta autonómiáját; a balkáni népek ágyúörgés között, véres háborúban rázták le és törték szét a török rabigát; még Albánia lakossága is kivívtá autonómiáját; *tehát a tótoknak is kell követelniök és el is érniök azt, ami a szabad önrendelkezéshez, saját nemzeti életük fejlődéséhez és gondozásához szükséges.*

Ezen emlékiratot átadjuk az illetékes döntő politikai tényezőknek azon megjegyzéssel, hogy általánosan kifejezett kívánságunk alapja lesz oly állami systema részletes kidolgozásának és felépítésének, amely a jövőben kizárja a fikciókra épített politika sorshibáit, és amely kizárólag vezethet a nemzetek tartós megnyugtatásához, az emberiség humánus fejlődéséhez és az általános békéhez.

Tisztelendő:

Ford: Vodicska

L. Stojits s. k.

miniszteri titkár

A M. kir. Belügyminisztérium

Fordító Osztálya

körpecsétje

⁷ A Szlovák Nemzeti Párt elnökségének 1914. augusztusi nyilatkozata – mint kötetünk megfelelő iratai pontosan mutatják – nem a kormány nyomására született. Egyedül Jurigának a Pozsony vármegyei törvényhatósági bizottságban tartott beszédében és ott felolvasott lojalitási nyilatkozatában találunk utalást arra, hogy a nyilatkozat bizonyos elvárásoknak igyekezett megfelelni. Vö. az 54. sz. irategyüttes jegyzeteit.

⁸ *Home rule*: önkormányzat (ang.)

4

1914 dec. 2

*A magyar Belügyminisztérium fordító osztályának átirata a miniszterelnökséghez az Egyesült Államokban megjelent szlovák kiadványok magyar fordításainak megküldése tárgyában*¹

ME 1914–XXIV–1232
(Gépírásos eredeti irat)

8329/1914. szám.

B.M.F.

A rövid úton átküldött *amerikai tót nyomtatványok*² szóbeli megállapodás értelmében szószerint eszközölt magyar fordítása az eredeti szöveg kapcsán a nm. Miniszterelnökségnek tisztelettel megküldetik.

Budapest, 1914. december hó 2-án.

Stojits Iván s. k.
miniszteri titkár

36

Iratok az erdélyi románság hangulatáról a hadvezetés háborús szempontjai alapján

A

1915 jan. 5

Betegh Miklós Torda-Aranyos vármegyei főispán, erdélyi kormánybiztos levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz az erdélyi románságnak a román hadsereg esetleges betörése során várható magatartásáról, 2 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/40/1–2
(Kézírású eredeti levél)

Torda 915 Január 5.

Igen tisztelt Barátom!

A nagyszebeni katonai parancsnokságtól az ide másolatban mellékelt sürgönyt kaptam. Nem ismerem az indokokat, melyek a parancsnokságot a sürgöny elküldésére indították, de fel kell tennem, hogy egy román betörés áll előttünk. E kérdésre én a szintén mellékelt választ adtam.

Mindezeket pedig azért jelentem Neked, mert féltve félttem Erdély magyarságát a legyilkolástól, mi ha román sereg tör be, biztosan bekövetkezik. Minden egyebet lehet – mit egy háború okoz – pótolni, csak éppen Erdély magyarságát nem, tehát ez legföltettebb kincsünk, mit veszélynek kitenünk épp ezért sehogy sem szabad.

¹ Az iraton piros ceruzával a „Sürgös” feljegyzés olvasható. – A gépelt szöveg alatt gr. Tisza István miniszterelnök alábbi sajátkezű, kérdőjellel ellátott feljegyzését olvashatjuk: „Nem tudok az ügyről. Informatiót kérek.”

² Kék ceruzával aláhúzva.

Nem ismerem vonatkozásunkat sem Bulgáriával sem Török országgal szemben, nem tudom, mennyiben állnának ők segítségünkre; de amennyiben ezek – jelen esetben – meg is támadnák Romániát, de Románia párhuzamosan folytatná ennek dacára is erdélyi invasióját, úgy a mi román ajkú hadseregünk, mint az intelligenciával élén az egész köznép a román hadsereg fegyvertársává szegődne s akkor jaj az erdélyi magyarságnak.

Ezért javasoltam sürgönyömben a katonai parancsnokságnak, *megbízható* csapatokat állítani egy román betörés elé s a román intelligenciát összeszedve, megfosztani a népet vezetőitől.

Én úgy képzem, hogy az intelligenciát Németországba kellene szállítani s ott internálni.

Kötelességemnek ismertem Előtted is felfejteni indokaimat, melyeknek körülményeit különben Te épp úgy ismered mint én, legfeljebb *talán* kedvezőbb véleményt táplálsz az erdélyi Románság loyálisával szemben, de én ettől semmi jót sem várok, ellenkezőleg a legrosszabbra volnék elkészülve.

Ha pedig sem megbízható hadser[e]get nem tudunk szembe állítani, sem a népet vezetőitől megfosztani, akkor jobb nekünk is Silistria szerepét játszani,¹ vér nélkül engedni át Erdélyt a háború végéig; mert ha megmarad Erdély magyar népe akkor még mindig feltámadunk, de hiában tartjuk meg fegyverrel Erdélyt, ha nem lesz benne Magyar. Akkor Erdély már mit sem ér.

Kérlek bocsásdd* meg, hogy bátorságot vettem magamnak mind erre rá mutatni, de kínzóan gyötör annak gondolata, hogy Erdély Magyar nélkül talál maradni.

Kiváló mély tisztelettel
maradtam
alázatos szolgád

Betegh Miklós s. k.²

Mellékletek:

1

*A nagyszebeni katonai parancsnokság távirati érdeklődése
az erdélyi román lakosságnak román támadás esetén várható magatartásáról*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/39
(Magyar nyelvű gépelt másolat)

Távirat. Kormánybiztos Őméltóságának

Torda.

Számjelkulcsos választ kérek: 1.) egy román betörés esetén számíthatunk-e a lakosság hűségére? 2.) Feltehető-e, hogy ma már egy esetleges lázadás céljából valamely szervezet áll fenn, és hogy egy román betörés esetén lázadás törhet ki? 3.) vannak-e a lakosság között olyan jelenségek, melyek illoyalításra engednek következtetni? 4.) Remélnék-e egy nagy Románia megalapításában? 5.) különösen a lakosság intelligens köre illoyalis-e, és melyek? 6.) a csendőröknek és a védkötelesek kifogástalan bevonulása dacára Monarkia-ellenes-e az országban a hangulat?

Nagyszebeni katonai parancsnokság
15/122 szám

* Így.

¹ Silistria = Silistra, ekkor román fennhatóság alatt levő Duna menti város és erőd; ma Bulgáriához tartozik (Szilisztra).

² Betegh Miklós (1868–1945) 1914–17. között az erdélyi részek háborús kormánybiztosa. Erre vonatkozó műve: Erdély a háborúban. Dicsőszentmárton 1924.

2

Betegh Miklós kormánybiztos választávirata a nagyszebeni katonai parancsnokságnak¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/39
(Gévelt másolat)

Számjeles távirat
45 szám
Katonai parancsnokság

Nagyszeben.

15/122 számú sürgönyére értesítem, hogy egy esetleges román betörés esetén nem csak a lakosság felkelésétől kell a legkomolyabban tartani, de magának a hadseregnek román ajkú tisztjei és katonái is, hacsak megtehetik, ellenünk fognak fordulni. A lakosságban, különösen ennek intelligenciájában nagyon is él egy nagy Románia iránt való vágy, s ha a betörés megtörténne, minden román kivétel nélkül ennek az eszmének szolgálatába állana. Szervezetök meg van, mely bár konkrét formában nem ismeretes, de kihatásait nagyon gyakran láttuk és látjuk mindennap. Kivétel nélkül minden román intelligens ember bele van a szervezetbe vonva.

Épp ezért, egy esetleges betörés esetén csak kizárólag magyar avagy német csapatokban lehetne megbízni. Ha ezek hazai csapatainktól nem telnének ki, Németország haderejére kellene csapatcserevel appellálni. A lakosság intelligens eleme az első komoly percben őrizet alá volna veendő.

Ma azonban a lakosság között egyelőre semmi nyugtalanság nem észlelhető.

Betegh kormánybiztos.

B

1915 jan. 6

A nagyszebeni katonai parancsnokság jelentése a cs. és kir. hadseregfőparancsnokságnak az erdélyi románság magatartásáról

ME 1915–XII.res.–19
(Fordítás német nyelvű gépirat másolatáról)¹

Eln. 15/86. sz.
Nagyszeben, 1915. január 6.

Zártan.
Bizalmas.

A Hadseregfőparancsnokság 1914. december 30-i 5818 Op. sz. [leiratára] a következőket jelentjük:

I.) Bizonyos, hogy a határon inneni és túli románok között most, amennyire a megszigorított útlevelelkenyszer engedi, van forgalom. Azonkívül bizonyára van titkos érintkezés különösen az intelligens körök közt; erre vonatkozóan azonban a m. kir. kormány rendelkezése szerint nem kell nagyon erélyesen eljárni, hacsak elő nem fordul nagyobb kihágás, amelyet eddig nem állapítottunk meg. (A határrendőrség adatai.)

Ezt az érintkezést csak teljes határzárral lehetne megakadályozni.

¹ Rágépelve: M. kir. Miniszterelnökség – Érk. 1915. I/7. 98/res. – Alul Tisza s. k. rájegyzése: „Betegh Miklós erdélyi románokról Katonai parancsnoksággal és erre vonatkozó levelezés”.

¹ Főléírva: „Másolat: az 1915. évi 871/eln. I.H.M. számhoz. Cs. és k. Katonai Parancsnokság Nagyszebenben.– A hangulat Erdélyben.”

Nem volt észlelhető, hogy a háború teljesen népszerűtlen volna; kezdetben mindenütt – a román lakosság körében is – nagy elkeseredés nyilvánult meg a trónörökös párt elleni merénylet miatt, sőt egyenesen császár- és királyhű érzület *derült ki*. A románok még gyakran fálvanként, lelkeszeik vezetésével be is vonultak a sereghez.

A román jellem lágysága és befolyásolhatósága mellett azonban mostanában a háború hosszú tartama és némely uszítás következtében bizonyos bizonytalanság és aggodalmaskodás következett be, és a győzelemben való bizodalom is csökkentnek látszik.

A román intelligenciának egy nagy része azonban (túlnyomórészt tanítók és ügyvédek, talán lelkészek is) mindig megtartott bizonyos tartózkodást. Biztosra vehető, hogy a lakosság e részének álma Nagyromániára irányul, mégis ez esetben nagy tartózkodás nyilvánul meg; bizonyára csak addig, amíg Románia politikai és katonai magatartása nem válik teljesen világossá.

Oroszország iránti rokonszenv a lakoságnak semelyik részében sem észlelhető. Besztercén mindjárt kezdetben, amikor az orosz betörés fenyegetett, valóságos pánik tört ki, amely a lakosság román részére is kiterjedt. Ebben az időszakban a románok legnagyobb része valószínűleg azt óhajtott, bár bevonulna a román királyság Erdélybe, hogy az ország megmeneküljön egy orosz invázió rémségétől.

Nincs jele előkészületnek orosz vagy akár román csapatok fogadására.

Ha egyes esetekben román házakat keresztrel vagy szentképpel jelölték meg, az úgy magyarázható, hogy lakói védekezni akartak az oroszok esetleges fosztogatása ellen.

II.) Ami a bevonult tartalékosok magatartását illeti, az szemmel láthatóan túlnyomórészt kifogástalan volt. Az összes harctéri tartalék (menet-) alakulat mindenkor láthatóan lelkesedéssel indult el. Nincs a katonai parancsnokságnak semmi hátrányosról tudomása általában a m. kir. honvédségi csapat magatartására nézve sem.

Hogy már történt kísérlet illojális áramlatok becsempészésére a csapatba, biztonsággal feltételezhető, de éppoly biztos, hogy azok nem találtak termő talajra. Sajnos az illojalitásnak egyes esetei tapasztalhatók. Így előfordult zsoldosok dezertálása is.

A mozgósítási behívásnak nem tettek eleget:

Oprisiu Demeter nyug. hadnagy, JR.² 31. sz. (bukaresti vámtisztviselő)

Popoviciu Constantin ny. hadapród, JR. 31 (érettségizett)

Spirula Ferenc ny. hadapród Fst. A.B.2. (technikus)

Popoviciu Asilon volt hadnagy (állása ismeretlen)

A menetoszlop elindulása előtt, 9/28-án dezertált:

Fratitiu Johann tart. zászlós

Reou Elias tart. hadapród a JR. 2. sz.-ből (diákok)

végül október elején Popoviciu Virgil főhadnagy a tényleges JR. 50. sz.-ből megsebesült, szabadságot kapott 9/26–10/1. és azóta nem vonult be.

III.) Nagyobb csoportos dezertálások nem fordultak elő. Az biztos, hogy 9/20-án a JR. 31-ből egy 5 emberből álló csoport dezertált.

Továbbá az alábbi esetekben egy és ugyanazon a napon több ember megszökött, és pedig:

9/6-án5	ember	a	JR.	50-ből
10/15-én8	„	„	„	61-”
11/8-án4	„	„	„	64-”
12/15-én7	„	„	„	31-”
12/20-án1	„	„	„	2-”

a statárium kihirdetése előtt.

Ezeknél azonban nem állapítható meg, hogy egy csoportban vagy egyenként szöktek meg.

² É. vadászrezred.

Máskülönben csak egyes szökések fordultak elő.

A semleges Romániába történt szökések inkább a román jellem kishitűségének és lágyságának következményei lehetnek, és mivel ezek többnyire a határmenti megyék csapatainál következnek be, feltehető, hogy az itt erőteljesebb gazdasági és társadalmi kapcsolat a román határkörzettel hozzájárul a szökésekhez.

A cs. és k. seregnél előfordult:

augusztusban	4
szeptemberben	37
októberben	47
novemberben	55
decemberben XII/22-ig	46.

December 22-én kihirdették a seregnél a statáriumot a szökésre, mert szaporodtak a dezertálások.

Ezen idő óta szökést jelentettek:

december	22-én	0
	23.	1
	24.	1
	25.	5
	26.	3
	27.	1
	28.	3
	29.	1
	30.	4
	31.	1
január	1.	0
	2.	1
	3.	3
	4.	5
	5.	2

összesen 31, 15 nap alatt (naponta 2).

IV.) A hazafias szellem emelésére, a fegyelem fenntartására és a szökések meggátlására a katonai parancsnokság által fogatosított rendelkezéseket a mellékletben terjesztjük fel, és pedig:

Eln. 14/3536 sz., Kat. Par. – 1914. évi 36. sz. parancs, Eln. 14/3536–II., Eln. 14/3820: okirat a kormányhivatalokhoz, ehhez Eln. 14/4054–III (távíratilag a kormánybiztosnak), Eln. 14/4078–I, Eln. 14/4078/II, Eln. 14/4105, Eln. 14/4105/I, Eln. 14/4301, Eln. 15/36 és a Beteg⁸ kormánybiztosnak szóló távirat (másolat).

V.) Miután a vezérkari főnök 7/31-én elrendelte, hogy kerülni kell minden ellenséges cselekmény látszatát Romániával szemben, majd a m. kir. miniszterelnök is megtiltott a polgári hatóságoknak mindennemű keményebb fellépést a románsággal szemben (határrendőrségi jelentés), mivel azóta semmi további leirat nem érkezett, ezért a katonai parancsnokság elrendeli:

- 1) Az V. honvéd kerületi parancsnokság egyesítését a katonai parancsnoksággal egységes parancsnoksággá, Nagyszebenben.
- 2) A kormánybiztos székhelyének áthelyezését Tordáról Nagyszebenbe.
- 3) Egységes csendőrparancsnokság létesítését Nagyszebenben.
- 4) Állandó harci készséget a helyi katonai körzet minden tartalékos csapatánál, tehát annak mindenkori teljes felfegyverzését és felszerelését, nem csak közvetlenül a bevonulási készenlét határidői előtt.
- 5) Általános levélcenzúrát az országban.

⁸ Helyesen: Betegh.

6) A román nemzetiségű csapatok (tartalékos törzsek) áthelyezése a Monarchia belsejébe, illetve feltétlenül megbízható csapatok átirányítása Erdélybe kilátásba helyezendő abban az esetben, ha az uszítások és szökések jelentős mértékben sokasodnának, és ennek következtében a katonai tényezők körében elhatalmasodna a tényleges bizonytalanság érzése. Ehhez már most tervszerű előkészületeket kellene tenni.

VI.) Mellékelten még felterjesztjük a Tordán található kormánybiztosnak a katonai parancsnokság által bekért nézetét ez ügyben.

Benyújtott a Hadseregfőparancsnokságnak, a Hadügyminisztériumnak és Pflanzer hadtestparancsnoknak. Matanović s. k. altábornagy.

A másolat hiteléül: Klaus s. k. lovaskapitány.

Budapest, 1915. évi január hó 22-én.

König s. k.
s[egéd]hiv[atali] főigazgató.

M. KIR. HONVÉDELMI MINISZTERIUM
ELNÖKI KIADÓ HIVATALA [pecsétje]

C

1915 jan. 7

*Gr. Tisza István miniszterelnök átirat-fogalmazványa a nagyszebeni katonai parancsnoksághoz,
annak Betegh Miklós erdélyi kormánybiztossal történt sürgönyváltására vonatkozóan
„az erdélyi románság magatartása” tárgyában¹*

ME 1915–XII.res.–450 (98/res. 915–19)
(Német nyelvű gépirásos fogalmazvány fordítása)

*Azonnal!*²

(Jelen exp. másolata magánlevél kíséretében közöltetik Betegh kmb.-sal.)

Katonai parancsnokságnak

Nagyszeben

Betegh kormánybiztos úr közölte velem a cs. és kir. Katonai parancsnokság 15/122 táviratát, valamint 45. sz. válaszát, mely utóbbiból úgy látom, hogy ez a különben nagyon ügyes funkcionárius az erdélyi románság megítélésében olyan egyoldalúságot és túlzást mutat, amely erdélyi magyar körökben sajnos nagyon elterjedt.

Véleményem szerint az erdélyi román lakosságnak csak csekély része hazaáruló szellemű. A túlnyomó többségnél erős nemzeti érzés párosul a – noha kissé langyos és passzív – lojalitással. Ez utóbbi aligha volna elég erős ahhoz, hogy egy román invázió ellenében tetterőt tanúsítson, de ez az esemény a román lelkület számára mélyreható válságot jelentene, amelyet a túlnyomó többség egyenesen elutasít.

¹ Az irat kötegében megtalálható a nagyszebeni katonai parancsnokság és Betegh kormánybiztos táviratváltásának keltezetlen, csupán a miniszterelnökségi beérkezést (1915/7) jelző gépiratos másolata. A táviratok szövegét kötetünkben l. az A irat 1. és 2. mellékletében.

² Piros ceruzával aláhúzva.

Románjaink nagy többsége oroszellenes érzelmű, és becsületesen igyekszik elkerülni a háborút Romániával. Ha bekövetkezne a háború, akkor úgy gondolom, hogy az ellenség által meg nem szállt országrészekben aligha fordulnának elő nagyobb mértékben felkelések, és a nyugalom ezeken a területeken könnyen fenntartható, az ellenség által megszállt területen azonban a román lakosság bizonyosan barátságosan fogadja a román hadsereget, és ezeken a területeken minden valószínűség szerint³ fel fog lángolni a román irredentizmus.

A román csapatok elleni harc a mi román katonáink hűségét is kemény próbára tenné, és aligha volna remélhető részükről tettekesz, harcias magatartás és szívós, megbízható ellenállás.

Ilyen körülmények között csak helyeselhetem a Kormánybiztos Úrnak azt az óháját, hogy román csapatainkat mind más hadszíntéren vessük be, másrészt hangsúlyoznom kell, hogy⁴ parancsolóan szükséges a békés szellemű román köröket e felfogásukban megerősíteni, és hogy az elképzelhető legnagyobb hiba volna, ha minden művelt románt ellenségként és árulóként kezelnénk, ami mellett hangsúlyoznom kell, hogy a politikailag gyanús elemekkel való bánás természetesen a politikai hatóságok területére tartozik, és a döntés joga esetleges ilyen intézkedésekről kizárólag az enyém, mint a felelős kormány fejeé.

Fogadja stb.

Budapest, 1915. január 7-én.

Tisza s. k.

D

1915 jan. 7

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele Betegh Miklós erdélyi kormánybiztoshoz
az erdélyi románság magatartásának megítélése tárgyában¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/43
(Gépelv levél átütéses másolata)

Budapest, 1915. január 7.

Kedves barátom!

A nagyszebeni katonai parancsnokságnak tégedet felriasztó sürgönye magántudósi érdeklődés volt. Ma minden főhadnagy politizál és meg akarja menteni az országot, s politikai memorandumokat csinál, ahelyett, hogy kötelességét teljesítené.

Nagyon sajnálom, hogy e felhívásra olyan választ adtál, amelynek következményeivel nem lehetsz tisztában. Én, aki tudom, micsoda nehéz küzdelmet kellett Dél-Magyarországon vívnom, hogy mindent fel ne forgassanak a katonák, teljesen tisztában vagyok vele, hogy micsoda örületet fognak Erdélyben művelni, ha a magyar kormány bizalmi közegei részéről ilyen tanácsokat kapnak.

Az ország belső rendjének fenntartására, a román intelligenciával szembeni eljárásra vonatkozó óhajtásaidat közöld kérlek velem, de nem a katonákkal, akiknek semmi közük hozzá. Nagy nehezen vittem ki, hogy elismertessék a felelős kormánynak joga és hivatása, hogy ő legyen ezeknek az ügyeknek bírója, s az ország békés polgársága ne essék egy-egy éretlen subaltern tiszt szeszélyének martalékul.

³ Az utóbbi három szó Tisza írásával az áthúzott „biztosan” helyett.

⁴ Az előző bekezdéstől („A román csapatok...”) eddig Tisza s. k. beszúrása.

¹ Tisza s. k. rájegyzése: „Másolat. (Erdélyi románság)”.

Nagyon kérlek, légy szíves a leghatározottabban tiltakozni politikailag gyanúsnak vélt egyének elleni mindenféle katonai intézkedés ellen.

Áttérve a dolog lényegére, a romániai helyzet változatlan. Magatartásuk tavasszal fog eldőlni a katonai helyzethez képest. Nagyon reményelem, hogy olyan helyzetet teremthetünk, amely megerősítse a józanabb és óvatosabb elemet és elvegye kedvüket a támadástól.

Biztosíthatlak róla, hogy ez egyik éjjel-nappali főgondom és hogy Erdély magyarságát senki jobban nem féltheti és szeretheti, mint én. De éppen ebből a szeretetből merítem a jogcímet reá, hogy megmondjam, miszerint ez a magyarság nem hiszterikus jelenségekkel fogja magát fenntartani.

Erdélyben 918.000 magyar és 234.000 német lakik 1,472.000 románnal szemben. A magyarok és németek nagy része kompakt tömeget alkot a székely és szász földön. Ezeknél, ha végrehajtottatok utasításomat, fegyver van, a románoknál nincsen.

Hát ilyen viszonyok között azt mondani, hogy a román betörés a magyarok legyilkolásával egyértelmű, olyan kishitűségre mutat, amellyel uralkodni, hegemoniát gyakorolni nem lehet. Gyermejkjáték lesz a rendet fenntartani mindenütt, ahová a román fegyverek el nem érnek. Csak a magyar hatóság s a magyar társadalom ne veszítse el fejét. Azzal a felfogással, amely egyfelől gyűlöletet érez, másfelől félelmet tanúsít, Erdélyt Magyarországnak megmenteni nem lehet.

Tudom nagyon jól, hogy Erdélyben sok ellenséges érzületű román van, azt is tudom, hogy egy Romániáival háború erős lelki konfliktust idézne elő az összes románságra. De merem állítani, hogy az erdélyi románság többsége nem óhajtja ezt a háborút, s ha nem tenné is meg a megpróbáltatás napjaiban hazafias kötelességét, konspirációban nincs s kerülni szeretné a színvállás pillanatát.

Lelkében küzd a faji öntudat a hazához való hűséggel. Megbízhatatlan kétes elem, amellyel szemben a magyarságnak szellemi és erkölcsi fölényével, bátorságával, hidegvérével, nyugodt és helyes ítélőképességével kellene imponálnia. Mindenesetre a legjobb mód Erdélyt lángba borítani, ha gazemberként és ellenségként bánunk minden művelt románal.

Kedves barátom, nincs időm hosszabban írni s álláspontomat rendszeresebben kifejteni. De ezeket a jóbarát és az Erdélyhez minden csepp vérével ragaszkodó magyar ember kíméletlen őszinteségével meg kellett mondanom. Ha ráérsz, gyere fel egy napra, szóval sokkal jobban megérthetjük egymást. Vasárnapot és hétfőt kivéve mostanában Budapesten leszek.

A szebeni katonai parancsnoksághoz intézett átiratom másolatának közlése mellett igaz barátsággal és nagyrabecsüléssel vagyok

régi híved
Tisza s. k.²

² Betegh Miklós Tiszának hozzá intézett szigorú hangú levelét tudomásul vette, de a kötelező engedelmisség hangján mégis fenntartotta eredeti álláspontját. Jan. 10-i válaszlevelében a felelősséget is áthárítja, mondván: „Te bizonyára nemcsak a tünetekre vagy utalva, mint én, hanem kézzelfogható biztosítékaid is vannak. De még az esetben is megnyugodnék kijelentésedben, ha véletlenül Neked sem állanának hiteles adatok rendelkezésedre, mert annyi időn át megszoktam, hogy mindig a Te logikád igazolódik helyesnek még akkor is, ha annak menetét nem csak én, de országos celebritások sem tudják néha megérteni, felfogni.” (Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/41/1–3)

E

1915 jan. 22

*Gr. Tisza István miniszterelnök átírata Frigyes főherceg hadseregfőparancsnokhoz
az erdélyi politikai helyzetről és a románság magatartásáról*

ME1915–XII.res.–297

(Német nyelvű gépelt fogalmazvány fordítása)

Császári és királyi Fenség!

A m. kir. honvédelmi miniszter úr tudomásomra hozta a cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság f. hó 14-i 6129 sz. nagybecsű átiratának tartalmát, és van szerencsém az alábbiakban előterjeszteni a kívánt felvilágosításokat az erdélyi helyzetről és az idézett átiratban foglalt indítványokra nézve.

Mindenekelőtt van szerencsém császári és királyi Fenségedet arról biztosítani, hogy a m. kir. kormány az erdélyi helyzettel kötelességszerűen állandóan a legnagyobb gonddal foglalkozik, és felelőssége tudatában megteszi a szükségeset ott a rend fenntartására és az ottani helyzet megfelelő fejlődésének elérésére.

Erre nézve eddig semmi különös aggodalomkeltő észlelés nem történt.

Régen ismert tény, hogy Erdély románjai élénk összeköttetésben állnak romániai nemzetiségükkel, és hogy az előbbieket nagy részét erős nacionalista érzület vezérli, és a közigazgatási hatóságok a mozgósítás kezdetétől a leggondosabban figyelték román lakosságunk hangulatát, azt a kellemes észrevételt téve, hogy Erdély román lakossága nagyon csekély kivétellel teljesen lojálisán viselkedett, és hogy a provokálóan ellenséges romániai hangulat nemcsak alig talált visszhangra nálunk, hanem románjaink határozottan elítélték.

Ez a helyzet lehetővé tette, hogy a m. kir. kormány hallgatólagosan eltűrhetette Erdélynek még a népfelkelő alakulatoktól való teljes megfosztását is.

Amint császári és királyi Fenséged jól tudja, és amint az az augusztus 8-án megtartott közös miniszteri értekezlet jegyzőkönyvében is bennfoglaltatik, a vezérkari főnök úr a háború tartamára kilátásba helyezett Erdélybe egy körülbelül 40.000 emberből álló nem román népfelkelő csapatot, és csak az a körülmény mentett fel legfőbb örömömre ezen ígéret betartásának a követelésétől, hogy úgy véltem, kezeskedhetem a rend fenntartásáért Erdélyben az ottani némileg megerősített csendőrséggel.

E tekintetben a helyzet nem romlott érdemlegesen. Mutatkozik ugyan román katonáinknál bizonyos hadi fáradtság, ami természetesen megfelelően visszahat a román lakosság hangulatára. Ez azonban természetes következménye a román néplélek lágyságának és csekély akaratajének. A tömegeket éppoly kevésbé ragadta magával illojális áramlat, mint a háború elején, és nyilván csak szórványosan kevés ember az, aki monarchiaellenes, irredenta érzést táplál magában.

Amíg nem tör ki Romániával a háború, szavatolhatom a rend fenntartását. Még román betörés esetén is, úgy gondolom, az országnak minden, az ellenség által nem érintett részében fenn tudom tartani a rendet. Csak a behatoló román hadsereggel való közvetlen érintkezés esetén kell a nagyromán érzület fellángolásával számolni, aminek akkor persze kiszámíthatatlan következményei lehetnének.

Ez a felfogás nagyjából egybehangzó a nagyszebeni cs. és kir. katonai parancsnokságnak a fentidézett átíratához csatolt Eln. 15/86. sz. jelentésével, és ezekből a fejtegetésekből éppoly kevésbé tudom megmagyarázni a katonai parancsnokság konkrét javaslatainak egy részét, mint a fentidézett átírat megjegyzését, hogy a m. kir. kormánynak „véglegesen szánálnia kell a részben már tarthatatlan állapotokat”.

Ezeket a nyilatkozatokat csak az a körülmény magyarázhatja, hogy a katonai parancsnokságok, úgy tűnik, felvették azt az igen aggasztó szokást, hogy a belföldi politikai állapotokról nagyobb részt csekély értékű bizalmasok útján akarjanak információkat beszerezni.

Így például nemrég megkaptam bizonyos Tóth Ferenc vívómester jelentését a román kérdéstről, az ország helyzetéről, a kormány cél- és tervtelenségéről stb., amelyben vívóművészetének minden súlyával adja elő nézeteit és kritikáját ebben a nehéz és komplikált kérdésben.

Császári és királyi Fenséged bizonyára kegyes lesz belátni, mily különös hatást gyakorol arra, aki évtizedeken át legjobb erőinek nagy részét ennek a feladatnak szentelte, azt ismerni véli, jól átgondolt politikájának konzekvens keresztülvitelén kitartóan munkálkodik, és Legkegyelmesebb Urunk bizalmából e probléma kezelésének felelős vezetésére hivatott, hogy újból és újból találkozzék ilyen befolyások lecsapódásával és zavaró hatásával.

Igazság szerint el kell ismernem, hogy az erdélyi helyzet túlságosan pesszimista felfogását erősítette Betegh kormánybiztos mellékelt távirata. Betegh úr közölte velem e távirat szövegét, mire azonnal a mellékelt átíratot intéztem a nagyszebeni cs. és kir. katonai parancsnoksághoz. Ebben minden szépítés nélkül bennfoglaltatik mind az én felfogásom az erdélyi kérdéstről, mind a javasolt intézkedések legnagyobb részéről.

Ezekre áttérve van szerencsém közölni:

ad 1.) Amint a többször idézett átírat helyesen mondja, a katonai és kerületi parancsnokság egyesítése csak az előbbinek Kolozsvárra helyezésével volna elérhető. Ezen intézkedésre vonatkozóan kizárólag a hadvezetőség dönthet. Éppúgy volnának előnyei, mint hátrányai, de semmiképpen sem szükséges intézkedés.

ad 2.) Betegh kormánybiztos úr székhelye tulajdonképpen Nagyszeben, itt is tartózkodott a háború első hónapjaiban, és csak akkor tért vissza megyéje¹ hivatali székhelyére, amikor egyrészt kevesebb teendője volt a katonai parancsnokságon, másrészt az események Erdély északi részében ott igényelték jelenlétét.

Betegh úr nincs szorosan székhelyhez kötve, oda fog menni, ahol szolgálata érdekében a leg-szükségesebb, és bizton remélem, hogy ez a nagyon rátermett, megbízható és erélyes ember mint eddig, a jövőben is minden tekintetben meg fog felelni.

Mindenesetre sajnálatos az erdélyi románoknak nézetem szerint egyoldalú és némely tekintetben hamis megítélése részéről, amit nagyon sok erdélyi magyarral és szásszal oszt, de ez nem fogja akadályozni abban, hogy hivatali kötelességének buzgón, odaadással és eréllyel tegyen eleget.

Ezzel bátor voltam a 7.) pontra is válaszolni.

ad 3.) Kényes volna a csendőrség beosztását most megrendíteni. A kormány dolga arról gondoskodni, hogy ez az elitalakulat oly fényes derekassággal és bravúrral teljesítse feladatát, amilyent az utóbbi időben is tanúsított.

ad 4.) Ez a pont a megfelelő fegyverek sajnos megállapított hiánya miatt elesik.

ad 5.) Általános levélcenzúra nem engedhető meg, ez irányban csak az történhet, ami a politikailag gyanús személyek felügyeletéhez hozzátartozik.

ad 6.) Már a háború előtt indítványoztam az Erdély déli részén állomásozó két román ezred áthelyezését a Monarchia belsejébe; éppen most közli velem a m. kir. honvédelmi miniszter úr, hogy a cs. és kir. hadügyminiszter úr már elrendelte tartalékos zászlóaljok áthelyezését Erdélyből a Monarchia más részeibe. Így ez a kérdés elintézettnek tekinthető.

Ezekkel a sürgős ügyekkel való túlterhelés folytán sajnos nagyon sietősen leírt sorokkal igyekeztem császári és királyi Fenségednek tiszta képet adni a helyzetről és a magyar királyi kormány nézeteiről.

Ezeket szeretném úgy összegezni, hogy Románia támadása csak egy, bár nem túlságosan nagy katonai erőfelfejtással hárítható el. Politikai intézkedések ebben alárendelt szerepet játszanak. Viszont a kormány feladata a rend fenntartása az országban a támadás előtt és a birtokunkban maradó országrészekben a harc alatt is, amivel az felelőssége teljes tudatában a háború kezdete óta céltu-

¹ Torda-Aranyos, amelynek főispánja volt (tehát Tordára).

datosan foglalkozik, és én azt remélem, hogy a reánk váró események közepette sem fog hiányozni sem hidegvére, sem energiája.

Kérem császári és királyi Fenségedet, fogadja kegyesen mély hódolatom kifejezését.

Budapest, 1915. január 18-án.²

Tisza s. k.

F

1915 máj. 10

*Gr. Tisza István miniszterelnök átirat-fogalmazványa a közös hadsereg főparancsnoksághoz, körtávirata az érintett erdélyi megyék főispánjaihoz az erdélyi románság körében észlelt divergáló törekvések és barátságtalan közhangulat tárgyában*¹

ME 1915–XII–2262

(Német nyelvű gépelt fogalmazvány fordítása)

I

A Cs. és Kir. Hadsereg főparancsnokságnak
(Rendszeres autóordonánc-postával. Bpest.)²

A honvédelmi miniszter úrhoz intézett, f. hó 7-én kelt Op. 9678 sz. átirat tartalmáról tőle értesülvén, bátor vagyok közölni, hogy táviratilag utasítottam a vonatkozó területeken székelő valamennyi főispánt, hogy kettőzött éberséggel figyeljek az ottani románok hangulatát és eljárás módját, és szükség esetén teljes erővel avatkozzanak be.

Eddig elszórta rendkívül kevés jelenséget észleltek, amelyből a nevezett népesség hangulatának romlására lehetne következtetni, és hiányoznak a konkrét támpontok, amelyek a közigazgatási hatóságot abba a helyzetbe hozhatnák, hogy veszélyes mozgalmak felbujtóit felderítse és ártalmatlanná tegye.

E célból igen nagy fontosságú volna, ha a csapatparancsnokságoknál lévő minden bizonyíték a kormány rendelkezésére bocsáttatnék, amely ezáltal kezébe kapná a szálakat.

Van szerencsém tehát felkérni a cs. és kir. Hadsereg főparancsnokságot, szíveskedjék haladéktalanul elrendelni, hogy velem azonnal pontos adatok közöltessenek a vétkes magatartású román katonák nevééről, illetőségi helyéről és kapcsolatairól, valamint levelezésük azon részéről, amely ezen üzemek nyomára vezethetne.

A csapatparancsnokoknak, úgy tűnik, becses bizonyítékanyag van a kezükben, és sürgősen kívánatos volna, hogy az a közigazgatási hatóság rendelkezésére bocsáttassék. Amint ilyen támpontok birtokában leszek, a vétkesek elleni kíméletlenül szigorú eljárás remélhetőleg hamarosan a kívánt eredményre fog vezetni.

² Az aláírás előtt Tisza I/19-i utasítása másolat küldése iránt a honvédelmi és a belügyminiszternek.

¹ A miniszterelnöki akció törvényhatósági folytatásának irományait nem ismerjük. A szóban lévő iratnál – amelynek tárgymegjelölése: „Hivatalból: az erdélyi románság körében észlelt jelenségek tbn. *Igen sürgős!*” – csupán Fogaras vm. főispánjának szövegére áttett számjeles táviratát találjuk. A főispán szerint „...vármegyében románság hangulata eddig még komoly aggodalomra nem ad okot; igaz, hogy az intelligens elemeken várakozásteljes izgalom észlelhető, mely egyelőre titkos összejövetelekben és sugdolódzásokban nyilvánul, azonban köznép hangulata még nem rossz...” – Az átirat és körtávirat másolata egyben megküldetett a honvédelmi és a belügyminiszternek.

² Utólag ceruzával rájegyezve.

Egyelőre nem szükségesek rendőri vagy katonai intézkedések a belső rend biztosítására Erdélyben. Az ott lévő, népfölkelőkkel erősen megnövelt csendőrség teljesen elegendő erre a célra, és nincs szó olyan rendzavarásokról, amelyeket nagyobb erőbevetéssel kellene meggátolni, hanem titkos felforgató tevékenységről, ami ellen csak konkrét gyanúokokra alapozott rendőri vizsgálat vezet célhoz.

II.³

Számjeles távirat

Valamennyi erdélyi főispánnak

(kivéve Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék vm.ék főispánjának)

38-ik hadosztályhoz újabban érkezett román legénység körében olyan jelenségek mutatkoznak, amelyek, valamint a harctéren álló katonáknak hazulról küldött levelek tartalma arra mutatnak, hogy az erdélyi román lakosság hangulata közelgő román invázió híresztelésének hatása alatt romlik.

Szíveskedjék e jelenséget feltűnés nélkül, titokban a legéberebben megfigyelni, észleleteiről jelentést tenni, izgatás vagy csábítás beigazolt eseteiben teljes szigorral eljárni.

Tisza

G

1915 okt. 1

*Gr. Tisza István magánlevele Conrad von Hötzendorf altábornagyhoz,
a monarchia vezérkari főnökéhez román nemzetiségű tiszteknek
az erdélyi román határ közelébe való beosztása tárgyában¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/86

(Fordítás német nyelvű gépelt levél átütéses másolatáról)

Budapest, 1915. október 1-én.

Kegyelmes Uram!

A sajnos itt-ott ismétlődő tapasztalatok mellett, amelyek bizonyítják, hogy a román nemzetiségű tisztek nem mutatkoznak kivétel nélkül minden gyanún – még a lagymatagság gyanúján is – tisztától elvárhatóan felülálló felfogásúnak, kötelességemnek tartom Excellenciád figyelmét felhívni arra a körülményre, hogy éppen Erdélyben, tehát monarchiaellenes agitációnak kitett román lakosság körében és a román határhoz közel nagyon fontos bizalmi állások vannak román nemzetiségű tisztek kezében.

Most például Nagyszebenben Georg Rades őrnagyra osztották ki a mozgósítási ügyek intézését, és ennek a reszortnak a vezetését kellene átvennie; ugyanott a hírszerző osztagot Grecul százados vezeti; két román van beosztva a katonai jogszolgáltatással kapcsolatos teendők intézésére, Gabriel Teleaga főauditor* és egy Popovics nevű huszárkapitány; a katonai parancsnokságon az egészségügyi szolgálat élén Corbu törzsorvos áll, míg a kiegészítő zászlóaljhoz Petrescu ezredorvos van beosztva,

³ Az eredetiben is magyarul.

¹ A szöveg fölé gépelve és piros ceruzával nyomatékosan aláhúzva: „Másolat. Br. Conrad vezérkari főnöknek”.

* Ezredbíró.

úgyhogy a gyógyult embereknek a frontra való visszaküldésével kapcsolatos minden orvosi teendő románok kezében van.

Távol áll tőlem, hogy ezekkel az urakkal szemben bármilyen gyanút fogalmazzak meg. Szeretném remélni, hogy kivétel nélkül teljesen megbízható, minden mellétekinteten felülemelkedő ügybuzgalommal eltelt férfiak, azt hiszem, nem tévedek azonban, ha ezt a bizonyos feltűnést keltő körülményt ezen a tisztán magánúton Excellenciád tudomására hozom.

Őszinte nagyrabecsüléssel Excellenciádnak

kész híve

Tisza s. k.

H

1915 okt. 3

*Conrad von Hötzenendorf altábornagynak, a monarchia vezérkari főnökének levele
gr. Tisza István miniszterelnökhöz válaszul a román nemzetiségű tiszteteknek
az erdélyi román határ közelébe való beosztása tárgyában tett észrevételekre*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/88

(Fordítás német nyelvű eredeti gépelt magánlevélről)*

Kegyelmes Uram!

Excellenciád szíves volt egy f. hó 1-i magánlevélben felhívni figyelmemet több Nagyszebenbe beosztott román nemzetiségű vagy román nevű cs. és kir. tisztre és őket Excellenciád azon tapasztalatával kapcsolatba hozni, hogy az ilyen tisztetek nem működnek kivétel nélkül olyan minden gyanún felülálló felfogásban, amely egy tiszttól elvárható.

Excellenciád mindig nagyon lekötelez minden katonai vagy összállami érdekekben adott kezdeményével, és mindig kész vagyok Excellenciád nagybecsű óhajainak a lehetőség szerint eleget tenni.

A jelen esetben azonban csak azt tételezhetem fel, hogy Excellenciád intervenciója kielégítő tájékoztatás nélkül történt az Excellenciád által említett tisztetek szóvá tett teendőire nézve.

Hogy egy Erdélyben alkalmazott katonai bírónak vagy egy erdélyi kiegészítő zászlóaljhoz beosztott katonarvosnak tökéletesen kell bírnia a román nyelvet, nyilván minden további nélkül világos.

Hogy sajnos csak kevés olyan tiszttel rendelkezünk, aki nemzetiségére nézve nem román, és mégis tökéletesen tudja a román nyelvet, bizonyára Excellenciád számára éppoly ismeretes, mint számomra.

A hírszerző szolgálat vezetését a nagyjából románoklakta Erdélyben természetesen csak olyan tisztre lehet bízni, aki nemcsak tökéletesen beszéli a nyelvet, hanem akinek lehetőleg pontosan tájékozottnak kell lennie az ország nemzetiségi, politikai és társadalmi viszonyairól és szolgálata sikeres kifejtéséhez a szükséges kapcsolatokkal rendelkeznie román körökben. Hogy ez alkalmasan csak egy román lehet, nézetem szerint bizonyára nem szorul további bizonyítékra.

Kérem Excellenciádat, engedje át bizalommal a katonai szolgálati helyekre alkalmas személyek kiválasztását az illetékes parancsnokságoknak, melyeknek ezért teljes felelősséget kell vállalniok. Általánosságban tartott, a cs. és kir. tiszteteknek csak nemzetiségéből vagy nevéből levont kezdeményezésekre privát formában, továbbá Excellenciád fenntartására, hogy nem akar vádaskodást megfogalmazni, semmiképp sem reagálhatok, inkább kötelességszerűen tisztelettel kérem Excellenciádat az ügy és az Excellenciád által megnevezett tisztetek érdekében, szíveskedjék velem

* „K. u. K. Chef des Generalstabes” (cs. és kir. vezérkari főnök) feliratú levélpapíron.

mihamarább konkrétan közölni, mi merül fel minden egyes meggyanúsított tiszt ellen, illetve milyen információk indították Excellenciádat arra, hogy intervenciómat igénybe vegye.

Fogadja Excellenciád kiváló nagyrabecsülésem kifejezését.

Conrad s. k.
altábornagy

Teschen, 1915. 10/3-án.

I

1915 okt. 9

*Gr. Tisza István válaszelevele Conrad vezérkari főnöknek
a román nemzetiségű tisztek nagyszebeni beosztásával kapcsolatos aggályok tárgyában¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/87

(Fordítás német nyelvű gépelt levél átütéses másolatáról)

Budapest, 1915. október 9-én.

Kegyelmes Uram!

Válaszolva Excellenciád e hó 3-i becses levelére mindenekelőtt meg akarom állapítani, hogy én f. hó 1-i levelemmel egy tényt akartam bizalmasan Excellenciád tudomására hozni anélkül, hogy azzal bármiféle javaslatot kössek össze. A katonai állások betöltése magától értetődően kizárólag a hadvezetőség kompetenciájába tartozik, és csakis Excellenciádtól függ, hogy az általam közölteket tekintetbe veszi vagy nem.

Egy ilyen közlésre mindenesetre azon körülmény által éreztem magam indíttatva, hogy már többször – így legutóbb éppen Nagyszebenben – felhívták figyelmemet arra, ha valamilyen politikai hivatali állásban román vagy szerb nevű tisztviselő volt.

Midőn még bátor vagyok azt az egyetlen megjegyzést tenni, hogy az erdélyi magyarok és németek között tömegesen vannak, akik a román nyelvet bírják, és tökéletesen ismerik az ország nemzetiségi, politikai és társadalmi viszonyait, maradok kitűnő tisztelettel Excellenciád

kész híve
Tisza s. k.

¹ A szöveg fölé gépelve és piros ceruzával kétszer aláhúzva: „Másolat. Conrad ŐExc.-nak”.

*Iratok Frano Supilo horvát ellenzéki politikus angliai emigrációs tevékenységéről.*¹

A

1915 jan. 7

*Frano Supilo horvát politikus emlékirata Edward Grey angol külügyminiszterhez*¹

London, 1915. I. 7.

Az Osztrák–Magyar Monarchia déli részén, Szerbiában és Montenegróban élő délszlávok egy-
eséges tömbben mintegy 260 000 km² területen élnek, és mintegy 12 700 000 főt számlálnak. Hoz-
závetőleg ez a népesség

7 200 000 szerbből,

3 400 000 horvátból,

1 400 000 szlovénből és

700 000 Bosznia-Hercegovinában élő mohamedán vallású délszlávból áll, ez utóbbiak politikai
tudatát még ma is inkább a vallási, mint a faji befolyások dominálják.

Szerb, horvát és szlovén – három elnevezés egyetlen etnikai egységre. Ugyanazt a nyelvet
beszélik, de eddig megosztotta őket részben történelmi fejlődésük és hagyományaik eltérő volta,
részben pedig eltérő hitük. A szerbek ortodox hitűek, míg a horvátok és szlovének katolikusok, ha
eltekintünk egy csekély protestáns töredéktől. A 12 700 000 délszláv között tehát 7 millió ortodox,
5 millió katolikus és 700 000 mohamedán.

Egyetlen pillantás a térképre megmutatja, hogy a délszlávok jelentik a legnagyobb természetes
akadályt a német „Drang nach Osten” útjában. Ez a híres politikai koncepció összeköti Hamburgot
és Berlint Béccsel és Budapesttel, keresztezi a Balkánt és Kis-Ázsiát, és onnan Bagdad, a Perzsa-öböl
és az Indiai-óceán felé halad. Ez az oka annak, hogy a délszlávok oly sok éven és évtizeden át ki
voltak szolgáltatva a gátlástalan német politika támadásainak. Ez a politika mindennel megpróbál-

¹ Frano Supilo (1880–1917) horvát ellenzéki politikus, 1904-től horvát-szlavon országgyűlési képviselő. A világháború kitörésekor Olaszországban tartózkodott, ahol Ante Trumbić és Ivan Meštrović társaságában megszervezte a jugoszláv politikai emigráció vezérkarát. Supilo ezt követően a franciaországi, nagy-britanniai és oroszországi délszláv akciók irányításában Masarykhoz hasonlóan a német „Drang nach Osten” feltartóztatására hivatott nemzeti kisállami program hirdetője és az orosz politika délkelet-európai átrendezési elképzeléseinek ellenzője volt. A jugoszláv állam létrehozásában a nemzeti egyenjogúságot szem előtt tartó „centralizált föderalizmus” eszméjét képviselte. Kezdetül fogva szemben állt az olaszok dalmáciai ambícióival. Ellenezte a szövetségeseknek azt a törekvését, hogy a délszláv egység létrehozásában egyedül Szerbiára kívántak támaszkodni. 1915. augusztus 30-án Supilo ismételten Greyhez fordult. Egyetértett az angol külügyminiszternek azzal az elképzelésével, miszerint Bosznia-Hercegovina, Dél-Dalmácia és Horvátország a háború után szabadon dönthessen sorsáról. Egy hónappal később hétpontos beadványban ismertette az angol kormánnyal a horvát kérdésben képviselt álláspontját. Ebben leszögezte, hogy amennyiben Szerbia nem tudja vagy nem akarja végrehajtani azokat a reformokat, amelyek révén „a jugoszláv egység zászlóvivőjévé” válhatna, abban az esetben önálló Horvátország fog alakulni, amelyhez az Ausztria-Magyarországból kiváló délszláv tartományok csatlakoznának. Ezen álláspontja miatt Supilo mind Pašićcsal, mind pedig Trumbićcsal konfliktusba került, a Jugoszláv Bizottságban pedig elszigetelődött, és 1916. ápr. 5-én lemondott tagságáról. Halála előtt ismét közeledett a Jugoszláv Bizottsághoz, üdvözölte a korfui deklarációt, de nem sokkal később meghalt.

¹ Közölve: Supilo, Frano: Pisma i memorandumi (1914–1917). Letters and memorandums... [Izd.] Dragovan Šepić. Beograd, 1967. 40–45. l. Az eredeti lelőhelyeként a londoni külügyminisztérium levéltára van megjelölve, pontos jelzet nélkül.

kozott, hogy őket megossa, megdermessze és erkölcsileg megmérgezze annak érdekében, hogy rajtuk keresztül – vagy ha kell, megsemmisítésükkel öfölköztük – utat nyisson magának.

A XIX. század második felében és a XX. század elején a délszláv gát ellen egymást érték a német támadások, támogatva a magyarok erejétől. Mi délszlávok ellenálltunk, ahogy tudtunk, és el voltunk szánva, hogy sem el nem hagyjuk magunkat sodorni, sem nem állunk a német célok szolgálatába. A szükség azonban és helyzetünk mint németellenes hullámtörő úgy hozta magával, hogy valamennyi olyan állam számára haszonnal bírunk, amely a német aspirációkkal szembenállt, szembenáll vagy szembe fog kerülni. Ezért saját érdekünk és emez államok és népek érdeke, hogy ez a természetes sláv gát megszilárduljon és megerősödjön, és így eredményesen álljon ellent a német invázióknak, amit ha ma vissza is verünk, holnap kettőzött erővel és módszeres eltökéltséggel fog visszatérni.

Ezért arról van szó, hogy segítséget kapjunk ahhoz, hogy szilárd alapra helyezzük nemzeti egységünket és szabadságunkat, hogy egy szervezett, jól működő és független államba tömörítsük a 12 700 000 délszlávot.

Számunkra délszlávokra ez a kérdés a becsület, a nemzeti öntudat és a lét kérdése. Más népek és államok számára, amelyeknek szembe kell szállniuk a teuton próbálkozásokkal, erkölcsi, politikai és gazdasági fontossággal bíró kérdés.

Ezt azonban aligha kell hangsúlyoznom. De amikor Excellenciához mint Nagy-Britannia külpolitikájának képviselőjéhez fordulok, bátorkodom felhívni Excellenciád figyelmét néhány részletkérdésre, amelyek nagyban elősegíthetik vagy akadályozhatják a jövő munkát Európa délkeleti részében.

*

Eme kérdések között az első a délszlávok és Olaszország viszonyának a kérdése.²

A délszlávokkal kapcsolatban Olaszország részben megalapozott, részben meg nem alapozott ambíciókat táplál. Megalapozott törekvései azok, amelyek megfelelnek egyes területek lakossága többségének a faji érzéseinek. Amikor azonban ezek az igények túllépnek a többségen, akkor joggal nevezhetők meg nem alapozottaknak. Ezek az olasz igények azokra a délszlávokra terjednek ki, akik régóta és még ma is az olasz nyelvet használják a műveltség és kultúra nyelveként. Olaszország semmit sem veszítene, ha nemzeti programját ezen a téren csak azoknak a megszerzésére korlátozná, akik valóban vele egy fajhoz tartoznak. Sőt, csak nyerne, mert mi délszlávok, különösen az adriai tengerparton élők, fogékonyak vagyunk az olasz szellem iránt, és hajlunk arra, hogy minden kapunkat kitarjunk az olasz nyelv előtt, ami az olasz civilizáció és kultúra egyik eleme és természetes szövetségeseink az úgynevezett német „Kultur”-ral szemben.

Másrészt viszont a dolgok természete és kölcsönös földrajzi helyzetünk arra kell hogy kényszerítse Olaszországot, hogy az Adria délszlávjaival ne csupán platói barátságban éljen, de egy olyan szövetségben, amely őt is és minket is nagyban erősítene a német fenyegetés elleni közös védekezésben. Sajnos, ezt a közös szükségét kevés olasz látja be, és még kevesebb érzi át. Többnyire „barbár”-nak tekintenek bennünket, akik méltatlanok a kapcsolatra, ámbár már megmutattuk, szabadon és egyesülten pedig még inkább meg fogjuk mutatni, hogy legjobb fiaink méltón tudják kivenni részüket a civilizáció munkájából. De a sok megmaradó előítélet és antipátia ellen a két fél esetleg hiába próbál küzdeni, ha nem kap segítséget.

² Supilo 1915 februárjában Oroszországban tudomást szerzett az antant és Olaszország között folyó titkos tárgyalásokról és arról, hogy Olaszország hadba lépését a szövetségesek délszláv területek odafigéréseivel igyekeztek biztosítani.

Ebben a nehéz helyzetben egyedül Anglia lenne képes kétségbe nem vonható tekintélye birtokában a siker esélyével gyakorolni befolyását. Pusztán brit érdekből nézve is figyelmet érdemel a délszlávoknak és az olaszoknak a széles körű megértés felé vezető úton való ösztökélése.

*

A második fontos kérdés a különféle délszláv elemek egyesülését vagy inkább fúzióját érinti.

Mint már említettük, ellenfeleink már régóta a mi erőnket jóval meghaladó erőkkel próbálják ellenünk alkalmazni a „divide et impera” rendszerét, hogy népünk soraiban egyenletlenséget és gyűlöletet szítsanak. Nem értek el sokat, sőt a politikájuk elleni reakció erősnek és jótékonynak mutatkozik, különösen ifjabb nemzedékünk soraiban. Mindazonáltal továbbra is készenlétben állnak a befolyások, hogy megfelelő alkalommal az intrika erős kötelévé sodorják eltérő hitünk és tradícióink szálait.

De éppen ezek a különbségek hozhatnak jó gyümölcsöt, ha megfelelően foglalkozunk velük. Minthogy a délszlávoknak közel fele a nyugati, fele pedig a keleti civilizációhoz tartozik, új és hasznos tényezők bizonyulhatnak a Kelet és Nyugat közötti viszonyban, a római katolicizmus és a görögkeleti ortodoxia között. Az elméknek és civilizációknak ebben a találkozásában Anglia morális és politikai segítséget nyújthat számunkra, hol impulzust adva, hol visszafogva, ahogy a szükség éppen kívánja. Nagyon kívánatos a népünkre gyakorolt ilyen brit hatás. Sok rosszat megakadályozhat és sok jót tehet, művelt embereink túlnyomó többsége ezt hálásan fogadná. Ez létfontosságú kérdés nemzetünk jövője számára. Bárcsak tudnék olyan szavakat találni, amelyek Excellenciád figyelmét erre tudják fordítani.

Nemzeti szellemünk különböző elemeinek fúzióját azonban nagyban gátolná, ha egyes körzetek és tartományok, ahol a népesség nagy többsége kétségen kívül szláv, feláldozásra kerülnének, s ezáltal végső elnemzetlenítésre lennének ítélve. Egy ilyen áldozatot ellenfeleink azonnal felhasználnának arra, hogy gyengítsék Szerbia helyzetét a katolikus horvátokhoz és szlovénekhez képest, s az utóbbiak helyzetét Szerbiához képest. Igaz, hogy Ausztria–Magyarország kezében tart bennünket, de minthogy a Habsburg-monarchia oly sok nyelvből és népből tevődik össze, eddig még nem tudta eltörölni nemzeti egyéniségünket. Kötelékében voltunk, de élve maradtunk. Ha azonban népfajunk egy darabját elvágnák és egy fajilag egységes államhoz csatolnák, nemcsak halálra ítélnék, de egyúttal ez a haldokló töredék hatalmas eszköz lenne ellenségeink kezében a többiek erkölcsi egyesülésének meggátolására.³

A teljes unió megvalósítása érdekében a szövetséges hatalmaknak és Szerbiának elsősorban minden erővel azon kell lennie, hogy mezőgazdasági lakosságunknak még legalacsonyabb és legműveletlenebb rétege előtt is igazolják az alapelvet, mely szerint ez a háború nem a hódítás, hanem a megváltás és felszabadítás háborúja.

Például különösen kívánatos az olyan incidensek elkerülése, mint ami a közelmúltban Lissa szigetének az Adrián tevékenykedő francia-brit flotta által történő elfoglalásakor keletkezett. A kicsiny Lissa városának polgármestere, egy bizonyos Topitch, aki egyben igazgatója egy, az osztrák kormány által szubvencionált és tőle függő gőzhajó-társaságnak, a szomszédos szigetek mögött rejtőző osztrák-magyar torpedóhajók számára jelzéseket adott vagy adatott le. Topitchot néhány társával együtt letartóztatták, majd Toulonba vitték, ahonnan később elbocsátották, és ő hazatért. Lissa lakosságára azonban, amely szinte kizárólag parasztokból és halászból áll, a francia-brit flotta parancsnoka 25.000 osztrák korona (1040 font) bírságot vetett ki. Minthogy a pénzt nem lehetett összeszedni, erővel elvették a helyi bankból. Ezek a bankok hazafias délszláv intézmények, saját politikai embereink nehéz munkájának az eredményei, akik ezáltal igyekeznek az alacsonyabb osztályokkal megértetni a szer-

³ A bolgár hadba lépésért cserében az antant is felkínálta az 1913. évi bukaresti békében Szerbiának ítélt macedón területeket. Ez ellen a terv ellen itt és 1915. augusztus 30-i beadványában is szólt Supilo.

vezekedés és takarékoság előnyeit. Amikor végre Franciaország és Anglia felszabadító hadihajói megérkeztek, első lépésük az volt, hogy elvették az emberektől megtakarított pénzüket.

Bordeaux-ban minden tölem telhetőt megtettem a hiba jóvátételére. Valóban parancsot is kapott a flotta, és a pénzt visszaadták. Eközben azonban az osztrák–magyar hatóságok már messzemenően felhasználták az incidenst szláv lakosságuk körében, különösen az adriai délszlávok között.

A harmadik figyelmet érdemlő kérdés a „nemzeti (vagyis faji) autonómia”, amit az osztrák–magyar hatóságok a németekkel együtt ígértek és ígérnek a Monarchia szlávjainak, továbbá az itt-ott már felvetett békejavaslatok. E „nemzeti autonómiák” ígérete terén megtámadhatatlan bizonyítékokkal rendelkezem. Ezekre egy nemrég tartott konferencián került sor, amelyen Berchtold és Tisza grófok és Stürgkh,⁴ valamint az Ausztria–Magyarországban maradt mindenféle szláv politikus vett részt. Céljuk, csakúgy mint a békejavaslatoké, hogy a jövőre nézve a múlthoz hasonlóan biztosítsák az osztrák–német–magyar uralmat a 35 millió szláv, 28 millió katolikus és 7 millió ortodox fölött, akik eddig osztrák és német földön éltek.⁵

A német faj le lesz győzve, de nem lesz megsemmisítve, ezt egyetlen civilizált ember sem kívánhatja. De a német faj még legyőzve is állandó lidércnyomásként fog nehezedni Európára, és nem fog kigyógyulni igényeiből, ha nem csökkentik le igazi kereteire azzal, hogy kiszakítják szorításából ezt a 35 millió szlávot, akik akarataik ellenére növelték Németország gátlástalan militarizmusának súlyát és erejét.

A német iga alatti szláv „autonómiák” enyhítő szere, amit Ausztria–Magyarország Németországgal egyetértésben javasol, nem javíthatja meg a jelenlegi bajt, meghosszabítaná és végleg gyógyíthatatlanná tenné. Türelemmel és szorgalmas kitartással a németek hamarosan magukhoz fognak térni most elszenvedett vereségeikből, és lesznek annyira óvatosak, hogy elkerüljék a diplomáciai előrelátásnak azt a hiányát, amely most elszigetelte őket az egész civilizált világtól, úgyhogy még azok is elhagyták őket, akikre esetleg számíthattak volna.

Mindezen oknál fogva a nem-militarista Európa békéje számára elengedhetetlen Ausztria–Magyarország valamennyi szlávjának felszabadítása, mindenek fölött pedig a délszlávok felszabadítása és egyesülése, továbbá a megértés köztük és Olaszország között. Ez az egyesülés és egyetértés végleg bezárná a Kelet kapuját a német imperializmus nagy világhódító álma előtt.

Itt van a délszlávok és Anglia nagy kölcsönös érdeke. Népünk megszabadításával Anglia a mi javunkat és a saját javát szolgálja.

Függelék

A délszláv területek gazdasági viszonyai

A délszláv területek együttes költségvetése, ha a háború előtti Szerbia, Montenegro, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia és a Habsburg-monarchia többi délszláv területének költségvetéséből indulunk ki, összesen mintegy 30 000 000 font sterlinget tenne ki. A nemzeti egység és a gazdasági függetlenség viszonyai között néhány év alatt ez az összeg több mint megkétszereződne.

Szerbia már megmutatta, hogy képes élni és virágozni, ha megszabadul az osztrák–magyar gazdasági kötelekektől. Ausztria–Magyarország délszláv területei egészükben véve még termékenyebbek, mint Szerbia. Szlavónia, Észak-Bosznia, a Bánság és Bácska* termékenységeivel csak Lombardia vetekszik. A hegyeket kitűnő szálfák borítják, a bor jó, az Adriánál megterem az olajbogyó, a narancs, a citrom és a pálma. A Bánság és Szlavónia gabonája éppolyan híres, mint szarvasmarhája,

⁴ Stürgkh Károly gr. (1859–1916), 1911. nov. 3-tól haláláig osztrák miniszterelnök. 1916. okt. 21-én merénylet áldozata lett. (Vö. Iratok VI. köt. 303. l.)

⁵ A Monarchia szláv népei számára biztosítandó „nemzeti autonómiák” kormányzintű felvetésének áhírét valószínűleg taktikai eszközként vette be emlékiratába Supilo.

*Az eredetiben: Banat és Bacska.

amelyekből sokat exportálnak. (A vasúti közlekedés jelenleg hiányos, mivel Ausztria és különösen Magyarország szándékosan meggátolja kifejlesztését, hogy a délszláv területeket gazdasági elnyomás alatt tarthassa.) Hajó vasutak fogják összekötni a remek adriai kikötőket, Spalato-Salonát, Sebenicót, Gravosa-Ragusát és Neumot gazdasági hátszágukkal, akkor ezek a kikötők fontos kereskedelmi központokká fognak válni. Különösen áll ez Spalato-Salonára, amely Trieszt, Genova és Szaloniki vetélytársává lehet.

Ugyancsak jelentősek a délszláv területek ásványkincsei. Só van Boszniában, van réz, arany és szén (ez utóbbi nem jó minőségű, de nagy bőségben fordul elő Horvátországban, Szlavóniában és Dalmáciában), valamint higany (a carniolai Idria bányája a leggazdagabb a világon).

Az Adria délszlávjai kitűnő tengerészek és hajósok. Az osztrák politika állandó ellenzése mellett jelentős kereskedelmi flottát hoztak létre, amely a világ minden részével kereskedik. Észak- és Dél-Amerikában, ahol számuk meghaladja a 300 000-et, a délszlávok jó hírnévnek örvendenek mint kézművesek és üzletemberek.

A délszláv területek konkrét erőforrásai mellett meg kell említeni, hogy birtokukban van egy olyan Riviera, amely már most is több százezer látogatót vonz télen és nyáron. Emellett számos szárazföldi gyógyvízű fürdőhely is található, pl. Kiseljak, Topusko, Varasdinske Toplice, Krapinske Toplice és Lipik, ahol a világ jódiban leggazdagabb forrása van.

B

[1915 aug.]

Frano Supilo horvát politikus levele Herbert Asquith angol miniszterelnökhöz¹

London, [dátum nélkül]

Néhány hónappal ezelőtt volt olyan szíves, és fogadott engem, és megtárgyalta velem a politikai helyzetet. Remélem, megbocsátja, ha ismét Önhöz fordulok egy olyan pillanatban, amely számomra annyira válságosnak tűnik saját nemzetem jövője szempontjából. Nagy jelentőségű döntések előtt állunk, amelyek esetleg megmászhatatlanok lesznek, s én úgy érzem, jogom van beszélni annak a 7 millió szerbnek, horvátnak és szlovénnek a nevében, akiket én és a jugoszláv bizottságban helyet foglaló kollégáim valóban demokratikus alapon képviselünk. Nevükben fordulok Önhöz, és arra kérem, adjon nekem lehetőséget, hogy azon jogunk mellett érvelhessek, hogy vegyenek bennünket figyelembe, amikor az antant a nyugati Balkánt érintő bármilyen döntést hoz.

Ha a probléma nem lenne ennyire létfontosságú és sürgős, nem bátorkodnék Önt zavarni egy olyan pillanatban, amikor Ön annyira túl van terhelve az államügyekkel.

¹ Lelőhelye: Arhiv Jugoslovenskog odbora, Zágráb. Közölve: Supilo, Frano: Pisma i memorandumima (1914–1917). Letters and memorandums... [Izd.] Dragovan Šepić. Beograd, 1967. 103. l.

[1915 jan. 9]¹*Részletek a nagybecskereki rendőrkapitányságnak az ottani ügyészséghez intézett jelentéséből a Narodna Odbrana, Szokol és más szerb egyletek szervezkedéséről és agitációjáról*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/169–173

(Kézírású másolat)

629 B.–914. sz. Királyi ügyészség, Helyben. 1914. El. 20 A–16. sz. megkeresésére, a helyi cs. és kir. katonai állomásparancsnokság kezdeményezésére őrizetbe vett s utóbb cím által előzetes letartóztatásba helyezett egyénekre vonatkozó terhelő adatokat a következőkben közlöm. Bosznia és Hercegovina annexiójával a szerb aspirációkra mért csapás reakciójaként – különösen a balkáni háború óta – mind erősebben érezhetővé vált a Szerbiából kiinduló ama törekvés, mely a Szerbián kívül élő szerbeket, a délszláv eszme érdekében igyekezett tömöríteni.

A *Narodna odbrana*.² A mozgalom forrása, a szerbiai „*Narodna odbrana*”,² a „nemzeti védelem”-re alakult egyesület volt, melynek szerepe, a trónörökös és nejének meggyilkoltatása után megindult nyomozás során eléggé tisztázódván, elegendő lesz róla csupán annyit megemlíteni, hogy céljainak elérésére a sajtót és ügynökeit ugyancsak felhasználta. Kátéját, a Dr. Bakics Voisláv által írt s Belgrádban 1910-ben megjelent „Szerb faj és hazaszeretet” c. művet ingyen terjesztette (l. a mű végén lévő megjegyzést).³ Hiszen e műben vannak lefektetve azok az alapelvek, melyekkel „nagy Szerbia” alapját akarja megvetni. E mű 31–32. lapján a köv. olvashatók: „...aki a szerb nyelvet és hagyományokat kultiválja, az már tesz a szerb nép érdekében valamit. Aki pedig új intézményeket létesít, az szintén nemzete érdekében cselekszik, de legtöbbet tesz az, aki védi az ellenségtől, feláldozza javait és életét. Aki önként hoz áldozatot népének, az az igazi hazafi, az megérdemli, hogy az egész nép jótevőjeként ünnepelje. Az ily hazafiakat a fiatalság elé például, ideálul kell odaállítani, mert azok nagy emberek, kiket a nemzeti történet is megörökít, a nép[-]ének is megéneklük és legendákat mondanak róluk a mesék. Az a nemzet, melynek sok nagy embere, sok érdemes hazafia van, az nem fog elveszni. – A szerb nemzet boldog, mert sok oly férfja van, akik nemzeti célokérti munkájokkal, s különösen a haza védelmében kitűntek. Ezeket a szerbeket nem felejtik el, tisztelettel emlékszik meg róluk s bűbájos hatalmukban akkor is hisz, ha már elmúltak. Mert hiszi a nép, hogy Kraljevics Markó (legenda hős) segíteni fog neki az ellenség ellen vívandó harcokban. Ez a hite és reménye még több erőt ad neki és ösztönzi a narodna odbrana nagyobb munkájára...” Arra a kérdésre, hogy mi a szerb haza? következőképp felel Dr. Bakics, említett művében: „Az a föld, ahol szerb nép él. A szerbek nem keresnek idegen földet, hanem meg akarják őrizni saját területüket, hogy ne kerüljön az idegen kezekbe... Nekünk természetes jogunk van azon területekre, melyek valaha Szerbiához tartoztak... A népjogok nem évülnek el soha, amíg a nép él és amíg a népnek fogalma van nemzeti egységről...”⁴ Általános természeti és emberi jogok és a legmagasabb ethikai törvények szerint sem egyes emberek, sem népek nem adhatók el és nem

¹ A hivatalos másolat kelte.² Piros tintával aláhúzva.³ Bakić, Vojislav (1847–1929) pedagógus, szerbiai minisztériumi hivatalnok. Tanulmányait Zomborban, Lipcsében és Heidelbergben végezte. A horvát bán nem járult hozzá karlócai tanfelügyelővé választásához, ezért Szerbiában telepedett le. Szóban forgó művének eredeti címe: Srpsko rodoljublje i otačastvoljublje. A könyv szerepét és küldetését a rendőrségi jelentés kétségtől túlbecsülte. A Narodna Odbrana szervezeti felépítésére és történetére nézve l. Iratok VI. köt. 275. l. A nagybecskereki viszonyokra pedig uo. 235–237. l.⁴ Az utóbbi három mondat a lapszálon kék ceruzával megjelölve.

vehető meg, sem más népek és nemzetek rabszolgái nem lehetnek.” A kátét a házkutatások alkalmával dr. Matics Mihálynál, dr. Nedelykovics Márkónál, dr. Zsupánszky Szlavkónál, Rákity Lázárnál és Tyurcsin Radovánál találta meg a rendőrség. Moity Dragutinnak is van ilyen könyve, Milorád fiának állítása szerint, de azt oda kölcsönözte valakinek, s a házkutatás alkalmával előtalálható nem volt. E mű elvei alapján indult meg a n[agy]becskereki szerbségnek társadalmi szervezése kulturális és gazdasági téren 1912-ben azért, hogy a lakosság szerbbé s a város szerb kultúrközponttá legyen – a távolabbi cél érdekében. A becsatolt s dr. *Dedijer Jevto*⁵ szerkesztésében megjelent „Nova Szrbia” c. műben tüzetesen le van írva az az aknamunka, melyet a Narodna odbrana Törökországban művelt. Ugyanilyen módszer szerint indult meg a magyar állam területi épségének aláaknázása, mint az alábbiakból kitűnik.

Társadalmi szervezkedés I. Kulturális téren. A távolabbi cél érdekében jelent meg Nbecskereken 1912. év vége felé Staics Vásza.⁶ – Tiszteletére dr. Jaksity Zsarkó és neje vacsorát adtak, melyre hivatalosak voltak dr. Matics Mihály és neje, s dr. Maticsné állítása szerint dr. Sztepanov Szvetiszláv és dr. Mirkov Iván. – Egy másik vacsorára pedig Nikolics Emil gyógyszerész is. Szaics nemcsak véres szájú izgató, ki izgatásai miatt zombori tanítóképezdei tanári állását veszítette, s a múlt évben a szegedi kir. törvényszék 6 havi államfogházra ítélte, hanem műveiből következően a Narodna Odbrana embere is. A szerkesztésében Pancsován megjelent „Novi Szrbín” című omladinista lapban Krály Petárról s Mileticsről szóló lázító dalokon kívül (I. Tyurcsin Cs.) a törökországi Narodna odbrana működéséről tárgyal. A Szrbszka prosvéta (szerb kultúra) című lapjában I. Tyurcsin Cs.) 1914. évf. a szerbséget a következő szavakkal buzdítja összetartásra: „...erős és hatalmas csak az a harcos, aki képes a személyes sértéseket elfelejteni, akkor, amikor a nemzet sérelméről van szó; aki el tudja rejteni gyűlöletét, hogy megalázza magát, hogy visszavonuljon, hogy a másik szerbben nem az állandó ellenséget lássa, hanem folyton annak lehetőségére gondoljon, hogy saját ellenfelével valaha ugyanazon ösvényen találkozhatnak, mely nemzetének védelme felé vezet.” Ugyancsak a Szrbszka prosvétában (1914. évf. 6–7. sz. 191. lap. Tyurcsin Cs.) a szokolról így ír: „Építsünk szokol fészkeket. A sólyom szabad madár, mely nem tűr rabságot, hanem a szabadságot szereti. Ez felrepült s szárnyai a Dunán túlra is kiterjedtek. Az itteni testvérek megértve a rab országban a szokol ideáját, utánozzák a jó példát...” Sőt, a Szrbszka Prosvéta 5. számának 141. lapján (Tyurcsin Cs.) a monarchia területi épsége elleni felségsértésre egyenesen felhív: „...Drina folyó, te nemes határ, Bosznia és Szerbia közt, eljő az idő nemsokára, midőn rajtad átkelhetek csendesén, s Boszniába mehetek!...”

Bizalmas összejövetelek. Szaics Vásza fellépése után alakultak a letartóztatottak, névszerint dr. Nedelykovics Márkó, dr. Zsupánszky Szlavkó, dr. Matics Mihály, dr. Sztepanov Szvetiszláv, dr. Mirkov Iván, Szaity Péter, Moity Dragutin, Klee Száva zárt társasággá, kikhez később Bogojevics Iván is csatlakozott. A le nem tartóztatottak közül Thodorovits Szvetozár és Sztojkovics György gyakran megfordultak e társaságban. A társaság bizalmas összejöveteleit dr. Stepanovnál, dr. Maticsnál és a Dungserszky-féle sörgyár kertjében tartotta. Tanúk erre Kovalszky Lajos m. irodatiszt, Strelinger Márk trafikos, Jahn Anna, dr. Stepanov házvezetőnője, Laffling Ferenc és Hartl Miklós sörgyári portások.

B.) A szerb egyházi dalárda. Összebarátkozásuknak első látható eredménye az 1879-ben alakult, s 1912-ig kifogástalanul működő szerb egyházi dalárdának átszervezése volt, mint az eredmények

⁵ A lapszálon ugyancsak kék ceruzával: „bosnyák”. – Dedijer Jevto (1880–1918) földrajztudós. A belgrádi egyetem docense volt. Az első világháború idején svájci, majd franciaországi emigrációban élt.

⁶ Stajic, Vasa (1878–?) tanító, politikus. Egyetemi tanulmányai után dél-magyarországi szerb községekben, pl. Pancsován tanítókodott, és az általa szerkesztett lapokkal egyre több fiatal sikertelenül bekapcsolnia a radikális színezetű szerb egységmozgalomba. A háború kitörése után letartóztatták és tíz évre ítélték. Büntetését a szegedi és illavai fegyházban töltötte. 1918 őszén szabadult, részt vett az újvidéki és zágrábi nemzeti tanácsok munkájában. Tagja volt a jugoszláv békedelegációknak.

mutatják, a Narodna odbrana céljának szemmeltartásával a káté utasítása szerint. Az egyesület fiatalabb, Sztaity Vászával összekötésben álló tagjainak sehogysem tetszett az elnöki székben a konzervatív dr. Vászity Endre. Magatartásukkal őt lemondásra kényszerítették s helyébe dr. Nedelykovics Markot választották meg. Elnöksége idejéről közgyűlési és választmányi ülési jkveket nem lehetett találni. Ez azután oda juttatta az egyesületet, hogy az egyesület tagjai közül 14-en, névszerint: dr. Nedelkovics Markó, dr. Matics Mihály, dr. Sztepanov Szvetiszláv, dr. Mirkov Iván, Sztaitics Péter, Czvetkov Szvetozár, Sztankov Szvetozár, Brankován György, Rákity Lázár, Klee Száva, Piperszki Kamenkó, Stefanovits Milos, Moity Dragutin és Gruncsics Dusan, szerb nemzeti színű lobogó és ugyanilyen színű jelvények alatt vonultak fel, a f. é. jún. 7.–8-án megtartott zombori szerb dalárdaversenyre. A lobogó dr. Nedelykovics Márkónál, a jelvények pedig Rakity Lázárnál foglaltak le. – A verseny mikénti lefolyásáról az újvidéki határszéli rendőrkapitányság adhat közelebbi felvilágosítást. A versenyhirdetmény, a jelvények és a verseny alkalmából nyomtatott lapok azt mutatják, hogy a verseny lefolyása, a magyar állameszme szempontjából felette veszedelmes volt. A dr. Nedelykovics Márkónál lefoglalt versenyt meghirdető nyomtatvány merő izgatás!! A szerb nemzeti színekben pompázó allegorikus képen, tövises ágak közt madár énekel, bár fészke a lángok martaléka lett. Megfejtésénél önkénytelenül is eszébe jut az embernek Sztaitics Vászai ama költeménye, mely az 1914 évben megjelent Szrbszka Proszveta 102. lapján olvasható (l. Tyurcsin Cs. 8. t. a.) „mindannyian gyűlölnek bennünket, az albán, a magyar a törökkel együtt s mi, mint a vadállatok, ide-oda barangolunk az égő tölgy rengetegben. Amerre megyünk, mindenütt éget a parázs, ahol megfordulunk, fojtogat a füst. S mert gyűlölnek, szeressük egymást, halottainkat, a jövő nemzedéket, eszméinket; minél jobban gyűlölnek, annál jobban szeressük a szabadságot.” A „mostoha viszonyok” közt levő madár, nem lehet más, mint a magyarországi szerbség. A verseny jelvényét szerb nemzeti színű szalag ékíti. A jelvény fehér email lapján ugyancsak szerb nemzeti színek közt, a szerb címer fehér keresztje látható a 4 „sz” betűvel, melynek értelme: szama szloga szerbina szpaszava = egyedül az egyetértés védi a szerbet. A fehér lap alsó harmadán: Zmáj – Sárkány – Jován Jovánovity szerb költőtől a következő idézet foglal helyet: „Ugye nagyapám, miért kellett nekem a guzlicát megcsókolnom? Te kicsi szerbecském, nem tudod azt, de mi öregek tudjuk. Ha majd nagy lész, és átgondolod, majd megtudod a magyarázatát.” Az idézet alatti „sz” „sz” „p” „d” betűk jelentése = szavez szrbszkih pevacskih drustva = a szerb dalegyletek szövetsége. A verseny alkalmára nyomtatott s Rakits Lázárnál lefoglalt képes lapon tövises ágak közt éneklő madár található, a szerb címer keresztjével s 4 „sz” betűjével. A lap felírásának értelme: „Hej, hogy ily sok kín közt, a szerb még mindig tartja magát, az csak a dalnak köszönhető.” A tájképen a Belgrád mögötti Avala hegy nem minden célzat nélkül tekint az al-dunai zöld lapályra!

A *szokol*. A Narodna odbrana intenciói szerint megindult kulturális szervezkedés súlypontját a Szokol-ba helyezték. Szervezését még 1912. derekán megkezdték. Az akkor bemutatott, de nekik ismét visszaadott alakuló közgyűlési jegyzőkönyv szerint Dr. Jaksity Zsarkó, jelenleg n[agy]kikindai ügyvéd, dr. Matics Mihály és Weinovich Mihály voltak a szervezők. Tényleg azonban a letartóztatottak közt szereplő valamennyi intelligens radikális érzelmű egyén megettük állt. Az egyesület alapszabályai a rendőrség közbelépésére nem nyertek belügyminiszteri jóváhagyást. A vezetőség nem nyugodott, s 1913 év vége felé, a nagykikindai egyesület fiókjaként kezdték az itteni szokolt szervezni. A nagykikindaiak természetesen megörültek ennek, s a szervezéshez Roller Brankót, a nagykikindai szokol művezetőjét küldték ki. Roller, hasonlóan Sztaitics Vászához, egyéb polgárfi] foglalkozás nélkül, a szerb nemzetiség szervezéséből tartja fenn magát. Alapos a gyanú, hogy a Narodna Odbrana fizetett embere. Állítólag Kumánról származik. Az apja községi segéd jegyző lett volna. Roller a sz[er]b kereskedő ifjak egyesületének helyiségében (Tóth Lajos vendéglője) megjelent a fiatalság előtt s megkezdte munkáját. Megismertette a Szokol célját, s kimutatta, hogy mily haszonnal jár az a szervezetlen és összetartás nélküli fiatalságra. Különösen kiemelte a szokol célját egészségi és kulturális szempontból. Szerinte a szokol messze jár a politikától. Első sorban az egyetértés és szeretet

iskolája. Ebben mindenki testvér, állás és gazdagságra tekintet nélkül. A szokol a tagjait jó útra vezeti, a bajoktól megvédi s mindenek fölött arra törekszik, hogy testüket egészségessé tegye, mert csak egészséges testben lakik egészséges lélek. „Csak egészséges generáció hozhat létre – úgymond – még egészségesebb és ellenállóbb utódokat, kik képesek lesznek mindazon támadásoknak ellen állani, melyek már ma is mind erősebben fenyegetnek s melyek egy szép napon el fognak tüntetni bennünket”! (L. a Becskerecske novine 1913 évi 24[.] számát. Ilyen előzmények után megszerkesztett alapszabályaikban az ifjúság test és jellemedzését vallván be céljukul, Nagyikindáról kieszközték azoknak jóváhagyását, illetve belügym[in].-i jóváhagyását. Ezzel szemben kimutatható, hogy a szokol valódi célja az ifjúság szervezése, ezek katonai kiképzése s köztük, a délszláv álmódosások megvalósíthatása érdekében, a forradalmi eszmék terjesztése. A Becskerecske novine 1913 évi 24. számában olvasható, hogy Roller Brankó már az alakulás alkalmával bemutatta a „szerb” gyakorlatokat, melyek annyira tetszetek, hogy egészen ámulatba ejtette vele a fiatalságot. Azután az egyes pontok gyakorlati jelentőségét is megmagyarázta Roller!! Ugyane szabadgyakorlatokkal, a Becskerecske novine 914. évi 9. számának tanúsága szerint a nbecskereki szokolok úgy itt, mint Felsőeleméren, elragadtatták a közönséget. Az ú.n. „szerb” gyakorlatoknak egy-két szokolistával való elvégeztetése meggyőzhet mindenkit, hogy azok merőben katonai gyakorlatok: támadó-állás, szűrés-és vágáskor, valamint a fegyvernek lövésre emeléskor végzendő mozgások. A szokol naptár 47. lapján levő fénykép a szokolokat ilyen „szerb” gyakorlat végzése közben ábrázolja. A szokol valódi célját megmondja Roller „Az alkohol és szokolizmus” c. Törökkanizsán megjelent művének 56. lapján: A szokolizmus ideája a nemzeti egészség, a nemzeti erősség ideája, hogy a nemzet betölthesse hivatását, és hogy útját állhassa minden gáncsnak, hogy a nemzet boldog és erős jövőt szerezhesen...” A gáncsot, a boldog és erős jövő akadályát az államhatalomban látja, azért panaszolja a Becskerecske novine 1913. 24–26. számaiban megjelent „A szerb szokol szüksége és feladata” c. cikkében: „A mi népiskoláink ki vannak téve az államhatalom önkényes támadásainak; nemcsak a saját intézeteikből, de a mi népiskoláinkból is oly intézeteket akarnak létesíteni, melyek nekünk ellenségesek.” Azért szerinte „csak úgy menthető meg a szerb nemzet, ha minél többen belépnek a szokolba”... „Sokan azt hiszik, hogy a szokolok tornázás végett jöttek össze: ennek pedig célja *nemzetileg* felvilágosítani és szervezni a nemzetet.” Az erre irányuló működés mikéntjét „az alkohol és szokolizmus” c. művének az imént idézett helyén ekként írja Roller elő: „A szokolista működése önfeláldozással, önmegtagadással és szeretettel van a népének felszentelve. A szokolizmus célja, hogy fenntartsa a valódi szerb testvériség és egyenlőség szellemét, a kulturális fejlődés és haladás jegyében. A szokolizmus ideája alatt értjük mi az igazi józan szerbet, aki saját erejében élve, előkelő képviselője az össz szerbségnek. A szokol kell, hogy személyesítse a mi kitartó nemzetünknek törhetetlen fajzatát, és azon alapkövet, amelyen nyugszik a szerb nemzet ideájának épülete. A szokolista lelke előtt állandóan lebegjen mindmegannyiunk szent kötelessége, őseink szent talizmánja, hogy szétzúzzuk azt a sötét felhőt, mely még mindig eltakarja előttünk a szabadság napját... A szokolistának eszményi embernek kell lenni, kinek kötelessége a nemzeti ideálokért nemcsak élvezetéről lemondani, hanem az *ideálokért életét is feláldozni...*” A mű 11-ik lapján pedig abbeli nézetének ad Roller kifejezést, hogy a narodna odbrana (nemzeti védelem) célját csak az alkoholmentes szokollal lehet elérni, intve a tagokat az alkohol kerülésére, mert az alkohol több rosszat hozhat, „mint a törökök vad hatalma, a bécsi álnok politika, s a magyar kormány *sovinizmusa*.”⁷ „Az alkohol és szokolizmus” című mű házkutatások alkalmával Dr. Matits Mihály, Tyurcsin Rádónál, Dr. Zsupanszky Szlavkónál, Dr. Stepanov Szvetiszlávnál és Moity Dragutinánál foglaltatott le. A Szerbia-felé tendálásnak, illetve a Narodna odbrana által Szerbiával való összeköttetésnek letagadhatatlan bizonyítéka az, hogy a magyarországi szokolisták fényképei a Belgrádban kiadott Szokol kalendáriumban jelent[ek] meg, szerb harcosok képeivel vegyesen. Az 1508/875 B.M. rendelet VII. szakasza szerint idegen állam jelvényeit és színeit az egyletek nem használhatják. Ennek ellenére a Szokol jelvény

⁷ Ez a szó kék ceruzával aláhúzva

pajzsa és keresztje, a szerb nemzeti címerhez hasonló és keresztje ágai közt a „4” sz betűvel (szama szloga szrbina szpaszava), címzése pedig a szerb nemzeti színeket (vörös, kék, fehér) tünteti fel, máskülönb a jelvény teljesen azonos a szerbiai „Czar Dusán szilni” szokol egylet jelvényével. A sapka forgójának a vége szintén szerb nemzeti színű. A sapka egyébként Kara Györgye sapkájának az alakját mutatja. Kara Györgye arcképét a Turcsinnál lefoglalt „Kara Györgye élete és tettei” c. műben Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, Horvátország stb. jelvényei ékesítik. A sapka jelképes kifejezője tehát a Narodna odbrana védőszárnyai alatt alakult Szokol céljainak – a szerb császárság megvalósításának. Hogy Szerbia a császárság kikiáltására komolyan készült, hogy tehát a nagy császárság ideájával a Narodna is el volt telve, az kitűnik Piperszki Kamenkó itteni kir. t[örvény]széki tolmácsnak Zsupánszki Vojinhoz f. é. júl. 7-én írt leveléből, mely szerint Belgrádban már július elején nagy katonai készülődések folytak, hogy a szerbek Péter és Pál ünnepén kikiálthassák a szerb császárságot. Szokol sapkák és részben jelvények Tyurcsin Radovannál, Brankován Györgynél, Rákity Lázárnál és Sztankov Szvetozárnál találtak. A szokol vezetősége egytől-egyig olyanokból került ki, akik szerb agitátorok hírében állanak s akiknek a tornázáshoz nagyon kevés közülük van. Az egylet elnöke Sztefanovics Milos, szerb takptári pénztáros; alelnöke: Nikolics Emil gyógyszerész; titkára Rákits Lázár, munkásbizt. pénztári alkalmazott.

A jelentés ezután felsorolja a választmányi tagokat, részletezi az egylet szervezeti felépítését és működését. Említés történik a helyi szerb iparos dalárda tevékenységének 1914. évi felújításáról is.

... *Agitálás helyben és a vidéken.* Amíg az eddig felsorolt egyletek helyben terjesztették a délszláv eszméket, addig a jóváhagyott alapszabályok nélkül megalakult Nagybecskerekén és környékén működő nemzeti felvilágosító egylet a vidékről sem feledkezett meg. Ennek az egyletnek Dr. Matics Mihály, Dr. Zsupánszky Szlavkó és az általuk megnevezendő többi egyének voltak a tagjai. Az egylet vendégszereplésre hívta meg Sztaics Vászát, aki Dr. Györgyevits Milos, Dr. Erdelyán Péter, Dr. Vászity Endre és Iszákovits Szvetozár tanúsága szerint körülbelül 4.szer járt a f. évben itt. A felvilágosító üléseken a magyar állameszme szempontjából veszedelmes előadások hangzottak el. Dr. Matics pl. a házasság hygien[i]ájáról tartván előadást,⁸ a következőket mondta: „a szerb nép, a nagy halálozás és kevés születés következtében kihalóban van. Pedig eljő az idő, midőn e föld kívánni fogja a szerbet, de szerb nem lesz többé itten.” A vonatkozó kézirat, Dr. Matics Mihályra vonatkozó egyéb terhelő adatok kapcsán 24/14. Dst. sz. a. a temesvári cs. és kir. hadosztálybírósnál van. Dr. Maticst ugyanis bevonulása után, a katonaság kémkedés gyanúja miatt letartóztatta és a temesvári cs. és kir. helyőrségi fogházba szállította. A vidéki előadásokon meg éppen izgatások folytak. A Becskerecske novine f. é. 9 és 11. számai szerint Sztaics Vászta, Dr. Matics Mihály, Moity Dragutin és Piperszki Kamenkó kíséretében kirándult Melencére, Kumánra, Felsőelemérre, s a népnek a szerbekről, a rigómezői ütközetről, a török hódoltságáról, Szerbia felszabadításáról és Miletics Szvetozárról tartott előadást. Ez utóbbi különösen hálás téma volt az izgatáshoz, mert Miletics 1848-ban ellenünk harcolt, s 1878-ban pedig börtönre ítélték, mert itthon az oroszok részére csapatokat toborzott....

Délszláv eszmékkel telt művek terjesztése. A házkutatások eredményéről vezetett s ./- alatt csatolt jegyzékből⁹ kitűnik, hogy a délszláv eszméket tartalmazó művek meglehetősen el voltak terjedve, különösen a szokol tagjai közt.... A lefoglalt s már ismertett műveken kívül veszedelmesek még Tomics Jása Rat u Albaniju, Rat u Matyedonü és Rat na Koszovu c. műve. Tomics Jása szándékos emberölésért 12 évet ült a váci fegyházban. Kiszabadulása után mint az újvidéki radikális szerbek vezére lett hírhedt. A Rat na Koszovu mottója pl. „átkozott, aki az aljas és bitang háborút akarja és szereti a vért; de átkozott az is, aki a háborút nem akarja, ha úgy nyomják, mint a kicsi férget.” A Balkanszki rat pedig úgy végződik, hogy a szerb nép nem fejezte még be a háborút. Lesz még

⁸ Innen kezdve a dr. Maticsra vonatkozó négy mondat mellett a lapszámon Tisza ceruzajele és megjegyzése: „ebben mi van?”

⁹ A jegyzék nincs az irat mellett.

puskaropogás és füst, mert felveszi a szerb nép a háborút mindazokkal, akik fejlődésének útját állják.” Most fussatok mindannyian, – mondják a végsorok – kik útban álltok, mert e népnek nincs mit sajnálnia, hisz ténye [?] a halhatatlan dicsőséghöz vezet.” A Tomics-féle műveket, engedély nélküli házalókereskedés útján Terzin Zs. Zsivkó terjesztette. Tanúk erre Popovits Dániel könyvkereskedő, Czvejánov Dusan, Dr. Zsupanszki Szlavkóné, Dr. Matics Mihályné, Nikolics Emilné és Peics Mára. Utóbbihoz több ízben is elküldte Terzin e műveket, de nevezett nem volt hajlandó azokat megvenni. A Pavkov és Petrovics kiadásában Nbecskereken megjelent „Krvavi rat Szrbie sza Bugarszkom” c. mű, melynek szerzője Gain Iván bácsföldvári lakos, izgató tartalmú, kiténik a következőkről: „nem tetszik Ferdinánd királynak, hogy a szerbek nagyon megerősödtek, mert testvérem, ő sváb nemzetségből való. Ő keveset sajnálja a szerbeket, de annál jobban sajnálja a sváb testvéreit, akiknek most sorra kell kerülniök, hogy úgy járjanak, mint a törökök jártak. A svábok rosszabbak a töröknél. És most testvér, készülj el a háborúra, erős harcra és borzasztó öldöklésre, amely sokáig tarthat. Péter király addig ne engedje, hogy gyáva módon elvegyék a földjét, mert őket az átkozott irigység vezérli.”

Társadalmi szervezkedés II. Gazdasági téren. A délszláv eszméknek megfelelő gazdasági szervezkedés a privrednikekben jutott kifejezésre. Ezek közül a zagrebi kereskedő és iparos tanonc elhelyező szövetkezetnek Nbecskereken Terzin Zsivoin volt a képviselője. Az ő közvetítéseivel helyezte itt el a zagrebi intézet a horvát és bosnyák inasokat. A zagrebi privrednik az évszázó vizsgák következtével elárasztja prospektusával a horvát s bosznia-hercegovinai iskolákat, kiemeli ebben a tanuló ifjúság előtt az idegen vidékek és népek ismeretének jelentőségét s felszólítja jelentkezésre azokat, akik idegenben tanulni vágyanak. A jelentkezőket az anyaintézet hosszabb-rövidebb ideig együtt tartja, hogy fegyelemhez szoktassa s a cél eléréséhez szükséges elvekre megtanítsa. Útnak indításuk előtt azután ellátja őket vagy a szokol kalendáriummal, vagy elvei nyomtatott példányaival. Utóbbiakban összetartásra, szerb mivoltuknak s nyelvüknek megőrzésére serkenti a fiatalságot, kiemelve, hogy *csak ezáltal lesz képes a szerbség saját maga segíteni az elnyomatásán.* Ezekből az elvekből kétségtelen, hogy a privrednik tagjainak művelésén kívül, tagjai által az *össz szerb ideának* ébrentartását is célozza ott, hol ezt a lelkekben szunnyadónak véli. A fiatalság legkönnyebben megérti egymást. A privrednik kitanított növendékeivel legkönnyebb az itteni szerb gyermekek fejét elcsavarni. A privrednik növendékeinek helyi kuratora Terzin Zsivoin volt, ki kéthetenként, vagy még gyakrabban maga köré gyűjtötte a tanoncokat s felolvasta előttük a zagrebi intézet parancsát. Ezt tanúsíthatják Mikolits Lázár és Rabusa Illés kereskedőtanoncok. A parancsok szövegét beszerezni nem sikerült, de tartalmát az eddigiekből sejteni lehet. A parancsot legbuzgóbban Korker Vid pernai illetőségű csizmadia inas teljesítette, akit a napokban azért kellett átadni a fiatalok bíróságának, mert nyilvánosan abcúgolta Magyarországot és éltette Szerbiát. *Kémkedés.* Kémkedéssel gyanúsítottak a letartóztatottak közül Obrembszky Szaniszló és neje, akiknél talált orosz nyelvű levelek megértés hiányában, a térképekkel együtt 576. B.M. sz. a. már átadattak, Piperszki Kamenkó, ki Szerbiában tartózkodik, Rasa György, Bogojevics Iván, Szuvajdrin Miklós, Dr. Gavrilla Milán és Konstantinovics Tihamér. Piperszky, a nála lefoglalt levél tanúsága szerint összeköttetésben állt Zarenity Véla a szerb belügyminisztérium rendőri osztályának a tanácsosával, aki megköszönte neki a Nagybecskerekről szállított híreket, melyek után olyan jól tud tájékozódni, mint ha csak itt járt volna Nagybecskereken. Egyben ellátja Piperszkyt a „Policia”-val (Útmutatás politikai kémszolgálatok teljesítésére), melynek jó hasznát veheti. Piperszky meg nem engedett levelezést folytatott Radoszav Vazul váci fegyencsel, Weinrich módosi ügyvéd gyilkosával. A levelek igen jellemzők, mindkettőnek hazafias érzületére. Radoszav azt írja a többek közt: „– színművet fogok írni s a magyar álhumanizmust deszkára hozva, úgy nyakon vágom ezt a tulipán országot,¹⁰ hogy nyomát örökre viselni fogja.” Az annexióra vonatkozólag pedig: „...csak rab ne lennék, mikor szükség van

¹⁰ Célzás az 1905 tavaszán ellenzéki beállítottságú arisztokrata hölgyek által a magyar ipar pártolása érdekében indított társadalmi mozgalomra, melynek jelvénye a piros tulipán volt.

hősiességemre. Nagyon el vagyok keseredve. Ha pedig háború ütne ki, megörlnék. Bánatomban nincs más hátra, mint énekelni...” Mikor tudomására jutott, hogy a Balkán-kérdést békés úton intézik el, elégtlenül írja: „...olvasom, hogy béke lesz. Majd látni fogják, hogy mit diktál Oroszország.” Piperszkynek Szerbiában élő testvére meg afelett sajnálkozik, hogy még mindig nem lehet szerb állampolgár és sváb bitagnak kell magát tartania. Levelei közt különösen gyanúsak még a Bóra aláírásúak, melyek némelyike egészen érthetetlen stílusban van fogalmazva. Ezek egyikében szó van Rasa Györgyről is, ki akkoriban a belgrádi vasút igazgatóságánál volt alkalmazva. Piperszky Kamenkó a letartóztatottak legnagyobb részével baráti viszonyban állt s legutóbb Dr. Zsupanszky-nál volt alkalmazva. ...

A másolat hitelül:

Nbecskerek, 1915 jan. 9.

Dr. Deák s. k.
r[endőr]alkapitány

39

1915 jan. 19

*Wilhelm Otto bécsi lapszerkesztőnek, a „Südslavische Korrespondenz”
kiadójának összefoglalója: „Mit akarnak a horvátok?”*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 11:28/313–317
(Német nyelvű átütéses másolat fordítása)¹

Bécs, 1915. január 19.

Legutóbbi fejtegetéseimben kimutattam, hogy gróf Tisza újévi beszéde óta Horvátországban rendkívül ingerült hangulat az uralkodó, aminek első indítékát Belgrád (ahogyan Zágrábban mondják) „magyar bevétele”² adta. A horvátok ma vitathatatlanul komolyan haragusznak Magyarországra, és Zágrábban azt állítják, hogy ennek a hangulatnak vissza kell hatnia a horvát csapatok viszonyára a magyar csapatokhoz; ezt az állítást a kívánatos tartózkodással adom elő. Mit akarnak hát a horvátok? Zágrábban úgynevezett szélsőséges horvát (vagy akár Sztarcsevics-párti) elemek biztosítottak arról, hogy teljesen meg volnának elégedve azzal, ha kiszolgáltatnák nekik a szerbeket. Azt követelik, hogy szorítsák a szerbeket [arányaik] határai közé, hogy a vezető állásokat horvátokkal töltsék be, a szerbek számára mesterségesen alkotott szavazókerületi beosztást változtassák meg a horvátok javára, röviden: egy sor belpolitikai engedményt³ követelnek, de hangsúlyozzák, hogy a jövőben szívesen lemondanak mindenféle közjogi kitérőről. A horvátországi horvátok azt kívánják, hogy ők kormányozzanak; oly óhaj, amely tulajdonképpen tekintettel a Szerbiával viselt háborúra és annak előzményeire, teljesen jogosnak tűnhetne. Ha még sincs így, ha tehát nem akarják kiszolgáltatni a szerbeket a horvátországi horvátoknak, hogy egy kicsit ráncba szedjék őket, akkor ennek oka nyilván még mindig abban rejlik, hogy látszólag nem tettek még le az eszméről, hogy a Monarchiában „lojális szerbeket” teremtsenek. E sorok írója sokszor hallott lojális szerbokről beszélni. Még csak néhány éve azt tartotta Sarajevóban egy vezető osztályfőnök főfeladatának, hogy „intelligens szerbeket” neveljen fel...

¹ Hiányos. A levélpapír felülnyomása: „Südslavische Korrespondenz – Herausgeber Wilhelm Otto – Wiener Redaktion: IX. Porzellangasse 48.” Az írás eredeti címe: „Was wollen die Kroaten?”

² A német szóhasználat itt „magyarisch”, nem pedig „ungarisch”.

³ Innen a következő mondat végéig a lapszálon kék ceruzával megjelölve.

Bizonyára nem kell bővebben kifejteni, hova vezetett *Boszniában a szerbek ilyen babusgatása?*^{3,4} A sarajevói merénylet és a boszniai szerbek tömeges árulása a háború kitörése után olyan bizonyítékok, amelyek bizonyára eléggé megcáfolják a lojális szerbekről szóló frázist. De ha ismerjük a szerbet, akkor fel kell tennünk a kérdést, lehet-e olyan érdemleges különbség a boszniai és a horvátországi szerbek között, hogy még ma is vállalkoznak Horvátországban a dinasztia és a birodalom számára megnyerendő lojális szerb eszméjével való operálásra. De hiszen a Cuvaj bán és a báró Skerlecz bán ellen leadott lövések elég élesek voltak,⁵ a szerbek árulása a Szerémségben elég nagymérvű volt (ha már egyáltalában nem akarunk hinni a zágrábi felségárulási pör⁶ aktáinak Rauch Pál báró idejéből) annak bizonyítására, hogy a lojális szerb megteremtése több mint problematikus feladat.³ De ha mármost itt vannak a valóban lojális és *császárhű*⁴ horvátok, miért tolják őket félre a kétesen lojális szerbeket keresve, akikből ugyan lesznek egyes példányok, de szükséges többségük kétségkívül hiányzik. A komoly horvát köröknek az a benyomásuk, hogy kormányzása kezdetén Tisza grófnak is az volt a nézete, hogy Horvátországban a megbízhatatlan elemek fékentartása végett a horvátokkal kell kormányozni. Erre utalnak Tisza gróf nyilatkozatai Crnkovich volt osztályfőnök előtt, továbbá akkori megbeszélései báró Rauch Pál v. bánnal és dr. Krsnjavi⁷ v. osztályfőnökkel.

A horvátországi szerbeknek azonban időközben sikerült Tisza grófot áthangolni azzal, hogy egyszerűen meggyanúsították a horvátokat közjogi álmok kergetésével, maguk pedig tiszteletteljesen odaadó lakájaként ajánlkoztak. Úgy látszik, Tisza gróf sajnálatos módon hitt a nála Budapesten megjelent szerbek szavainak, és hiteles tudomásom szerint más előkelő helyeken sem adták fel a szerbek lojálissá tételének eszméjét. Horvátországi tartózkodásom során arra a szilárd meggyőződésre jutottam, hogy végzetes hibát követnek el, *ha a lojális horvátokat félreállítják*⁴, és szerbiai akciónkat nem kíséri vértelen akció a mi kétes szerbjeink ellen. Zágrábban tekintélyes helyen mutattak nekem egy levelet, amelyet nemrég intézett Chotek grófnő, a boldogult Hohenberg hercegnő nővére, a horvát művészeti egyesület elnökségéhez, hogy megköszönje az érmet, amelyet a Zágrábi Művészegylet veretett és küldött meg a gyermekeknek a boldogult trónörökös pár emlékére. Chotek grófnő arról beszél ebben a levélben, hogy hát a horvátok tudják, „mennyire szerette őket a megboldogult”. Valóban, amennyire megtudhattam, Ferenc Ferdinánd trónörökös halála a horvátok nagy reményeit is sírba vitte, és kijózanodásuk annál is inkább erős, mert most Budapestről még a szerb skorpióval is fenyegetik őket.

A horvátok azt akarják, szolgáltatassák ki nekik mérsékelt elfogyasztásra a szerbeket. Megértek reá. Senki, aki ismeri a délszláv dolgokat, nem fogja ezt komolyan tagadni. A horvátok mindenkor az uralkodóház támaszainak bizonyultak.⁸ Bizonytalannak tűnik egy márványoszlop helyére korhadt fából valódi márvány-mázolással támaszt állítani.

Wilhelm Otto s. k.

...⁹ horvát katonák megsértették. Így Zágrábban nyakasan állítják (és ezt állítólag az afférben részes károlyvárosi csapatok tisztjeitől tudják), hogy Belgrádban magyar és horvát csapatok közt véres összecsapások voltak, amelyeket egy magyar katona azon cselekedete váltott ki, hogy erőszakkal magyar zászlóra cserélte ki az oda előbb bevonult horvátok által kitűzött horvát zászlót. Horvát hivatalos helyek minden cáfolata ellenére Zágrábban, úgy látszik, mindenki ezt a verziót hiszi el. Tisza gróf újévi beszéde óta feltűnően élesedett az ellenérzés Magyarországgal szemben, amit amúgy is talán mesterségesen szít mindenféle sérelem előszedése. Az a körülmény, hogy Tisza

⁴ A kiemelések kék ceruzával aláhúzva.

⁵ E merényletekről vö. Iratok VI. köt. 243. l., 2. j.

⁶ L. Iratok V. köt. 47. sz.

⁷ A 9/G iratban: Krsnjavi.

⁸ Mellette a lapszálon nagy kérdőjel.

⁹ Egy hiányzó oldal után a következő, második oldal kezdősora.

gróf egyáltalában nem említette a horvátokat, és csak a nemzetiségekről beszélt, a Pester Lloyd nem túl szerencsés utólagos kísérlete annak megállapítására, hogy persze a horvátok is a világon vannak (most az „Agramer Worte” [c. lapot] idézem), úgy látszik, különösen elkeserítette a horvát közvéleményt. Az volt a szándék, hogy a „Südslavische Korrespondenz” útján jelenjen meg neves horvát politikusok aláírásával egy nyilatkozat Tisza gróf újévi beszéde ellen, amelyben kifejtették: Tisza gróf nyilatkozatának Horvátország számára keserű a mellékíze. Tisza semmibe vette a magyar–horvát kiegyezést, amely szerint a horvátok államközösségben élnek ugyan Magyarországgal, de törvényesen elismert politikai nemzetet képeznek, amely a maga politikai területén él. A harmincéves és a hétéves háborúban nem volt oly világosan törvényben meghatározva a horvátok politikai egyedisége, és mégis megemlítette a horvátokat azon idők hadtörténete, s ha hadviselésük módját el is ítélte, bátorságukat elismerte. Ma azonban a horvátok minden hőstette névtelenül, magyar cégér alatt kell hogy történjenek. Ez sérti és elkedvetleníti a horvátokat. A horvát közvélemény szélesebb rétegeiben még sokkal élesebben nyilvánul meg az elkedvetlenedés Magyarországgal szemben, és úgy vélem, idéznem kell, amit egy horvát katolikus plébános, akit évek óta nem túl radikális politikusként ismerek, nekem mondott; szó szerint ezt: „Hogy mi hogyan harcolunk a szerbek ellen, azt tudja, és a mi katonáink végtelenek abban, hogy ma nem állunk Nišben. De ha a mi horvátjainknak most megmutatják azt az utat, amerre ott Jelašić kardja mutat, akkor majd meglátja, milyen a horvát harci lelkesedés. A nyolcvanévesekig mindenki masírozni fog.” Csak azért idézem ezeket a szavakat, hogy bemutassam, hogyan beszél sokszor nyilvánosan az intelligens horvát lakosság. Könnyen megvolna a lehetősége, hogy Budapesten e pillanatban elkerüljék az ilyesfajta nem jelentéktelen rossz hangulatot. Zágrábban egész világosan kiérették Tisza gróf fenyegetéseiből a trialista gondolat szószólói ellen, hogy ez a háború nagy kiábrándulást hozhat minden horvát álomból, és bekövetkezhet, a horvátok hátrányára, Bosznia végleges Magyarországhoz csatolásának elhatározása. Talán mégis elhibázott feleslegesen ingerelni és elkedvetleníteni a horvátokat oly időpontban, amikor viszont olyan nagy szükség van lelkesedésükre. Hogy a horvátországi szerbek magatartása milyen különös ebben a csírázó konfliktusban, azt külön akarom megtárgyalni.